

Resource: Kamusi ya Biblia (Tyndale)

Aquifer Open Bible Dictionary

This work is an adaptation of Tyndale Open Bible Dictionary © 2023 Tyndale House Publishers, licensed under the CC BY-SA 4.0 license. The adaptation, Aquifer Open Bible Dictionary, was created by Mission Mutual and is also licensed under CC BY-SA 4.0.

This resource has been adapted into multiple languages, including English, Tok Pisin, Arabic (عَرَبِيٌّ), French (Français), Hindi (हिन्दी), Indonesian (Bahasa Indonesia), Portuguese (Português), Russian (Русский), Spanish (Español), Swahili (Kiswahili), and Simplified Chinese (简体中文).

Kamusi ya Biblia (Tyndale)

P

Palestina, Pamfiliya, Parthia, Waparthia, Paulo, Mtume, Pelegi, Pentekoste, Pepo, Peponi, Perea, Petro, Barua ya Kwanza ya, Petro, Mtume, Philistia, Wafilisti, Philo, Myahudi, Pishoni, Pontio, Pontio Pilato, Power, Presbiteri, Protevangelium, Pumziko, Putu, Putu (Eneo), Putu (Mtu)

Palestina

Nchi iliyoko kwenye pwani ya mashariki ya Bahari ya Mediterania, pia inajulikana kama Kanaani na Israeli.

Palestina iko kwenye mwisho wa magharibi wa ukanda uliopinda wa ardhi yenye rutuba unaoitwa "Hilali yenye Rutuba." Ardhi hii yenye rutuba ilienea kutoka Ghuba ya Uajemi kupitia Mesopotamia na Syria hadi Misri. Udongo hapa ulikuwa bora sana kwa kilimo cha mazao.

Eneo la Palestina lilikuwa muhimu sana katika nyakati za kale. Liliunda daraja la asili la ardhi kati ya vituo viwili vikuu vya zamani vya utamaduni, Mesopotamia na Misri. Pia liliunganisha mabara ya Asia, Afrika, na Ulaya.

Njia nyingi za biashara zilipitia Palestina. Wafanyabiashara walitumia njia hizi kusafirisha bidhaa kutoka maeneo ya mbali kama Ulaya ya Kaskazini, India, na Kusini mwa Misri. Barabara hizi pia zilitumiwa na majeshi yaliyotaka kudhibiti eneo hilo na utajiri wake.

Ardhi hii ilikuwa na umuhimu mkubwa katika historia ya kidini. Kulingana na Biblia, Mungu aliahidi ardhi hii kwa Abrahamu na kizazi chake. Ikawa makazi ya watu wa Kiyahudi, na matukio mengi ya kibiblia yalitokea hapa. Leo, Palestina ni takatifu kwa dini kuu tatu za dunia: Uyahudi, Ukristo, na Uislamu.

Palestina ina aina nyingi tofauti za ardhi na hali ya hewa katika eneo dogo. Ndani ya kilomita 241.4 tu (maili 150), unaweza kupata karibu kila aina ya mazingira duniani:

- Nyanja zenye rutuba bora kwa kilimo
- Jangwa la mchanga
- Maeneo ya miamba
- Mashamba
- Milima
- Maziwa
- Mito

Mazingira haya tofauti huunda tofauti kubwa. Kaskazini, Mlima Hermoni ni mrefu sana (mita 2,773.7 au futi 9,100) kiasi kwamba kilele chake kina theluji kila wakati. Takriban kilomita 160.9 (maili 100) mbali, Araba iko katika bonde lenye joto. Hii ndiyo sehemu ya chini kabisa kwenye uso wa Dunia.

Maonyesho ya awali

- Jina
- Mahali
- Hali ya hewa
- Jiografia

Jina

Ardhi hii imekuwa na majina mbalimbali katika historia yake. Wafanyabiashara wengi wa kigeni walilitambua eneo hili kwanza kupitia pwani yake. Hii huenda ndiyo sababu ardhi yote ilianza kuitwa Kanaani na baadaye Palestina (jina lililotokana na eneo linaloitwa Filistia).

Kulingana na rekodi ya Biblia kuhusu watu wa kale (Jedwali la Mataifa), nchi ya Kanaani ilienea kutoka Sidoni kaskazini hadi Gerari na Gaza kusini, na mashariki hadi Miji ya Tambarare ([Mwanzo 10:19](#)). Mara ya kwanza Biblia inatumia "Kanaani" kama jina la eneo hili ni katika [Mwanzo 11:31](#).

Baada ya Waisraeli kuchukua udhibiti wa Kanaani, watu walianza kuiita nchi hiyo Israeli ([1 Samweli 13:19](#); [1 Mambo ya Nyakati 22:2](#)). Kisha, karibu mwaka wa 930 KK, wakati wa utawala wa Mfalme Rehoboamu, nchi iligawanyika kuwa falme mbili:

- Ufalme wa kaskazini uliendelea kutumia jina la Israeli.
- Ufalme wa kusini uliitwa Yuda (baadaye ulijulikana kama Yudea).

Mahali

Biblia kwanza inaelezea ukubwa wa Palestina katika ahadi ya Mungu kwa Abrahamu na kizazi chake ([Mwanzo 15:18-21](#)). Mipaka ilianzia kutoka Mto wa Misri (Wadi el-Arish) kusini magharibi hadi Mto Eufrati kaskazini mashariki. Eneo hili lilikuwa makazi ya makundi kumi ya watu:

1. Wakeni
2. Wakenizi
3. Wakadimoni
4. Wahiti
5. Waperizi
6. Refaimu
7. Waamori
8. Wakanaani
9. Wagirigashi
10. Wayebusi

Kwenye [Mwanzo 17:8](#), eneo lote linatajwa kama "nchi yote ya Kanaani."

Mungu alimpa Mose maagizo maalum kuhusu mipaka ya nchi ambayo Waisraeli wangeishi ndani yake ([Hesabu 34:1-12](#)). Mpaka wa kusini ulianzia Mto wa Misri, kusini mwa Kadeshi, na kufuata Jangwa la Zin hadi ncha ya kusini ya Araba. Mpaka wa magharibi ulikuwa Bahari ya Mediterania. Mpaka wa kaskazini ulikuwa karibu na mlango wa Hamathi, na Mto wa Yordani pamoja na Araba uliashiria mpaka wa mashariki.

Eneo kubwa zaidi ambalo Nchi ya Ahadi iliwhahi kukaliwa linaelezewa katika [Kutoka 23:31](#). Mungu alimwambia Mose kwamba angeweka mipaka ya Israeli kutoka Bahari ya Shamu hadi Bahari ya Mediterania na kutoka nyika hadi Mto Eufrati.

Katika kipindi cha awali ambapo Waamuzi waliongoza Israeli, na baadaye wakati Sauli

alipokuwa mfalme, Waisraeli hawakudhibiti ardhi yote iliyokuwa imepewa makabila yao chini ya uongozi wa Yoshua. Hali hii ilibadilika wakati wa wafalme wawili wa baadaye, Daudi na Solomoni.

Mfalme Daudi alitumia nguvu za kijeshi kupanua mipaka ya Israeli. Alimshinda Mfalme Hadadezeri wa Soba, na kusukuma mpaka wa kaskazini hadi Mto Eufrati. Alishinda vita dhidi ya Shamu, Waamoni, Moabu, Edomu, na Amaleki. Daudi alipanua ufalme kuelekeea mashariki na kusini ([2 Samweli 8:1-14](#); [1 Mambo ya Nyakati 18:1-13](#)).

Mfalme Solomoni alitumia diplomasia ya amani kudumisha na kupanua ufalme wake. Alikuwa na meli za biashara huko Esion-geberi kwenye Ghuba ya Aqaba na alianza shughuli za uchimbaji wa shaba katika eneo hilo.

Hali ya hewa

Palestina ina aina nyingi tofauti za hali ya hewa katika eneo dogo. Ina aina zaidi za hali ya hewa kuliko sehemu nyingine yoyote ya ukubwa sawa duniani. Kwa ujumla, hali ya hewa ni ya wastani, lakini inatofautiana katika sehemu mbalimbali za nchi.

Kule Yerusalem, joto linaweza kuwa kati ya nyuzi joto hasi 3.3°C (36°F) hadi 41.6°C (107°F). Eneo hilo hupata takriban sentimita 50.8 (inchi 20) za mvua kila mwaka. Uwanda wa pwani ni wa joto na unyevunyevu mwaka mzima. Katika mji wa Yafa, joto la wastani ni 19.4°C (67°F). Bonde la Yordani karibu na Araba ni la kitropiki, na joto la kiangazi linaweza kufikia hadi 48.8°C (120°F).

Mvua ni ya msimu, na mvua nyingi hunyesha wakati wa miezi ya baridi, kuanzia Oktoba hadi Aprili. Kipindi kingine cha mwaka huwa na ukame. Hii hutokea kwa sababu upепо wenye unyevunyevu huvuma kutoka magharibi. Upепо huu unapofika kwenye ardhi baridi, huacha unyevunyevu wake kama mvua. Upепо wenye unyevunyevu kutoka magharibi huleta mvua juu ya ardhi baridi, sawa na theluji ya "athari ya ziwa" inayoonekana karibu na Maziwa Makuu nchini Marekani. Biblia inataja vipindi viwili vya mvua ([Yeremia 5:24](#); [Yoeli 2:23](#)):

- "Mvua za kwanza" katika Oktoba na Novembra
- "Mvua za mwisho" kutoka Machi hadi Aprili

Maeneo mbalimbali hupokea kiasi tofauti cha mvua kila mwaka. Eneo la pwani hupokea takriban

sentimita 71.1 (inchi 28) za mvua kila mwaka. Wastani wa kitaifa ni kati ya sentimita 55.9 hadi 70 (inchi 22 hadi 24).

Jiografia

Palestina inaweza kugawanywa katika maeneo makuu matano yanayoanzia kaskazini hadi kusini:

1. Sehemu ya Pwani au Tambarare ya Pwani ni ardhi iliyo kando ya Bahari ya Mediterania
2. Shefela, eneo la vilima vya chini
3. Nyanda za Magharibi au Nchi ya Milima, ni maeneo ya juu yenye milima na vilima
4. Bonde la Yordani, bonde refu (pia linajulikana kama Arabah)
5. Jukwaa la Mashariki, ni ardhi ya juu iliyoko mashariki mwa Mto wa Yordani (pia inajulikana kama Transjordan)

Sehemu ya Pwani au Ukanda wa Bahari

Sehemu ya Pwani inaweza kugawanywa katika maeneo matatu kutoka kusini hadi kaskazini: tambarare ya Wafilsti, tambarare ya Sharoni, na tambarare ya Acre.

1. Uwanda wa Filistia unanyooka kutoka Wadi el-Arish (pia huitwa Mto wa Misri) huko Kusini hadi takriban kilomita 8 (maili tano) kaskazini mwa Yafa. Uwanda huu una urefu wa takriban kilomita 112.6 (maili 70) na ni pana zaidi karibu na Gaza, ambapo upana wake ni kilomita 48.3 (maili 30). Uwanda huu, amba ni wenyewe rutuba kwa kiasi kikubwa, ulikuwa bora kwa kilimo cha nafaka.
2. Uwanda wa Sharoni uko kaskazini mwa uwanda wa Wafilsti. Inawezekana ulikuwa chini ya udhibiti wa Wafilsti. Agano la Kale linautambua kama tofauti na ardhi za Wafilsti (tazama [Wimbo wa Solomoni 2:1; Isaya 65:10](#)). Uwanda huu unapanuka kaskazini hadi Mlima Karmeli na unajumuisha miji ya Dori na Kaisaria.

3. Tambarare ya Akri inaanza zaidi ya Mlima Karmeli, karibu na mji wa Ptolemaisi (pia unajulikana kama Akri au Aka), iliyotajwa katika [Matendo 21:7](#) na [Waamuzi 1:31](#). Tambarare hii nyembamba inanyooka takriban kilomita 32.2 (maili 20) hadi Ngazi ya Tiro (Ras en-Nakurah). Mto Kishoni ([Waamuzi 4:7, 13; 1 Wafalme 18:40](#)) unapita katika eneo hili.

Shefela

Shefela ni eneo lililopo kati ya uwanda wa chini wa pwani na nyanda za juu za Uwanda wa Magharibi. Urefu wake ni kati ya mita 152.4 hadi 304.8 (futi 500 hadi 1,000), na lina upana wa maili chache tu. Eneo hili linaenea kutoka bonde la Aiyaloni hadi Beer-Sheba. Mabonde katika Shefela yalifaa kwa kilimo cha nafaka, wakati vilima vilifaa kwa kilimo cha mizabibu na miti ya mizeituni. Eneo hili lilikuwa muhimu kimkakati kwa sababu lilitoa njia ya kufikia Yerusalem.

Nyanda za Magharibi au Eneo la Milima

Sehemu ya Magharibi au Nchi ya Milima inafikia kimo cha kati ya mita 304.8 hadi 609.6 (futi 1,000 na 4,000). Inajitandaza takriban kilomita 241.4 (maili 150) kutoka Lebanon kaskazini hadi Beer-Sheba kusini. Eneo hili linaweza kugawanywa katika sehemu tatu: Galilaya, Samaria, na Yudea.

1. **Galilaya** imegawanywa katika **Galilaya ya Juu**, yenye miinuko kati ya mita 609.6 hadi 1,219.2 (futi 2,000 hadi 4,000), na **Galilaya ya Chini**, chini ya mita 609.6 (futi 2,000). Ilikuwa ni eneo lililotumika sana kwa kilimo na lilikuwa wazi kwa uvamizi. Eneo lake lilifanya Galilaya kuwa na utofauti na mchanganyiko wa kitamaduni, likiitwa "Galilaya ya mataifa" katika [Isaya 9:1](#).
2. **Samaria** ilikuwa eneo lingine linalofaa kwa kilimo na ufugaji. Ndugu zake Yosefu walikuwa wakichunga kondoo wao katika tambarare ya Dothani walipopanga njama dhidi yake ([Mwanzo 37:17](#)).

3. **Yudea** iko takriban mita 609.6 hadi 1,066.8 (futi 2,000 hadi 3,500) juu ya usawa wa bahari na inajitandaza karibu kilomita 96.5 (maili 60) kutoka Betheli hadi Beer-Sheba. Yerusalem, iliyoko Yudea, iko kwenye mita 808.9 (futi 2,654). Imezungukwa na milima na mabonde, Yerusalem ilikuwa na ulinzi wa asili ([Zaburi 125:2](#)). Yerusalem ikawa kituo cha kidini na mji mkuu wa Israeli wakati Daudi alipohamisha Sanduku la Agano huko. Kama ilivyotabiriwa, Yerusalem ikawa kituo cha ibada wakati Solomoni alipojenga hekalu, moja ya majengo ya kuvutia zaidi ya wakati huo.

Bonde la Yordani au Araba

Bonde la Yordani (pia linajulikana kama Arabah) lina sehemu za juu na za chini kabisa katika Palestina. Mlima Hermoni, ukiwa na urefu wa mita 2,793.8 (futi 9,166), ndio sehemu ya juu kabisa. Uso wa Araba uko mita 395 (futi 1,275) chini ya usawa wa bahari. Sehemu yake ya kina zaidi inashuka mita nyingine 396.2 (futi 1,300).

1. Kaskazini mwa Araba (au Bonde la Yordani la Juu) ndipo Mto Yordani unapoanza karibu na Mlima Hermoni. Mto huu una vyanzo vinne tofauti. Unapita kupitia Ziwa la zamani la Huleh (ambalo sasa limekaushwa sehemu na kufanywa kuwa hifadhi ya wanyamaporij). Daraja la Binti za Yakobo, ambalo linavuka Yordani kwenye barabara ya kuelekea Dameski, liko kilomita 3.2 (maili 2) chini ya Huleh. Mto kisha unatembea kupitia korongo lenye urefu wa futi 1,200 (mita 365.8).

2. Bahari ya Galilaya iko takriban kilomita 16.1 (maili 10) kutoka Ziwa Huleh. Iko kwenye kimo cha mita 208.8 chini ya usawa wa bahari (futi 685 chini ya usawa wa bahari). Inayo urefu wa kilomita 24.1 (maili 15) na upana wa kilomita 12.9 (maili 8), na kina cha juu zaidi cha mita 228.6 (futi 750). Umbo lake lilihamasisha jina lake la Agano la Kale, Kinerethi, linalomaanisha "kinubi" ([Hesabu 34:11](#); [Yoshua 13:27](#)). Katika Agano Jipy, ilijulikana kama Ziwa la Genesareti ([Luka 5:1](#)) na Bahari ya Tiberia ([Yohana 6:1; 21:1](#)).

3. Araba ya Kati (au Ghor) ina Mto wa Yordani. Jina Yordani linamaanisha "anayeanguka." Mto wa Yordani unafunika takriban kilomita 96.5 (maili 60) kwa mstari wa moja kwa moja kutoka Bahari ya Galilaya hadi Araba. Sehemu hii ya mkondo wa mto inashuka zaidi ya mita 182.9 (futi 600), ikitiririka katika mfululizo wa mizunguko mikali ya kurudi na kwenda. Urefu halisi wa mto ni kilomita 321.8 (maili 200). Sehemu hii ya Bonde la Yordani inajulikana kama Ghor au Rift. Mto Yarmuk unaingia Yordani kutoka mashariki umbali wa kilomita 9.7 (maili sita) chini ya Bahari ya Galilaya. Baadhi ya mito midogo huingia kwenye Yordani, lakini mto muhimu unaofuata ni Yaboki ([Mwanzo 32:22](#)). Ghor, kusini tu mwa Bahari ya Galilaya, ina upana wa takriban kilomita 6.4 (maili nne). Karibu na Beth-sheani, inafikia upana wa kilomita 11.3 (maili saba). Zaidi ya hapo, kwa karibu kilomita 24.1 (maili 15), milima iko karibu na mto, ikifanya bonde kuwa na upana wa kilomita 3.2 hadi 4.8 (maili mbili hadi tatu). Karibu na Yeriko, inapanuka hadi upana wa takriban kilomita 19.3 (maili 12).

4. Baharifu ni eneo la kipekee. Ni sehemu ya chini kabisa duniani. Baharifu pia inajulikana kama "Bahari ya Chumvi" ([Mwanzo 14:3](#); [Hesabu 34:12](#); [Yoshua 12:3](#)) au "Bahari ya Araba" ([Yoshua 12:3](#)). Josephus aliita "Ziwa Asfalitis." Ina urefu wa kilomita 74 (maili 46), upana wa kilomita 16.1 (maili 10), na kina cha mita 396.2 (futi 1,300). Kwa maudhui ya madini ya takriban asilimia 25, ni akiba ya kemikali yenye thamani kubwa. Araba inapokea maji kutoka Yordani na mito mingine, kama vile Mto Arnoni upande wa mashariki. Maji mengi ya mvua za msimu pia hukusanyika kwenye Araba. Joto la kiangazi linaweza kufikia 48.8°C (120°F), na unyevunyevu wa hali ya juu. Bahari inakumbana na uvukizi wa tani milioni 5.4 hadi 7.3 za metriki (tani milioni 6 hadi 8) kila siku.
5. Araba ya Kusini ni eneo lenye ukame mkubwa. Inajitandaza kutoka Araba hadi Ghuba ya Aqaba, ikienea kwa kilomita 241.4 (maili 150). Araba inapanda kutoka sehemu yake ya chini kabisa, Araba, hadi sehemu yake ya juu zaidi, kitovu cha maji magharibi mwa Petra. Bandari kama Elathi (Eilat ya kisasa) na Esion-geberi zilikuwa kwenye ncha yake ya kusini.

Jangwa la Mashariki au Ng'ambo ya Yordani

Jangwa la Mashariki (au Ng'ambo ya Yordani) halikuwa sehemu ya Nchi ya Ahadi. Makabila ya Reubeni, Gadi, na nusu ya Manase walidai eneo hilo. Lilikuwa na rasilimali bora za maji kuliko Jangwa la Magharibi, likiwa na mito ya kudumu kama vile Yarmuk, Yaboki, na Arnoni. Barabara ya Mfalme, njia kuu ya kaskazini-kusini, ilipitia katika eneo hili. Inatajwa katika safari ya Waisraeli wakati wa Kutoka ([Hesabu 21:22](#)). Inawezekana pia ilikuwa njia iliyojumiwa na wafalme wavamizi katika [Mwanzo 14](#).

Sehemu ya kaskazini ya Ng'ambo ya Yordani ilijulikana kama Bashani. Ilikuwa maarufu kwa

ng'ombe wake na miti ya mwaloni ([Zaburi 22:12](#); [Ezekiel 39:18](#); [Isaya 2:13](#); [Zekaria 11:2](#)).

Gileadi ilikuwa eneo lilokoko mashariki mwa Mto Yordani. Ilijulikana sana katika nyakati za kale kwa kutengeneza dawa ya uponyaji inayoitwa zeri ([Mwanzo 37:25](#); [Yeremia 8:22](#)). Biblia inataja Gileadi mara nyingi (kwa mfano, katika [Kumbukumbu la Torati 3:10–16](#) na [Waamuzi 11](#)). Eneo la Gileadi lilienea kutoka Mto Yarmuk hadi Heshboni. Wakati wa utawala wa Daudi, lilifunkwa na misitu minene ([2 Samweli 18:8](#)).

Kwenye Palestina yenewe, kuna maeneo mawili muhimu sana:

1. Uwanda wa Esdraeloni ulijulikana kwa ardhi yake yenye rutuba na vita vya kihistoria. Uwanda huu uko kati ya Galilaya na Samaria. Mara nyingi unahusishwa na Harmagedoni na ulilindwa na miji ya ngome kama Megido, Ibleamu, na Taanaki. Katika Agano la Kale, Bonde la Yezreeli lilitambulika kuwa tofauti na Esdraeloni. Mwisho wa mashariki kulikuwa na ngome ya Beth-shani.
2. Kusini mwa Palestina kuna eneo la nyika kavu linaloitwa Negebu (pia linajulikana kama Nchi ya Kusini). Eneo hili linaenea kutoka Beer-sheba hadi Kadeshi. Halipati mvua mara nyingi, hivyo ni vigumu kulima mazao hapo. Hata hivyo, eneo hili limetumiwa kwa muda mrefu hasa na wachungaji wahamaji wanaosafiri na wanyama wao.

Angalia Araba; Ushindi na Ugawaji wa Ardhi; Araba; Dekapoli; Bahari ya Galilaya; Mto Yordani; Negebu; Shefela; Ng'ambo ya Yordani.

Pamfiliya

Mkoa wa pwani kwenye ufuo wa kusini wa Asia Ndogo (Uturuki) unaoenea maili 80 (kilomita 128.7) kutoka Likia upande wa magharibi hadi Kilikia upande wa mashariki, na upana wa maili 20 (kilomita 32.2) kutoka ufuo wa bahari hadi Milima ya Taurus. Zaidi ya uwanda mwembamba wa pwani wenye hali ya hewa ya joto na unyevunyevu isiyopendeza, mkoa huu haukuwa na miji mingi muhimu. Hii, pamoa na ugumu wa kufikika—

ukiwa ndani kabisa ya kaskazini mwa ghuba ya Adalia na kutenganishwa na Asia ya ndani na safu ya milima yenye miamba—ulifanya kuwa kimbilio la maharamia. Mnamo 102 Kabla ya Kristo (KK), seneti ya Kirumi ilianzisha vituo vya doria kwenye pwani za Pamfiliya na Kilikia ya magharibi ili kusimamia eneo hilo, lakini hakuna udhibiti wa kweli uliowekwa hadi 67 KK, wakati Pompeo alipopewa rasilimali zisizo na kikomo kusafisha Bahari ya Mediterania dhidi ya maharamia

Kulikuwa na idadi ya Wayahudi katika jimbo hilo kwa sababu Luka anataja Pamfiliya kati ya nchi 15 ambazo Wayahudi walitoka Yerusalem kwa sikuuu ya Pentekoste ([Matendo 2:10](#)). Wengine wamedai kwamba Pamfiliya haikuweza kuwa na idadi kubwa ya Wakristo kwa sababu hiyo na Likia hazitajwi katika [1 Petro 1:1](#), ambayo inaonekana kufupisha Asia Ndogo yote. Hata hivyo, hoja hiyo haisawishi, kwa sababu tarehe ya uandishi wa 1 Petro haijilikani, na ikiwa iliandikwa katika kipindi cha 43 hadi 74 Baada ya Kristo(BK), wakati Pamfiliya ilizingatiwa kuwa sehemu ya Galatia, Pamfiliya ingeweza kujumuishwa katika jina hilo. Petro pia anaweza kuwa alikuwa akizingatia Likia kama sehemu ya mkoaa mpana wa Galata kwa sababu utangulizi wake unataja tu sehemu kubwa za kisasa za Asia Ndogo. Hata hivyo, inapaswa kutambuliwa kwamba Paulo haonekani kufanikiwa sana katika mji wa Pamfiliya wa Perga, kwa sababu hakuna taarifa ya upinzani dhidi yake huko wala waongofu waliookea. Hakurudi tena katika mkoaa huo katika safari yake ya pili, ingawa mpango wake ulikuwa wa kurudi na kutembelea Wakristo katika kila mji walipokuwa wamehubiri ([Matendo 15:36](#)). Labda kutengana kwa Paulo na Barnaba ndiko kulikosababisha hili, na inawezekana kwamba Barnaba na Yohana Marko walitembelea Pamfiliya baada ya Kuwa wa Kiproti. ([Matendo 15:36](#)). Labda kutengana kwa Paulo na Barnaba ndilo lilikuwa sababu ya hili, na huenda Barnaba na Yohana Marko walitembelea Pamfiliya baada ya Kipro ([mstari 37-41](#)).

Tazama pia Italia; Perga.

Parthia, Waparthia

Nchi (iliyokaribiana kwa kiasi kikubwa na Irani ya kisasa) iliyokuwa upande wa mashariki wa mipaka ya Dola la Kirumi, na hivyo ilikuwa karibu kabisa nje ya ulmwengu wa Agano Jipyा.

Hata hivyo, eneo hili limejumuishwa katika ramani za dunia ya Agano la Kale, ambazo kwa kawaida

huonyesha maeneo ya mashariki pia. Wayahudi wengi waliokekwa kutoka Palestina baada ya uvamizi wa Waashuru na Wababeli walikuwa wakiishi katika eneo hili, wakati ambapo katika karne ya sita Kabla ya Kristo(KK) lilifanywa kuwa sehemu ya Dola kubwa ya Uajemi chini ya Koreshi (Cyrus). Maelfu ya Wayahudi walibaki huko, licha ya Koreshi kutoa ruhusa ya kurudi nyumbani. Karne mbili baadaye, Dola hilo la Uajemi lilishindwa na Aleksanda Mkuu. Lakini baada ya miaka 100, maeneo kadhaa ya dola hilo, ikiwa ni pamoja na Parthia, yalijitoa chini ya utawala wa warithi wa Aleksanda na kuwa huru.

Hatimaye, Parthia ikawa dola kubwa, ikienea kutoka mto Frati hadi mto Indus. Katika kipindi cha Agano Jipyा, hata dola kuu ya Roma iliitambua kama tishio linalowezekana. Mgongano wa kwanza kati ya nguvu hizi mbili uliishia kwa Warumi kushindwa (katika vita vya Carrhae, mji unaojulikana kibiblia kama Harani, mnamo mwaka 53 Kabla ya Kristo (KK)). Ni hadi katika karne ya pili BK ndipo uwiano wa nguvu ulianza kubadilika, lakini hata wakati huo, ingawa Parthia ilivamiwa na kutwaliwa mara mbili, ilifanikiwa kujinasua na kurejesha uhuru wake mara zote mbili. Hatimaye ilianguka mwaka 226 BK, si kwa Warumi, bali kwa mapinduzi ya ndani yaliyoanzishwa na Waajemi wapya ndani ya mipaka yake yenye.

Waparthia walikuwa matajiri kutokana na nafasi yao katikati ya njia za biashara za Asia, na walikuwa na nguvu kijeshi kutokana na wapanda farasi wao maarufu wenye upinde, ambao walishinda vita nydingi kwa kuonekana kurudi nyuma na kisha kuwashambulia maadui waliokuwa wakiwafuatilia (hivyo ndivyo msemo "shuti la kuagana [au 'Parthian']" ulivyozaliwa). Waparthia pia walionekana kuwa watu wenye uvumilivu. Jamii kubwa ya Kiyahudi iliendelea kuishi mionganii mwao, na wakati wa Pentekoste ([Matendo 2](#)), mkoaa wao wa Babeli ulikuwa, kwa kushangaza, na gavana Myahudi. Muhimu zaidi, Wayahudi kutoka Parathia, na pengine pia wabadiliko wa Kiyahudi kutoka Parathia ("wageuzi"), walikuwa Yerusalem siku hiyo ya kihistoria (sura ya [9](#)). Kupitia wao, injili inaweza kuwa ilichukuliwa kuelekea India ndani ya wiki chache za ufufuo.

Paulo, Mtume

Kiongozi maarufu wa kanisa la karne ya kwanza, mtume kwa watu wa mataifa, na mwandishi wa barua 13 za Agano Jipyा.

Mapitio

- Familia na Asili ya Kitamaduni
- Elimu
- Sauli Mtesaji
- Ubadilishaji na Wito
- Maandalizi kwa Huduma
- Kutumwa Kutoka Antiokia
- Kusafiri na Barnaba
- Baraza la Yerusalem
- Safari Zaidi
- Kazi katika Injili
- Kukamatwa huko Yerusalem
- Safari na Kukaa Rumi
- Miaka ya Mwisho na Ukuuaji

Familia na Asili ya Kitamaduni

Paulo alizaliwa karibu 10 BK - Baada ya Kristo), Myahudi katika familia ya Mafarisayo ([Matendo 23:6](#)) wa kabile la Benyamini ([Wafilipi 3:5](#)) huko Tarso ya Kilikia ([Matendo 9:11; 21:39; 22:3](#)). Tarso ilikuwa kituo cha biashara na elimu kilichokumbatia roho ya Kiyunani na siasa za Kirumi. Ilikuwa ni mji ambao angeweza kujivunia ([21:39](#)). Wazazi wake walimwita Sauli, labda baada ya mfalme wa kwanza wa Israeli, ambaye pia alikuwa Mbenyamini ([1 Samweli 11:15; Matendo 13:21](#)). Lakini [Matendo 13:9](#) inasema kwamba aliiwa pia Paulo. Anatumia jina la Kirumi Paulo katika barua zake zote.

Paulo alipokea maarifa ya Sheria na Manabii na lugha za Kiebrania na Kiaramu kutoka kwa wazazi wa kidini ([Matendo 21:40; 22:2-3; 23:6; Wagalatia 1:14; Wafilipi 3:5-6](#)). Hata hivyo, Tarso haikuwa mji wa Kiyahudi. Badala yake, ilikuwa na tabia ya Kigiriki, ikiwa ni mahali ambapo lugha ya Kigiriki ilizungumzwa na fasihi ya Kigiriki ilikuzwa. Hii inafafanua ufahamu wa Paulo wa Kigiriki ([Matendo 21:37](#)), lugha ya mitaa na maduka ya Tarso.

Wayahudi waliletwa Tarso, mji mkuu wa jimbo la Kirumi la Kilikia, mnamo 171 KK- Kabla ya Kristo ili kukuza biashara katika eneo hilo. Wakati huo mababu wa Paulo pengine walipewa uraia wa Kirumi. Paulo alirithi kutoka kwa baba yake uraia wa Tarso na Kirumi. Hii ingekuwa ya thamani

kubwa kwa Paulo katika maisha yake ya baadaye alipokuwa akisafiri na injili katika Dola ya Kirumi ([Matendo 16:37; 22:25-29; 23:27](#)). Paulo huenda alikuwa na kaka na dada kadhaa, lakini [Matendo 23:16](#) inataja dada mmoja tu, ambaye mwanawе aliokoa maisha ya Paulo.

Paulo alikuwa mtengeneza mahema ([Matendo 18:3](#)). Huenda alijifunza kazi hii kutoka kwa baba yake, au alichagua kama njia ya kujitegemea, kama ilivyokuwa desturi ya wale walio katika mafunzo ya kirabbi. Tarso ilikuwa maarufu kwa kitambaa cha nywele za mbuzi kinachoitwa cilicium. Kwa kusuka na kutengeneza kitambaa hiki kuwa mahema, matanga, vibanda, na makoti, Paulo alipata uhuru wa kiuchumi wakati wa huduma yake ya kitume ([Matendo 18:3; 20:34; 28:30; 2 Wakorintho 11:9; 1 Wathesalonike 2:9; 2 Wathesalonike 3:8](#)).

Elimu

Ingawa alizaliwa Tarso, Paulo alishuhudia kwa Wayahudi huko Yerusalem kwamba alilelewa katika mji huu na alisoma chini ya Gamalieli ([Matendo 22:3](#)). Haijulikani wazi ni lini Paulo aliletwa Yerusalem kwa mara ya kwanza, lakini inawezekana kwamba wakati fulani kati ya umri wa miaka 13 na 20 alianza masomo yake rasmi ya urabbi. Mwalimu wake, Gamalieli, alikuwa mjukuu wa Hillel, mwanzilishi wa shule ya Mafarisayo ambayo mafundisho yake bado yapo katika maandiko ya Talmudi leo. Huyu ndiye Gamalieli yule yule ambaye hekima yake iliwashawishi Sanhedrini kuokoa maisha ya Petro na mitume ([5:33-40](#)). Hakika, ilikuwa wakati wa kusoma chini ya Gamalieli katika shule ya Hillel ambapo Paulo alianza kupiga hatua katika Uyahudi zaidi ya Wayahudi wengi wa umri wake na akawa na bidii sana kwa mila za baba zake ([Wagalatia 1:14](#)). Pengine pia wakati huo Paulo alianza kupitia mapambano na sheria ambayo angeelezea baadaye katika [Warumi 7](#).

Wakati Paulo alipokuwa akisoma sheria ya Kiyahudi huko Yerusalem, Yesu alikuwa akifanya kazi kama seremala huko Nazareti. Kisha Yesu akakusanya wanafunzi ambao siku moja wangekuwa wafanyakazi wenzake Paulo katika injili. Yesu alitimiza huduma yake, na akakamilisha ukombozi msalabani 30 BK - Baada ya Kristo. Ufufuo wa Kristo ulizaa kanisa, ambalo lilibatizwa katika Roho Mtakatifu kwenye Sikukuu ya Pentekoste huko Yerusalem ([Matendo 2:1-13](#)).

Sauli Mtesaji

Muda mfupi baada ya matukio haya yaliyobadilisha dunia, wanachama wa masinagogi fulani huko Yerusalem, ikiwa ni pamoja na sinagogi la Kilikia, ambapo Paulo alitoka ([Matendo 6:9](#)), hawakuweza kупinga hekima na roho (mistari wa [10](#)) ya mwanachama wa kanisa la Yerusalem aitwaye Stefano (mistari [5:8](#)). Walimshtaki kwa kumkufuru mbele ya Sanhedrini (mistari [11-15](#)). Baada ya utetezi wa Stefano wenye ufasaha ([7:1-53](#)), walimvuta nje ya mji, ambapo alipigwa mawe hadi kufa. Alikuwa shahidi wa kwanza wa Kikristo. Rekodi haionyeshi kikamilifu jukumu la Paulo katika matukio haya. Lakini tunajua alikuwa hapo na alikuwa maarufu kwa sababu mashahidi dhidi ya Stefano, ambao walihitajika kutupa mawe ya kwanza katika mauaji, "waliweka mavazi yao miguuni mwa kijana aitwaye Sauli [Paulo]" (mistari wa [58](#)).

Kwenye kesi ya Stefano, Paulo alisikia mbinu ya kihistoria ya utetezi ya Stefano. Paulo baadaye alitumia mbinu hiyo mwenyewe huko Antioquia ya Pisidia ([Matendo 13:16-41](#)). Alimshuhudia mtu mwenye uso wa malaika ([6:15](#)), akiwa amejaa Roho Mtakatifu, akitazama juu na kutangaza "Ninaona mbingu zimefunguka na Mwana wa Adamu amesimama mkono wa kuume wa Mungu" ([7:56](#)). Kifo cha Stefano kilianzisha matukio ambayo yanagepelekea Paulo kubadilika na kupewa jukumu kama mtume kwa mataifa. Lakini wakati huo Paulo alikuwa kiongozi wa watesi wa kanisa. Alitoa vitisho na mauaji dhidi ya wanafunzi wa Bwana ([9:1](#)). Alilitesa kanisa la Mungu na kujaribu kuliangamiza ([Wagalatia 1:13](#)) kwa kuwafunga Wakristo, waume kwa wake ([Matendo 22:4](#)), katika miji mingi.

Ubadilishaji na Wito

Paulo alikuwa amepata barua kutoka kwa kuhani mkuu huko Yerusalem kwenda kwa masinagogi huko Dameski zikimruhusu kuwakamata waumini huko na kuwaleta Yerusalem kwa ajili ya kesi ([Matendo 9:1-2](#)). Paulo alisafiri kwenda Dameski kwa kusudi hili. Kisha, kwenye viunga vya jiji, lilitokea tukio ambalo lilikuwa kubadilisha mtesaji huyu wa sheria wa Yesu Kristo na mharibifu wa kanisa changa kuwa mwinjilisti mkuu wa injili ya neema na mjenzi mkuu wa kanisa ([1 Wakorintho 3:10; 1 Timotheo 1:13](#)). Hii ilikuwa ni tukio la uongofu wa Paulo (karibu 31-33 BK - Baada ya Kristo). Lilikuwa na umuhimu wa kimapinduzi na wa kudumu kiasi kwamba akaunti tatu za kina za tukio hili zinatolewa katika kitabu cha Matendo

([Matendo 9:1-19; 22:1-21; 26:1-23](#)). Marejeleo mengi pia yanatolewa katika maandiko ya Paulo mwenyewe ([1 Wakorintho 9:1; 15:8; Wagalatia 1:15-16; Waefeso 3:3; Wafilipi 3:12](#)).

Wakati huo mwanga kutoka mbinguni, wenye kung'aa zaidi kuliko juu la adhuhuri, uliangaza kumzunguka Paulo na wenzake wa safari, nao wakaanguka chini ([Matendo 26:13-14](#)). Hata hivyo, ni Paulo pekee aliyesikia sauti ya Yesu ikimpa maagizo katika utume wake kama mhudumu na shahidi kwa watu wa mataifa (mistari [14-18](#)). Akiwa amepofushwa kwa muda, Paulo aliongozwa kuingia Dameski ([9:8](#)). Huko, mwanafunzi Anania na jumuuya ya Kikristo walimsamehe Paulo. Walimbatisa, na kumsaidia kupitia tukio la kushangaza la kugeuka kwake (mistari [10-22](#)). Baada ya muda mfupi na kanisa pale, Paulo alitishiwa kuuawa na Wayahudi aliowahubiria Yesu (mistari [20-22](#)), lakini alilindwa na waumini na kuokolewa kwa ustadi kutoka kwa watesi wake (mistari [23-25](#)).

Maandalizi kwa Huduma

Kisha ilianza kipindi cha maandalizi, ambacho kilidumu kwa takriban miaka 13. Wakati huu, Paulo kwanza alikuwa katika jangwa la Arabia kwa miaka mitatu. Hapa ilikuwa fursa yake ya kuomba na kutafakari juu ya utetezi wa Stefano kwa Sanhedrini, umuhimu mkubwa wa kugeuka kwake, maono aliyopokea ya Yesu Kristo, na maana ya haya yote kwa mujibu wa theolojia ya Kiyahudi. Baada ya haya, Paulo alirudi Dameski na kisha akamtembelea Petro huko Yerusalem kwa siku 15 ([Wagalatia 1:17-18](#)).

Hapo mwanzo, wanafunzi huko Yerusalem walimwogopa kwa sababu hawakuamini kwamba alikuwa mwanafunzi wa Yesu ([Matendo 9:26](#)). Lakini alitetewa na Barnaba na hivyo kukubaliwa na waumini huko Yerusalem (mistari [27-28](#)). Akiwa huko, Paulo huenda alisikia injili ya mdomo, muhtasari wa maneno na matendo ya Yesu, iliyopitishwa kwa waongofu wote. Hii ingejumuisha kuanzishwa kwa Meza ya Bwana ([1 Wakorintho 11:23-25](#)), maneno maalum ya Bwana ([Matendo 20:35; 1 Wakorintho 7:10; 9:14](#)), maonyesho ya Kristo aliyefufuka ([1 Wakorintho 15:3-8](#)), na roho na tabia ya Yesu ([2 Wakorintho 10:1; Wafilipi 2:5-8](#)). Paulo pia alihubiri huko Yerusalem, labda katika masinagogi yale yale ambamo alimsikia Stefano. Hata hivyo, maisha yake yalipotishiwa tena na Wayahudi, waumini walimtuma kwenda Tarso ([Matendo 9:29-30; Wagalatia 1:21](#)).

Mwisho wa maandalizi ya Paulo ulifika wakati Barnaba alipokwenda Tarso kumtafuta na kumleta Antiokia. Kufikia wakati huu Paulo alikuwa ameishi kwa miaka 10 huko Kilikia. Tangu alipogeuka, kabla ya kutumwa Tarso, alikuwa ametangaza Yesu ([Matendo 9:20](#)), akiongea kwa ujasiri kwa jina la Bwana (aya [27](#)). Hakuna sababu ya kufikiria kwamba alifanya vinginevyo alipokuwa akiishi mionganini mwa watu wa mataifa huko Kilikia. Kwa kweli, kazi yake inaweza kuwa ilikuwa na ufanisi kiasi kwamba alianza kuvutia umakini huko Antiokia. Katika miaka hii, Paulo pengine alipitia mateso mengi yaliyotajwa katika [2 Wakorintho 11:24–26](#). Wasomi kadhaa wanafikiri kwamba uzoefu wa furaha uliotajwa katika [2 Wakorintho 12:1–9](#), pamoja na "mwiba katika mwili," pia ultokea kabla ya kuja Antiokia.

Walitumwa kutoka Antiokia

Kanisa la Antiokia lilianzishwa kutokana na mateso yaliyosababishwa na Paulo baada ya kifo cha Stefano. Hadi walipofika Antiokia, waumini waliotawanyika walikuwa wamezungumza neno hilo kwa Wayahudi pekee ([Matendo 11:19](#)). Hapa ndipo watu wa mataifa waliposikia habari njema kwa mara ya kwanza (mstari wa [20](#)), na wengi wakawa waumini (mstari wa [21](#)). Inafaa kwamba Paulo, mtume kwa watu wa mataifa ([Matendo 22:21](#); [Warumi 11:13](#)), ambaye bado hakuwa anajulikana kwa sura na makanisa ya Yudea ([Wagalatia 1:22](#)), alitokea Antiokia kuanza rasmi huduma aliyoitiwa ([Matendo 26:17–18](#)).

Barnaba na Paulo walikaa na kanisa huko Antiokia kwa mwaka mmoja. Kazi yao huko ilibarikiwa sana kiasi kwamba jina jipya, Mkristo, lilibuniwa ili kuwatofautisha waumini wa Antiokia na watu wa mataifa na Wayahudi ([Matendo 11:26](#)). Waliposikia juu ya njaa huko Yudea, wanafunzi wa Antiokia waliamua kutuma msaada kwa waumini wa Yudea na walifanya hivyo kupitia Barnaba na Paulo (mstari wa [30](#)). Zawadi kama hiyo ilionyesha makanisa ya Kiyahudi nguvu ya injili mionganini mwa watu wa mataifa. Misheni yao ilipokamilika, Barnaba na Paulo walirudi Antiokia na Yohana Marko ([12:25](#)), binamu wa Barnaba ([Wakolosai 4:10](#)).

Kuanzia Siku ya Pentekoste, kazi katika injili ilikuwa ya kawaida na ya bahati. Mawasiliano yalifanya katika nyumba, sokoni, mitaani, masinagogi, barabarani, na vitu vingine kama hivyo. ([Matendo 3:1](#); [5:12, 42](#); [8:26–29](#); [10:22](#)). Lakini huko Antiokia, Roho Mtakatifu alianzisha juhudhi ya makusudi ya kuhubiri sehemu ya Dola ya

Kirumi ([13:1–3](#)). Kwa maagizo ya Roho Mtakatifu, kanisa liliwatenga Barnaba na Paulo kwa kazi hii. Kwa maombi na kutia moyo kwa kanisa hili, na kwa Yohana Marko kama msaidizi wao, Barnaba na Paulo, wakitumwa na Roho Mtakatifu, walipanda meli kuelekea Kupro (mstari wa [4](#)).

Kusafiri na Barnaba

Walipofika Salami, walihubiri katika masinagogi walipokuwa wakisafiri urefu wa kisiwa hadi Pafo ([Matendo 13:5–6](#)). Huko, mtawala wa Kirumi, Sergio Paulo, alitaka kusikia neno la Mungu (mstari wa [7](#)). Mchawi aliyeitwa Elimu Yule Mchawi alijaribu kumzuia mtawala kuamini katika Yesu lakini alipigwa na upofu wa muda kwa amri ya Paulo (mistari [8–11](#)). Hii ilikuwa ishara ya kwanza kwa Paulo ya ishara za mtume ([2 Wakorintho 12:12](#)). Kuanzia hapo, jina Paulo, si Sauli, linatumika katika rekodi ya Luka ya Matendo ya Mitume ([Matendo 13:9](#)), na Paulo alichukua nafasi ya Barnaba kama kiongozi wa kundi. Hivyo "Paulo na wenzake" waliondoka Pafo na kufika Perga ya Pamfilia (mstari wa [13](#)). Yohana Marko aliwaacha huko Perga na kurudi nyumbani kwake Yerusalem (mstari wa [13](#)). Hii ilisababisha mfarakano ([15:39](#)), lakini Paulo na Marko walipatana baadaye ([Wakolosai 4:10](#); [2 Timotheo 4:11](#)).

Safari za Paulo na injili sasa ziliendelea kupidia jimbo la Kirumi la Asia, hasa katika sehemu ya kusini ya Galatia, maeneo ya Pamfilia, Pisidia, na Likaonia. Eneo la pwani ambapo kundi hilo lilitua ni eneo lenye joto linaloathirwa na malaria. Inadhaniwa kwamba Paulo alipata malaria hapo na hivyo kusafiri kuelekea ndani kupidia milima hadi kwenye nyanda za juu zenye urefu wa futi 4,000 (mita 1,219.2). Safari kama hiyo ingekuwa na mito hatari na majambazi ([2 Wakorintho 11:26](#)), lakini Paulo alitunzwa vizuri na watu wa nyanda za juu za Galatia alipofika ([Wagalatia 4:13–15](#)). Alipokelewa kwa furaha na ujumbe wake ([Matendo 13:48–49](#)).

Paulo na Barnaba waliombwa kuzungumza katika sinagogi la Antiokia huko Pisidia ([Matendo 13:15](#)), na Paulo alitoa hotuba iliojaa sifa za injili ambayo baadaye angeandika katika barua zake kwa makanisa (mstari [16–41](#)). Alialikwa kuzungumza wiki iliyofuata (mstari [42](#)). Karibu mji mzima ulikusanyika kusikia neno la Mungu (mstari [44](#)). Hii iliamsha wivu kwa Wayahudi waliopinga maneno ya Paulo (mstari [45](#)), na kusababisha mabadiliko makubwa ya mitume kwa watu wa mataifa (mstari [46–47](#)). Watu wengi wa mataifa huko Antiokia waliamini na kusambaza neno

katika eneo hilo, lakini Paulo na Barnaba walilazimishwa kuondoka na kwenda Ikoniamu huko Likonia (mistari [48-51](#)).

Mafanikio huko Antiokia yalirudiwa huko Ikonio kama vile upinzani wa Wayahudi ([Matendo 14:1](#)), na mitume walikimbia tishio la kupigwa mawe kwenda Listra na Derbe huko Likonia (mistari [5-6](#)). Huko Listra ishara za mtume zilionekana tena wakati Paulo alipomponya mtu aliyejewa kilema tangu kuzaliwa (mistari [8-10](#)). Wakazi wa mji wenye ibada ya sanamu, hata hivyo, wakiongozwa na imani maarufu kwamba Mshtarii, ikiwaimeandamana na Utaridi, ziliwahi kutembelea eneo lao, waliwaabudu Paulo na Barnaba kama miungu hii (mistari [11-13](#)). Hata maneno ya kusadikisha ya Paulo, ambaye walimfananisha na Utaridi, hayakuweza kuwazuia umati kutoa dhabihu (mistari [14-18](#)).

Ilikuwa huko Listra ambapo Paulo alikutana kwa mara ya kwanza na aina ile ile ya mateso aliyojewa amewahi kuwafanya Wakristo. Wayahudi walimpiga mawe, wakamkokota nje ya mji, na kumwacha akiwa amekufa ([Matendo 14:19](#)). Timotheo ([16:1-3](#)) huenda alikuwa mionganii mwa wanafunzi wapya waliomzunguka Paulo alipokuwa amelala nje ya lango ([14:20](#)). Timotheo alikuwa mwana wa Paulo katika imani ([1 Wakorintho 4:17; 1 Tm 1:2](#)), shahidi wa mateso yake ([2 Timotheo 3:10-11](#)), mwandani mwaminifu, na mfanyakazi mwenzake ([Matendo 19:22; 20:4; Warumi 16:21; 1 Wathesalonike 3:2](#)). Siku iliyofuata Barnaba na Paulo walielekea Derbe ([Matendo 14:20](#)).

Baada ya kufanya wanafunzi wengi huko Derbe, mitume walirudia hatua zao kuptitia Lystra, Ikoniamu, na Antiokia ya Pisidia. Waliimarisha na kuwatia moyo waumini wapya na kuteua wazee katika kila kanisa ([Matendo 14:21-23](#)). Walipofika tena Perga, walirudi kwa meli hadi Antiokia ya Siria. Huko waliripoti kwa kanisa habari njema kwamba Mungu alikuwa ametoa fursa ya imani kwa watu wa mataifa (mistari [25-27](#)).

Baraza la Yerusalemu

Wayahudi walikuwa wamefuatilia kwa karibu Paulo na Barnaba kote Galatia. Waliendelea kumfuatilia Paulo na Barnaba, wakitafuta kuwachanganya watu wa mataifa pale. Wayahudi waliwashawishi kuacha neema ya Kristo na kutii sheria ya Kiyahudi ([Wagalatia 1:6; 3:1](#)). Mara tu baada ya mitume kurudi Antiokia, Wajuda [Wayahudi Wakristo waliokuwa wakijaribu kulazimisha njia ya maisha ya Kiyahudi kwa Wakristo wa mataifa] walikuja kutoka Yudea hadi

Antiokia, wakifundisha wokovu kwa sheria ([Matendo 15:1](#)). Hii ilianza vita dhidi ya injili ya neema, ambayo Paulo aliihubiri.

Kanisa la Antiokia lilimtuma Paulo, Barnaba, na wengine kwenda Yerusalemu ili kutatua ubishani wa sheria dhidi ya neema na mitume na wazee huko (49 Baada ya Kristo (BK) - ([Matendo 15:2](#)). Njiani kuelekea Yerusalemu walieneza habari za uongofu wa watu wa mataifa. Hii ililetu furaha kubwa kwa waumini (sura ya [3](#)). Furaha kama hiyo haikushirikiwa na baadhi huko Yerusalemu, ambao katika mkutano wa kwanza wa baraza walisema kwamba watu wa mataifa wanapaswa kuamriwa kushika sheria ya Mose (mstari wa [5](#)).

Baada ya mkutano huu, Paulo na Barnaba walikutana faraghani na Petro, Yohana, na Yakobo ([Wagalatia 2:1-10](#)). Walielezea injili waliyokuwa wakihubiri kwa watu wa mataifa. Viongozi hawa watatu wa kanisa la Yerusalemu waliona neema iliyokuwa imepewa Paulo kupeleka injili kwa watu wa mataifa na wakampa "mkono wa ushirika" [kielelezo cha umoja na ushirikiano]. Mkutano huu wa faragha unaonekana kuamua swali la kufuata sheria ya Kiyahudi kwa sababu katika mkutano mkuu uliofuated Petro alisema, "Tunaamini ni kwa neema ya Bwana Yesu kwamba tunaokolewa" ([Matendo 15:11](#)). Yakobo aliamua kwamba "hatupaswi kusababisha shida kwa watu wa mataifa wanaomgeukia Mungu" ([Matendo 15:19](#)). Hii ilikuwa ushindi mkubwa kwa Paulo na Barnaba, na habari hiyo ilipokelewa kwa furaha na kanisa huko Antiokia (mistari [30-35](#)).

Baadaye, Petro alitembelea Antiokia na kujiunga kwa uhuru na waumini wa mataifa kama aliyofanya kwa uoga katika nyumba ya Kornelio ([Matendo 10:28](#)). Hii iliendelea hadi "watu fulani walipotoka kwa Yakobo." Uwepo wao ulimletea Petro hofu, ukifunika mwanga wa injili ya neema, na kumfanya ajitenge na watu wa mataifa. Kitendo cha Petro kiliwaathiri wengine, akiwemo Barnaba, kufanya vivyo hivyo ([Wagalatia 2:12-13](#)). Paulo alikabiliana na changamoto ya mgogoro huu mkubwa. Alimkabili Petro hadharani na kumshtaki kwa kueneza Uyahudi na unafiki (sura ya [14](#)). Paulo alishinda vita na kuwaokoa Petro na Barnaba kwa maneno ya ufasaha juu ya haki kwa imani (sura ya [15-21](#)), lakini Wayahudi walikuwa wameanza tena vita yao. Kuanzia wakati huu, hawakupumzika. Badala yake, walimsumbuwa na kumtesa Paulo kote duniani. Lakini mtume hakuwatii hata kwa muda mfupi. Alikuwa akishiriki katika vita vya maisha yake ili ukweli wa injili ubaki na waumini wa mataifa (sura ya [5](#)).

Safari Zaidi

Paulo alitaka kutembelea waumini wapya na kuona jinsi walivyokuwa wanaendelea. Kwa hiyo alipendekeza kwa Barnaba kwamba warudi kwenye miji ambako walikuwa wamehubiri kuhusu Yesu ([Matendo 15:36](#)). Barnaba alitaka kumchukua Yohana Marko pamoja nao, lakini Paulo hakutaka kumchukua kwa kuwa alikimbia wakati wa safari yao ya awali ([13:13](#)). Mgogoro huu mkali ulimaliza ushirikiano wa Barnaba na Paulo ([15:37-39](#)). Sila, kiongozi mionganoni mwa ndugu huko Yerusalem ([sura ya 22](#)), alifuatana na Paulo alipoanza safari kwa nchi kupitia Siria na Kilikia, akitia nguvu makanisa ([sura ya 40-41](#)).

Kuanzia Derbe huko Galatia, Paulo na Sila walitembelea tena makanisa ambayo Paulo alikuwa ameanzisha na Barnaba. Walipokuwa Listra, waliunganishwa na Timotheo ([Matendo 16:1-3](#)). Mitume walipeleka kwa makanisa haya machanga barua iliyoandikwa na wazee na mitume huko Yerusalem kuhusu utunzaji wa sheria ([15:23-29](#)), hivyo kuwatia nguvu na kuwaongeza ([16:4-5](#)).

Inawezekana kwamba Efeso, jiji kuu katika jimbo la Kirumi la Asia, lilikuwa lengo kuu la kundi hilo kwa ajili ya kueneza injili. Lakini "Roho Mtakatifu aliwazuia wasihubiri neno katika jimbo la Asia" ([Matendo 16:6](#)). Kisha walijaribu kuelekea kaskazini na kuingia katika eneo la Bithinia, "lakini Roho wa Yesu hakuwaruhusu" (mstari wa [2](#)). Kwa njia hii walilazimishwa na Mungu kuendelea moja kwa moja kuelekea magharibi hadi Troa kwenye Bahari ya Aegea. Hapo Luka aliungana nao ("sisi" katika sura ya [10](#)), na Paulo aliona maono ambapo aliiitwa kutoka Asia kwenda Makedonia ([sura ya 8-9](#)). Paulo na kundi lake walivuka mara moja kwa mashua kwenda Ulaya ([sura ya 11](#)) ambako walieneza injili hadi Filipi, Thesalonike, Berea, Athene, na Korintho.

Filipi ilikuwa koloni la Kirumi na kituo cha kijeshi ambapo kulikuwa na Wayahudi wachache, hivyo Paulo alikwenda mahali karibu na mto ambapo Wayahudi wa eneo hilo walikuwa wakisali. Alizungumza na wanawake kadhaa pale, hasa Lidia, ambaye aliamini na yeye pamoja na nyumba yake walibatizwa ([Matendo 16:12-15](#)), kuanzisha kanisa la kwanza barani Ulaya. Paulo alitoa roho ya uaguzi kutoka kwa msichana mmoja huko Filipi, na matokeo yake, yeye na Sila walifungwa gerezani ([sura ya 16-24](#)). Matukio ya usiku wao gerezani yalimfanya mlinzi wa gereza kuwa muumini wa Mungu ([sura ya 25-34](#)). Yeye na familia yake waliongeza kwenye kanisa la Filipi, ambalo

lilikutana nyumbani kwa Lidia (sura ya [40](#)). Paulo alipofichua uraia wake wa Kirumi, aliachiliwa na aliombwa kuondoka mjini (sura ya [35-39](#)).

Kule Thesalonike, Wayahudi, wakichochewa na wivu kutohana na mafanikio ya ujumbe wa injili wa Paulo, waliunda umati wa watu kutafuta mitume. Walilalamika kwa viongozi wa mji kwamba watu "ambao wamegeuza dunia juu chini sasa wamekuja hapa" na kuwatuhumu mitume kwa "kusema kwamba kuna mfalme mwingine [zaidi ya Kaisari], aitwaye Yesu" ([Matendo 17:5-7](#)).

Paulo na Sila waliondoka haraka Thesalonike usiku na kufika Beroya, mji ambao baadaye ulijulikana kwa raia wake waliopokea injili kwa hamu na kwa makini ([Matendo 17:10-12](#)). Wayahudi wa Thesalonike hawakupumzika bali walimfuatilia Paulo hadi Beroya ili kuchochea umati. Waumini kisha walimpeleka Paulo mbali hadi Athene, wakati Sila na Timotheo walibaki nyuma ([sura ya 13-15](#)).

Waathene walimwita Paulo msema ovyo lakini walimruhusu kutoa maoni yake mbele ya Areopago. Hotuba ya Paulo pale ilikuwa imejaa maarifa yake mapana. Alirejelea falsafa ya Kigiriki na Kirumi ([Matendo 17:27](#)), ushairi (mstari wa [28](#)), uchongaji ([sura ya 25, 29](#)), usanifu majengo ([sura ya 24](#)), na dini huku akitangaza uwepo wa "mungu asiyejulikana" ([sura ya 23](#)). Lakini alikatishwa kwa dhihaka na kutojali alipotaja ufufuo ([sura ya 32](#)). Ingawa maneno ya Paulo yaliwfurahisha wengi, yaliathiri nia ya wachache. Hivyo alipofika Korintho, aliamua kutoitangaza siri ya Mungu kwa maneno ya hekima ya ufasaha ili imani ya waumini isiegeme hekima ya kibinadamu bali nguvu za Mungu ([1 Wakorintho 2:1-5](#)).

Kule Korintho Paulo alikutana na Akila na Prisila ([Matendo 18:2-3](#)), Wayahudi wa Kirumi ambao aliiishi nao na kufanya kazi kama mtengenezaji wa mahema na ambao wangkuwa maarufu mionganoni mwa makanisa ([Matendo 18:26; Warumi 16:3; 1 Wakorintho 16:19; 2 Timotheo 4:19](#)). Alikaa Korintho miezi 18 kutoka 50 hadi 51 BK - Baada ya Kristo. Huko alianzisha kanisa ([Matendo 18:11](#)) kwa nguvu ya maono kutoka kwa Mungu ([sura ya 9-10](#)) na licha ya mashambulizi ya Wayahudi ([sura ya 12-17](#)). Paulo aliandika barua ya kwanza na ya pili kwa Wathesalonike kutoka Korintho ili kuwaimarisha waumini katika maisha matakatifu, ya bidii ([1 Wathesalonike 3:13; 5:23; 2 Wathesalonike 3:7-12](#)) kwa matumaini ya kuja kwa mara ya pili kwa Yesu Kristo ([1 Wathesalonike 4:15-18; 2 Wathesalonike 2:1 na kuendelea](#)).

Akiwa ameandamana na Prisila na Akila, Paulo alisafiri kutoka Korintho kwenda Siria. Aliwaacha wafanyakazi wenzake huko Efeso, akasafiri hadi Kaisaria, akatembelea Yerusalem kwa muda mfupi, na akarudi Antiokia ([Matendo 18:18–22](#)). Paulo alikaa Antiokia kwa muda lakini hakukaa mbali na uwanja wa kazi zake kwa muda mrefu. Akiwa peke yake, aliondoka Antiokia, akaenda kutoka sehemu moja hadi nyingine huko Galatia na Frigia akiwatia nguvu wanafunzi wote, na hatimaye akafika Efeso ([18:23; 19:1](#)).

Kazi katika Injili

Mwisraeli aliyeitwa Apolo alikuwa amehudumu huko Efeso kabla ya Paulo kufika na hivi karibuni alikuwa ameenda Korintho ([Matendo 18:24–28](#)). Huko Apolo bila kujuu alisababisha mfarakano mkubwa ([1 Wakorintho 3:3–9](#)) kiasi kwamba aliondoka na kukataa kurudi hata kwa ombi la Paulo ([16:12](#)). Ziara ya awali ya Paulo huko Efeso ([Matendo 18:19–20](#)), huduma ya Apolo, na uwepo wa Prisila na Akila vilikuwa vimeandaa Efeso ili mtume aweze kuhubiri injili ya Kristo.

Paulo alianza kazi yake huko Efeso kwa kusahihisha dhana potofu za baadhi ya wanafunzi wa Yohana Mbatizaji ambao hawakuwa na ufahamu sahihi ([Matendo 19:1–7](#)). Kisha alitumia miezi mitatu akihubiri katika sinagogi la eneo hilo hadi wanachama wa kusanyiko “walipokashifu hadharani Njia [imani ya Kikristo]” (mstari wa [9](#)). Paulo kisha akawachukua wanafunzi na kuendelea na hoja zake kwenye eneo lisiloegemea upande wowote la shule ya Tyrano (mstari ya [8–9](#)), ambapo Wayahudi na Wagiriki walikuwa huru kuja. Aliendelea huko kwa miaka miwili na “kwamba kila mtu aliyeishi katika jimbo la Asia, Wayahudi na Wagiriki sawa, alisikia neno la Bwana” (mstari wa [10](#)).

Kazi huko Efeso ilikuwa na mafanikio makubwa ([Matendo 19:10, 20, 26](#)). Paulo alifurahia fursa ya kazi yenye ufanisi ([1 Kor 16:9](#)), ikitiwa nguvu na miujiza ya ajabu ([Matendo 19:11–17](#)), kuchomwa hadharani kwa vitabu vya thamani vya uchawi (sura ya [18–19](#)), na msaada wa maafisa wa kirafiki kutoka jimbo la Asia (sura ya [31](#)). Kulikuwa pia na wapinzani wengi ([1 Wakorintho 15:32; 16:9](#)), hasa mionganii mwa mafundi waliokuwa na uhusiano na hekalu la Diana. Huduma ya Paulo ilikuwa imeathiri biashara yao kiasi kwamba walichochewa kufanya ghasia ([Matendo 19:23–41](#)). Paulo alikuwa amekusudia kukaa Efeso hadi Pentekoste ([1 Wakorintho 16:8](#)), lakini ghasia hii

inaonekana iliharakisha kuondoka kwake ([Matendo 20:1](#)).

Wakati wa kukaa kwake Efeso, nyumba ya Kloë ilimtumia Paulo habari kutoka Korintho kwamba kulikuwa na migawanyiko kanisani huko ([1 Wakorintho 1:10–13](#)). Ripoti hii ilisababisha mfululizo wa barua na safari. Paulo aliandika barua, ambayo sasa imepotea, kwa kanisa hili ([5:9](#)). Kanisa la Korintho liliandika barua ([7:1](#)) na kutuma wajumbe kwa Paulo ([16:17](#)), na Paulo alimtuma Timotheo kwao ([4:17; 16:10](#)). Paulo kisha akaandika 1 Wakorintho (53 Baada ya Kristo) na kupeleka kwa Tito, ambaye alipaswa kukutana naye Troa kutoa ripoti ya matokeo ([2 Wakorintho 2:12–13](#)).

Baada ya kutoka kwa haraka kutoka Efeso, Paulo alipata fursa ya injili huko Troa. Lakini alitamani sana kusikia kutoka Korintho kiasi kwamba aliendelea hadi Makedonia ([2 Wakorintho 2:12–13](#)). Huko alifarijika hatimaye na Tito ([7:5–7](#)) na alifurahi kwa habari za toba ya Wakorintho, bidii yao, shauku, na juhudhi (sura ya [8–16](#)). Kutoka Makedonia Paulo aliandika 2 Wakorintho (54 Baada ya Kristo), alisafiri kaskazini magharibi kutangaza habari njema za Kristo huko Iliriko ([Warumi 15:19](#)), kisha akageukia kusini kuelekea Akaya na ziara yake ya tatu Korintho ([Matendo 19:21; 20:1–3; 2 Kor 13:1](#)).

Wakati na mahali ambapo Paulo aliandika barua yake kwa Wagalatia ni mada ya utata. Wengine wanaipanga kabla ya baraza huko Yerusalem, karibu 45 Baada ya Kristo. Wengine wanasema aliandika kutoka Korintho katika hatua hii ya historia yake. Maoni ya mwisho ndiyo chaguo la simulizi hili.

Kukaa kwa miezi mitatu ya baridi huko Korintho (55–56 Baada ya Kristo) kulizalisha Barua kwa Warumi, ambayo iliweka wazi kiwango cha injili kwa wakati wote. Paulo alikuwa na marafiki wengi wa kibinafsi huko Rumi ([Warumi 16](#)) na alikuwa na nia ya muda mrefu ya kutembelea huko ([1:10–15](#)). Alipanga kupeleka mkusanyo kutoka kwa makanisa ya watu wa mataifa kwenda Yerusalem ([Matendo 20:35; Warumi 15:25–26; 1 Wakorintho 16:1](#)) na kisha kutembelea Roma ([Matendo 19:21](#)) njiani kwenda Hispania ([Warumi 15:23–24](#)).

Kukamatwa huko Yerusalem

Safari ya Paulo kutoka Korintho hadi Yerusalem iligubikwa na maonyo mengi ya hatari inayomsubiri Yerusalem. Uchungu wa Wajuda dhidi ya Paulo ulikuwa mazungumzo ya kawaida

kila mahali, lakini maonyo yote hayakuzingatiwa ([Matendo 20:22–24, 38; 21:4, 10–15](#)). Hata hivyo, ombi la maombi katika [Warumi 15:30–32](#) linaonyesha kwamba Paulo alijua huenda hivi karibuni angehitaji msaada wa kimungu kutoka kwa wasioamini huko Yudea.

Wasafiri, wakiwa na mchango kwa ajili ya Yerusalem, walisafiri haraka ili kufika Yerusalem kufikia Pentekoste ([Matendo 20:16](#)). Walipitia kwa nchi kutoka Akaya, kupitia Makedonia, hadi Filipi kwa wakati wa Pasaka (majira ya kuchipua 56 Baada ya Kristo, sura ya [6](#)). Walivuka bahrini hadi Troa, wakatembelea waumini huko (sura ya [7–12](#)). Kisha walipanda meli kupitia visiwa vya Bahari ya Aegean ya mashariki hadi Mileto (aya za [13–16](#)). Kutoka Mileto, Paulo aliwatura wazee wa Efeso, ambao aliwapa hotuba yenze msisimko iliyokuwa na maonyo yake makali kwao (sura ya [17–38](#)).

Walipoagana nao, Paulo na wenzake walipanda meli kuelekea Kosi, kisha Rodo, na hatimaye Patara. Huko walibadilisha meli kuelekea Foinike ([Matendo 21:1–2](#)). Njia ya moja kwa moja kwenda Tiro iliwaleta karibu na Kipro, na kumbukumbu zake za Barnaba na Sergio Paulo (sura ya [3](#)). “Kupitia Roho” wanafunzi huko Tiro “waliendelea kumwambia Paulo asipande kwenda Yerusalem” (sura ya [4](#)), lakini alienedelea hadi Kaisaria. Huko yeze na wenzake walikaa na Filipo, ambaye hapo awali alihudumu na Stefano aliyeuawa shahidi ([21:8](#); linganisha [6:5](#)). Katika Kaisaria, Paulo hakushawishiwa na unabii wa kipekee wa kukamatwa kwake kunakokuja ([21:10–14](#)).

Kule Yerusalem, kundi la mitume lilikaa na Mnasoni, mwanafunzi wa awali, na walikaribishwa kwa furaha na ndugu waliokuwepo huko ([Matendo 21:15–17](#)). Yakobo na wazee wa kanisa walimsifu Mungu waliposikia mambo aliyofanya kupitia Paulo mionganoni mwa watu wa mataifa (sura ya [18–20](#)), na walipopokea mchango kutoka kwa makanisa ([24:17](#)). Walimwambia Paulo kuhusu sifa mbaya aliyokuwa nayo mionganoni mwa maelfu ya waumini Wayahudi huko Yerusalem na wakamhimiza kurekebisha upotoshaji wa Wajuda kwamba aliwhimiza Wakristo Wayahudi kuacha desturi za Mose ([21:21–24](#)). [Matendo 21:25](#) inaonyesha wazee wa Yerusalem walielewa kwamba watu wa mataifa hawakuwa na wajibu kwa Mose. Wasiwasi wao ulikuwa kwa Paulo kuonyesha kwamba waumini Wayahudi walikuwa huru kuendelea na ibada zao za kitamaduni.

Paulo alikuwa ameshika sikukuu za Kiyahudi ([Matendo 20:6](#)), kama vile Yesu na wanafunzi wa

mapema huko Yerusalem. Pia alikuwa amekata nywele zake kwa nadhiri huko Kenkrea ([18:18](#)), hivyo ilikuwa jambo dogo kwake, Myahudi, kujitakasa kiibada baada ya kuwa Mkristo, hasa ikiwa ingeweza kudhoofisha hoja za Wajuda. Kukataa ombi la wazee kungeweza kuimarisha madai ya Wajuda. Mafanikio ya mpango huu yanaonekana katika kwamba ilikuwa ni Wayahudi kutoka Asia, waliotembelea Yerusalem kwa ajili ya sikukuu ya Pentekoste ya 57 Baada ya Kristo, ambao walimletea Paulo matatizo ([21:27–29](#))—sio Wayuda kutoka Yerusalem.

Mji mzima ulisisimka na watesaji wa Paulo waliokuwa wakimfuatilia kwa bidii. Umati wenye ghasia ulimvuta nje ya hekalu kama vile Stefano alivyowahi kuvutwa hadi kuuawa kwake. Walijaribu kumuua, lakini aliokolewa na askari wa Kirumi huku umati ukipiga kelele, “Mwondoe!”—kama walivyofanya kwa Yesu ([Matendo 21:30–36](#)). Katika wakati huu, elimu na utofauti wa kitamaduni wa maisha ya Paulo vilimsaidia. Alipokuwa akibebwa kwa usalama hadi kwenye kambi ya Kirumi, alizungumza kwa Kigiriki na jemadari, ambaye alimdhania kuwa muuaji wa Kimisri (sura ya [37–38](#)). Aliporuhusiwa kuzungumza na umati, alifanya hivyo kwa lugha ya Kiaramu ambayo ilikuwa ya kawaida nchini Israeli (sura ya [39–40](#)). Umati uliokuwa kimya ulisikiliza kwa hamu utetezi wa Paulo hadi alipotamka neno “mataifa.” Hapo, umati ulianza tena vitisho na ghasia, na Paulo alipelekwa ndani ya kambi ([22:1–24](#)). Huko Warumi walijiandaa kumpiga mijeledi, hadi Paulo alipofichua kwamba hakuwa tu Myahudi kutoka Tarso bali pia raia wa Kirumi aliyezaliwa huru. Jemadari aliogopa, kwani alikuwa amemfunga raia wa Kirumi. Akitaka kujua mashtaka dhidi ya Paulo, alimpeleka kwa Sanhedrini (sura ya [25–30](#)).

Mkutano huu wa mahakama ya Kiyahudi ulipunguzwa haraka hadi kuwa na mfarakano na vurugu. Paulo alitumia mbinu zinazostahili katika vita kama hivyo na kugawanya Sanhedrini bila matumaini juu ya suala la ufufuo ([Matendo 23:1–9](#)). Paulo tena aliokolewa, wakati huu kutoka kwa makundi yanayopingana ya uongozi wa Kiyahudi, na kupelekwa kambini, ambapo Bwana alimtia moyo, akiahidi kwamba angeenda Rumi (56 Baada ya Kristo, sura ya [10–11](#)).

Wakati huo huo, Wayahudi 40 walipanga kumuua Paulo. Waliapa kutokula au kunywa hadi wamemuuwa mtume ([Matendo 23:12–15](#)). Walikaribia kufanikiwa, lakini kwa msaada wa mtoto wa dada yake Paulo (mstari wa [16](#)), njama

hiyo ilifichuliwa. Kwa usalama, Paulo alichukuliwa kutoka Yerusalem hadi Kaisaria chini ya ulinzi wa askari 470 na kukabidhiwa kwa mtawala Feliksi (sura ya [16-35](#)). Vikao visivyo na hitimisho mbele ya Feliksi ([Matendo 24](#)), mrithi wake, Festo ([25:1-12](#)), na Mfalme Agripa ([25:23-26:32](#)) vilimshughulisha Paulo katika miaka yake miwili ya kifungo huko Kaisaria. Festo, akitaka kuwardidhisha Wayahudi, alipendekeza Paulo arudishwe Yerusalem kwa ajili ya kesi, lakini Paulo alijua nia ya mauaji ya washtaki wake na tena alitumia uraia wake wa Kirumi kwa kufanya rufaa ya kushangaza kwa Kaisari ([25:9-12](#)).

Safari na Kukaa Rumi

Kusihu kesi yake katika mahakama ya Kaisari, Paulo na wenzake, Aristarko na Luka, walichukuliwa kwenye safari hatari (58 Baada ya Kristo, [Matendo 27:1-28:16](#)). Safari yao kwa meli kutoka Kaisaria hadi Rumi ni mojawapo ya safari za kushangaza zaidi zilizorekodiwa. Maelezo ya kina ya Luka ni hazina ya taarifa kuhusu meli za kale, urambazaji, na ujuzi wa baharini. Pia ni picha nzuri ya mtume Paulo mwenye ushuja na heshima. Paulo alikuwa balozi wa injili akiwa amefungwa minyororo ([Waefeso 6:20](#)), ambaye kwa mwongozo na uhakikisho wa Mungu wake ([Matendo 27:23-26](#)), aliwaongoza watu 276 waliokuwa kwenye meli hadi salama (sura ya [37](#)).

Luka anafuatilia safari hatua kwa kupitia kila mgogoro, na mabadiliko ya meli huko Myra, kuchelewa huko Bandari Nzuri katika Krete, na ajali ya meli huko Malta. Hatimaye, katika msimu wa kuchipua wa 59 Baada ya Kristo, walifika Puteoli, Italia, na kuelekea Rumi. Walikaribishwa na waumini kando ya Njia ya Apio ([Matendo 28:13-16](#)).

Luka alitoa suluhisho la amani kwa Matendo, ingawa mtume alikuwa mfungwa wa kifalme wa Kaisari Nero. Paulo aliishi peke yake katika nyumba yake mwenyewe, akiwa amefungwa na mlinzi wa Kirumi ([Matendo 28:16, 30](#)). Huko alipokea viongozi wa Kiyahudi wa eneo hilo—ili kutuliza mashaka yoyote walivyewe kuwa nayo kumhusu na, wakati huo huo, kuwashawishi kuhusu Yesu. Juhudi zake zilikuwa na mafanikio mchanganyiko (sura ya [17-28](#)). Wakati wa miaka miwili au zaidi ya Paulo huko Rumi, inaonekana kwamba Wayuda walijiondoa, na nafasi yao kuchukuliwa na hatari ya Uujuaji wa Mashariki [aina ya fikra za kidini zinazozingatia maarifa ya siri na ya fumbo, ikithamini maarifa zaidi ya imani]. Hii inaonekana katika barua za Paulo kwa Wafilipi,

Wakolosai, na Waefeso, na kwa Filemoni, zote ziliandikwa wakati huu. Haiwezekani kwamba washtaki wa Paulo walioneckana Rumi kuleta mashtaka rasmi mbele ya Kaisari, hivyo Paulo huenda aliachiliwa mwaka wa 61 BK.

Miaka ya Mwisho na Uuaji wa Mashahidi

Inadhaniwa hapa kwamba Barua za Kichungaji (1 Timotheo, 2 Timotheo, na Tito) ni kazi ya kweli ya Paulo. Ni kupitia tu barua hizi ambapo mfululizo wa matukio katika miaka ya mwisho ya Paulo unaweza kufuatiliwa. [Warumi 15:28](#) inaonyesha kwamba Paulo alikusudia kupeleka mkusanyo huo Yerusalem na kisha "kuondoka kwenda Hispania kwa njia ya ninyi [Rumi]." Kukamatwa na kufungwa kwake Yerusalem hakukuangamiza tu mipango hii bali pia kulichukua miaka mitano yenye thamani kutoka kwenye kilele cha maisha yenye tija kubwa. Ingawa Klementi wa Rumi alidokeza kwamba Paulo alitimiza tamaa yake ya kwenda Hispania (*Klementi kwa Wakorintho 5*), ni hakika kwamba shinikizo la kila siku la utunzaji wa wasiwasi wa Paulo kwa makanisa yote ([2 Wakorintho 11:28](#)) halikupungua.

Kama Paulo alienda Hispania, huenda alikuwa huko wakati Rumi ilipoteketezwa mnamo Julai 19, 64 BK - Baada ya Kristo. Mapokeo yanasema kwamba Paulo alisafiri hadi Uingereza, lakini hakuna ushahidi wa kuthibitisha hili. Akirudi mashariki, alimwacha Tito huko Krete ([Tito 1:5](#)) na kusafiri kupitia Miletu, kusini mwa Efeso, ambako alimwacha Trofimo akiwa mgonjwa ([2 Timotheo 4:20](#)). Akielekeea Makedonia, Paulo alimtembelea Timotheo huko Efeso ([1 Timotheo 1:3](#)). Njiani, Paulo aliacha joho lake na vitabu na Karpo huko Troa ([2 Timotheo 4:13](#)). Hii inaonyesha kwamba alikusudia kurudi huko kwa ajili ya mali zake. Kutoka Makedonia Paulo aliandika barua yake ya kwanza ya upendo lakini yenye wasiwasi kwa Timotheo (62-64 BK - Baada ya Kristo). Alikuwa ameamua kutumia majira ya baridi huko Nikopoli ([Tito 3:12](#)), kaskazini magharibi mwa Korintho kwenye Bahari ya Adriatiki, lakini bado alikuwa Makedonia alipomwandikia Tito. Barua hii ni sawa na 1 Timotheo, lakini ikiwa na sauti kali kidogo. Ndani yake kuna mtazamo wa mwisho wa Apolo mwenye ufasaha na bidii ([Tito 3:13](#)), ambaye bado yuko katika ushirika na Paulo miaka 10 au zaidi baada ya kuonekana kwake kwa mara ya kwanza huko Efeso ([Matendo 18:24](#)).

Kuanzia hapa njia ya Paulo hajulikani. Huenda alikaa Nikopoli wakati wa baridi, lakini hakurudi Troa kwa ajili ya koti lake la baridi ([2 Timotheo](#)

[4:13](#)). Wakati fulani alikamatwa na Warumi, kwa sababu alikaa majira ya baridi katika Gereza la Mamertine la Rumi, akiteseka na baridi katika seli hiyo ya mawe kabla ya kuandika barua yake ya pili kwa Timotheo (66–67 BK - Baada ya Kristo). Huenda alikuwa akitarajia majira ya baridi yanayokuja alipomwomba Timotheo amletee koti lake (mistari [13, 21](#)). Mashtaka dhidi ya Paulo huenda yalihusiana na kuchomwa kwa Rumi (hili halijulikani). Hata hivyo, sasa ilikuwa "haramu" kuwa Mkristo kwa kuwa "dini mpya" haikulindwa tena na sheria za Kirumi kama sehemu ya Uyahudi (ambayo ilikuwa dini iliyoidhinishwa na kutambuliwa na sheria za Kirumi).

Ilikuwa hatari kuhusishwa na Paulo wakati huu. Wengi walimwacha ([2 Timotheo 4:16](#)), ikiwa ni pamoja na wafanyakazi wenzake wote huko Asia ([1:15](#)) na Dema, aliyepeenda dunia ([4:10](#)). Ni Luka pekee, daktari na mwandishi wa Luka na Matendo, aliyekuwa naye alipokuwa akiandika barua yake ya pili kwa Timotheo (mstari wa [11](#)). Waumini waaminifu waliokuwa bado wakijificha huko Rumi pia walikuwa na mawasiliano na mtume ([1:16; 4:19, 21](#)). Alimwambia Timotheo aje kwake Rumi na kumleta Marko pia ([4:11](#)). Inaonekana Timotheo alikuja na alifungwa ([Waebrania 13:23](#)). Ombi la Paulo la vitabu na makaratasi ([2 Timotheo 4:13](#)) linaonyesha kwamba alikuwa akisoma na kujifunza Maandiko hadi mwisho.

Mtume Paulo alikuwa na vikao viwili mbele ya Kaisari Nero. Katika utetezi wake wa kwanza ni Bwana pekee aliyesimama naye ([2 Timotheo 4:16](#)). Hapo hakuomba tu kwa ajili ya kesi yake mwenyewe bali pia kwa ajili ya injili, akitamani bado kwamba watu wa mataifa yote wangesikia ujumbe wake. Labda hakuna uamuzi uliofanywa, na hivyo akaokolewa "kutoka kinywani mwa simba" (mstari wa [17](#)). Ingawa alijua angekufa hivi karibuni, hakuwa na hofu, bali alikuwa na uhakika kwamba Bwana angempa taji la haki siku ya mwisho (mstari wa [8](#)). Hatimaye, mtume mwenyewe alirekodi himizo lake kuu kwa waumini wote: "Bwana awe na roho yako. Neema iwe nanyi nyote" (mstari wa [22](#)). Baada ya haya, Maandiko yamenyamaza kuhusu Paulo.

Hakuna kinachojulikana kuhusu kusikilizwa kwa pili kwa Paulo isipokuwa kwamba kilisababisha hukumu ya adhabu ya kifo. Historia hairekodi mwisho wa Paulo. Nero alikuwa katika majira ya joto ya 68 BK, hivyo Paulo aliuawa kabla ya tarehe hiyo. Kama raia wa Kirumi, lazima aliepuka mateso ya muda mrefu ambayo yalikuwa yamekumbwa na mashahidi wenzake. Mapokeo yanasema kwamba

alikatwa kichwa na upanga wa mnyongaji wa kifalme kwenye Barabara ya Ostia nje kidogo ya Roma, na kuzikwa karibu. Hii ilitimiza tamaa ya Paulo "kuondoka na kuwa na Kristo, ambayo ni bora zaidi" ([Wafilipi 1:23](#)).

Pelegi

Mwana wa Eberi na baba wa Reu ([Mwanzo 10:25; 11:16–19](#); [1 Mambo ya Nyakati 1:19, 25](#); [Luka 3:35](#)). Wakati wa maisha yake, dunia iligawanyika (*Pelegi* inamaanisha "mgawanyiko" au "mkondo wa maji"). Hajulikani mgawanyiko huu unarejelea nini. Mapendekezo ni pamoja na:

1. Kusambaa kwa lugha baada ya Mnara wa Babeli ([Mwanzo 11:1–9](#))
2. Kuenea kwa kizazi cha Noa
3. Mgawanyiko wa watu wa Arfaksadi kutoka kwa Waarabu wa Yuktani ([Mwanzo 10:24–29](#))
4. Mgawanyo wa ardhi kwa vijito (neno hili linatumika kwa njia hii katika [Ayubu 29:6; 38:25; Isaya 30:25; 32:2](#))

Asili ya jina hilo kwa kawaida hufuatiliwa hadi mji wa Phalga, ulioko kaskazini mwa makutano ya mito ya Euphrates na Khabur.

Tazama pia Ukoo wa Yesu Kristo.

Pentekoste

Pentekoste ni neno linalotokana na Kigiriki *pentekoste*, ambalo linamaanisha "ya hamsini." Linarejelea sherehe inayoadhimishwa siku ya 50 baada ya Pasaka. Katika Agano la Kale, sherehe hii inaitwa *Shavu'oth*, au Sikukuu ya Majuma ([Kutoka 34:22; Kumbukumbu la Torati 16:10](#)). Inaitwa Sikukuu ya Majuma kwa sababu inafanyika wiki saba baada ya Pasaka. Majina mengine ya sherehe hii ni pamoja na:

- Sikukuu ya Mavuno, kutokana na uhusiano wake na msimu wa mavuno ([Kutoka 23:16](#)).
- Siku ya Matunda ya Kwanza, mikate miwili ya nafaka iliyosagwa upya ilitolewa kwa Mungu ([Hesabu 28:26](#)). (Jina hili halipaswi kuchanganyikiwa na sadaka ya matunda ya kwanza mwanzoni mwa msimu wa mavuno, iliyotajwa katika [Mambo ya Walawi 23:9-14](#).)

Sikukuu ya Majuma ilikuwa moja ya sikukuu tatu za hija katika Agano la Kale. Watu walitakiwa kuonekana mbele ya Mungu wakiwa na zawadi na sadaka ([Kutoka 23:14-17](#)). Hii ilikuwa hasa sherehe ya mavuno, ikiashiria mwisho wa mavuno ya shayiri na mwanzo wa mavuno ya ngano. Kiasili, mavuno ya nafaka yalidumu kutoka Pasaka, wakati nafaka ya kwanza ilikatwa ([Kumbukumbu la Torati 16:9](#)). Yaliisha katika Pentekoste, ambayo iliashiria mwisho wake katikati ya Juni. Mwandishi wa Kiyahudi Josephus alisema Pentekoste iliitwa "kufunga" kwa sababu ilifunga msimu wa mavuno (Antiquities 3.10.6).

Kila mwaka, kuhani alitikisa mganda wa nafaka mpya iliyovunwa mbele ya Mungu. Alifanya hivi siku moja baada ya sabato wakati wa Sikukuu ya Mikate Isiyotiwa Chachu, ambayo ni siku saba baada ya Pasaka. Kisha watu walihesabu siku 50 kutoka kwa sadaka hii hadi siku moja baada ya sabato ya saba kusherehekea Sikukuu ya Majuma ([Mambo ya Walawi 23:11](#)). Katika siku hii, mikate miwili iliyotengenezwa kutoka sehemu mbili za kumi za Efa ya unga na kuokwa na chachu ilitikiswa mbele ya Bwana ([Mambo ya Walawi 23:17](#)). Sadaka za hiari zilihimizwa ([Kumbukumbu la Torati 16:10](#)). Huu ulikuwa wakati wa sherehe kubwa, na hakuna kazi iliyopaswa kufanywa ([Mambo ya Walawi 23:21; Kumbukumbu la Torati 16:11](#)). Sikukuu ya Majuma wakati wa Solomoni inatajwa katika [2 Mambo ya Nyakati 8:13](#), marejeo pekee ya sikukuu hii nje ya Torati katika Agano la Kale. Ezekieli haitaji katika kalenda yake ya sikukuu za baadaye ([Ezekiel 45-46](#)).

Agano Jipyä linataja kwanza Pentekoste kama siku ambayo Roho Mtakatifu alimiminwa kwa wafuasi wa Yesu. Walimu wengi wa Biblia wanaelewa tukio hili kama mwanzo wa kanisa ([Matendo 2:1](#)). Kwa kuwa Pentekoste ilikuwa sikukuu muhimu, watu wa Kiyahudi walikusanyika kutoka mbali ili kuisherehekea Yerusalem. Hii ilifanya kuwa

wakati mzuri kwa kazi ya Mungu kufikia watu wengi. Paulo pia anarejelea Pentekoste mara mbili alipokuwa akipanga safari zake. Anataja kuchelewesha ziara yake kwa Wakorintho hadi baada ya Pentekoste ([1 Wakorintho 16:8](#)). Baadaye, alitaka kufika Yerusalem kwa wakati wa Pentekoste ([Matendo 20:16](#)).

Tazama pia Sherehe na Sikukuu za Israeli.

Pepo

Malaika aliyeanguka ambaye, chini ya uongozi wa Shetani, alias dhidi ya Mungu. Ushetani ni shughuli ya pepo, wakati demonolojia ni utafiti wa pepo na shughuli zao kwa lengo la kujua mbinu za adui ([2 Kor 2:11](#)) ili kutekeleza mamlaka ipasavyo juu yao ([Lk 10:19](#)).

Mapepo ni Nini

Neno la Kiingereza "demon" limetokana na Kigiriki "daimon," ambalo kimsingi linamaanisha "mungu, uzao wa kimungu" (yaani, mungu wa uongo, pepo; ling. [1 Cor 10:20](#)). Mungu ye yote isipokuwa yule Mungu wa kweli ni roho inayominga; kwa hivyo, roho kama hiyo ni roho mbaya, au pepo. Neno "demon" halione kani katika KJV, ambayo inatafsiri vibaya "daimon" kama "shetani." Kuna shetani mmoja tu (Kigiriki "diabolos"), ambaye anajulikana kwa majina mbalimbali, vyeo, na majina katika Biblia. Yeye ni mkuu au mtawala wa pepo wengine wote, ambao wanamtii.

Mara nyingi katika Biblia, neno "roho" linatumika kwa pepo, likiwa na maelezo au utambulisho maalum; kwa mfano, "roho mbaya" ([Matendo 19:12-13](#)), "roho mbaya" ([Mt 10:1; Mk 1:23, 26; Matendo 5:16](#)), "roho ya udhaifu" ([Lk 13:11](#)), "roho bubi na kiziwi" ([Mk 9:25](#)) (maneno yote kutoka rsv). Roho zinaweza kutambulika kwa jukumu au kazi yao maalum, kama vile roho ya mauaji, kujiua, tamaa, huzuni, hofu, uongo, nk., zikifananisha na dhambi mbalimbali au mitazamo inayopingana na Mungu.

Kwenye Agano la Kale la Kiebrania hakuna neno maalum kwa "pepo." Neno "roho mbaya" linapatikana ([Amu 9:23; 1 Sam 16:14-23; 18:10; 19:9](#)). Katika tafsiri ya KJV, kuna marejeleo ya "roho ya uongo" ([1 Fal 22:22-23; 2 Mambo ya Nyakati 18:20-22](#)), "roho ya kujuana" ([1 Mambo ya Nyakati 10:13; 2 Mambo ya Nyakati 33:6](#)), "roho ya upotovu" ([Is 19:14](#)), "roho ya usingizi mzito" ([29:10](#)), na "roho ya uzinzi" ([Hos 4:12; 5:4](#)).

Pepo maalum mwenye nguvu anayetajwa kwa cheo katika Agano la Kale (AJ) ni "mkuu wa ufalme wa Uajemi," ambaye alimzuia malaika mkuu Gabrieli kuja kumletea Danieli taarifa, hivyo malaika mkuu Mikaeli alikuja kumsaidia Gabrieli ([Dn 10:13](#)).

Idadi ya pepo haijulikani; inaonekana kuwa ni kubwa, labda isiyohesabika. Kutoka [Ufunuo 12:4](#) inadhaniwa kwamba theluthi moja ya malaika walipotoshwa na Shetani. Hii inamaanisha kwamba majeshi ya mbinguni yana nguvu zaidi kuliko za Shetani kwa uwiano wa mbili kwa moja. [Waefeso 6:12](#) inapendekeza mpangilio au cheo cha pepo: "falme," "nguvu," "watawala wa ulimwengu wa giza hili la sasa," "majeshi ya kiroho ya uovu katika sehemu za mbinguni" (rsv).

Pepo ni viumbe vilivyoumbwa—binafsi, wa milele, na hawawezi kupatanishwa na Mungu. Wana nguvu kubwa zaidi ikilinganishwa na wanadamu, lakini nguvu zao ni ndogo ikilinganishwa na za Mungu. Mungu ametupa mamlaka juu yao, ili kwamba kwa jina la Yesu wanapaswa kuwatii watu wa Mungu, kama vile wanavyopaswa kumtii Bwana mwenyewe.

Pepo Wanafanya Nini

Malaika waliumbwaa kumwabudu na kumsifu Mungu, kumtumikia, na kufanya kazi kama wajumbe wake. Biblia inasema kwamba wao ni "roho zilizotumwa kutoka kwa Mungu kuwajali wale watakaopokea wokovu" ([Ebr 1:14](#), nlt). Malaika walioanguka wana kazi sawa lakini wana bwana tofauti. Utiifu wao ni kwa Shetani, ambaye wanamtumikia kwa hofu na udanganyifu. Wanatamani kufanya kazi na wanadamu, lakini lengo lao ni kutekeleza njama za Shetani na kumpinga Mungu. Wanajaribu, kudanganya, na kupotosha watu ili kuwapeleka kwenye laana ya milele. Katika kumpinga Mungu, wanashambulia, kuonea, kuzuia, na kuwashtaki watu wa Mungu.

Kama vile Shetani hayupo kila mahali, anatumia majeshi yake ya kishetani kutekeleza mapenzi yake; kwa mfano, katika mfano wa mpanzi ([Mt 13:3-9](#); [Mk 4:1-20](#); [Lk 8:4-15](#)) wananyakua neno kabla halijachukua mizizi ([Mk 4:15](#)). Kupitia mateso, Shetani husababisha wengine kuanguka kabla hawajatoa ahadi ya kweli (v [17](#)). Kwa mahangaiko ya dunia, furaha katika utajiri, na tamaa ya vitu vya kimwili, anaziba neno ili matunda kidogo au hakuna kabisa yazaliwe (v [19](#)).

Kimsingi, pepo hufanya kazi kulingana na mpango uliowekwa na Shetani katika mbinu yake ya mara tatu na Hawa: (1) wanakana ukweli wa neno la

Mungu na kupinga kauli zake; (2) wanakana uhalisia wa kifo (kawaida wanachukua kitu kama kuzaliwa upya); na (3) wanashawishi ubinafsi na kiburi cha binadamu kwa kuwaambia wanaume na wanawake kwamba wanaweza kuwa kama Mungu au kuwa miungu ([Mwa 3:1-5](#)). Hizi pia ni mbinu za msingi na mafundisho yanayounga mkono madhehebu mengi na dini za uongo.

Hatima ya Mwisho ya Mapepo

Imeandikwa kuhusu malaika waliotenda dhambi kwamba Mungu "aliwatupa kuzimu na kuwafunga katika mashimo ya giza la chini ili wahifadhiwe hadi siku ya hukumu" ([2 Pt 2:4](#), rsv). Bwana alizungumza juu ya moto wa milele uliotayarishwa kwa ajili ya ibilisi na malaika zake, ambapo wale waliolaaniwa mionganii mwa wanadamu pia wataingia ([Mt 25:41](#)). Hatimaye, Shetani na jeshi lake watatupwa katika ziwa la moto ([Rv 20:10](#)), ambalo pia ni mahali pa mateso ya milele kwa wote ambao majina yao hayajaandikwa katika Kitabu cha Uzima (vv [12-15](#)).

Tazama pia Kumilikiwa na mapepo.

Peponi

Neno lililokopwa kutoka katika lugha ya Kiajemi na linamaanisha "bustani ya Mungu." Waebrania walitumia neno tofauti kwa bustani. Walilitumia kwa bustani za kila siku na pia kwa bustani ya Mungu katika Edeni ([Mwanzo 2-3](#); [Isaya 51:3](#); [Ezekiel 28:13](#)). Baadaye katika historia yao, walikopa neno la Kiajemi ambalo baadaye likawa "peponi." Neno hili linapatikana mara tatu katika Agano la Kale. Linarejelea bustani kubwa au shamba la matunda ([Nehemia 2:8](#); [Mhubiri 2:5](#); [Wimbo wa Solomoni 4:13](#)). Wakati Agano la Kale lilipotafsiriwa kwa Kigiriki, walitumia umbo la Kigiriki la neno hilo hilo. Kwa Wayahudi wanaozungumza Kigiriki, bustani katika [Mwanzo 2](#) ilijulikana kama *paradeisos*.

Peponi katika Agano la Kale

Neno la asili la Kiajemi lilimaanisha bustani iliyozungushiwa au iliyozungushiwa na ukuta, hasa bustani za kifalme za wafalme wa Kiajemi. Wagiriki walielewa hivi pia. Hii inafanana na wazo la Kiebrania la bustani ambapo Mungu alitembea ([Mwanzo 3:8](#)) na ambapo watu wangeweza kuzuiwa ([Mwanzo 3:24](#)). Sifa kuu za bustani ya Mwanzo zilikuwa miti yake ya matunda na mito.

Peponi katika Agano Jipy

Ifikapo wakati wa Agano Jipy, mtazamo kuhusu bustani ya Mungu ulikuwa umebadilika kwa njia kadhaa, kama ilivyotokea kwa hadithi nyingi katika tamaduni mbalimbali. Kama vile "Enzi ya Dhahabu" katika simulizi za Kigiriki na Kirumi, peponi hapo awali ilionekana kuwa ni jambo la zamani za kale, la enzi zilizopita.

Lakini Wayahudi walanza kuamini kwamba peponi bado ipo, mahali pasipojulikana, kama "Mashamba ya Elysium." Ilielezwa kuwa ni mahali ambapo wanaofariki wakiwa waadilifu huishi. Kadiri muda ulivyopita, waliendelea kuelezea maajabu yake kwa kina zaidi, wakiamini kwamba mahali hapo lingerud tena mwisho wa nyakati.

Wazo la peponi linachanganya hadithi kutoka tamaduni mbalimbali. Zinataja ulimwengu mkamilifu wakati wote, ambapo kifo na uovu havipo. Agano Jipy linathibitisha ukweli wa imani hizi. Peponi ni mahali halisi, pa ulimwengu mwingine. Paulo alichukuliwa kwa siri huko wakati wa maisha yake ([2 Wakorintho 12:4](#)). Pia ni mahali ambapo Yesu alimuahidi mwizi aliyekuwa ametubu msalabani kwamba atakuwa naye baada ya kifo ([Luka 23:43](#)). Rejeo la tatu na la mwisho la Agano Jipy kuhusu peponi ([Ufunuo 2:7](#)), ni ahadi nyingine. Inatuambia kwamba peponi ni mahali ambapo mti wa uzima unakua. Inaunganisha ulimwengu wa asili wa [Mwanzo 2](#) na ulimwengu wa baadaye wa [Ufunuo 22](#). Inajumuisha mti unaotoa uhai, mto, ukuta wa ulinzi, na uwepo wa mfalme.

Tazama pia Mbingu; Mbingu Mpya na Dunia Mpya.

Perea

Jina lililotumiwa katika karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK) na Josephus kurejelea eneo "ng'ambo ya Yordani." Josephus alitumia neno Perea kutoka kwa Kigiriki linalomaanisha "ng'ambo." Jina Perea halipatikani katika Agano Jipy isipokuwa katika maandiko mawili ya awali:

- hati ya karne ya nne, Codex Sinaiticus
- hati ya karne ya tano Codex Washingtonianus

Kwenye Codex Washingtonianus, inapatikana katika [Luka 6:17](#). Jina "Perea" linachukuliwa kuwa tofauti na wahariri wengi wa Agano Jipy la Kigiriki.

Perea Ilikuwa Wapi?

Eneo la kijiografia linaloitwa Perea linaleweka vizuri kutoka kwa maelezo ya Josephus katika *Vita vya Wayahudi* (3.3.3). "Urefu wa Perea ni kutoka Machaeru hadi Pella, na upana wake ni kutoka Filadelfia hadi Jordan; sehemu zake za kaskazini zimepakana na Pella, kama tulivyosema tayari, pamoja na upande wake wa magharibi na Yordani; nchi ya Moabu ni mpaka wake wa kusini, na mipaka yake ya mashariki inafikia Waarabu, Silbonitis, na pia Philadelphene na Geresa."

Gadara inaitwa "mji mkuu wa Perea" na Josephus kwa sababu ilikuwa "mahali pa nguvu" na kwa sababu "wengi wa raia wa Gadara walikuwa watu matajiri" (*Vita* 4.7.3). Wagadara hii si sawa na Wagadara ya Dekapoli, Um Qeis ya kisasa. Gadara ya Perea ni Tell Gadura ya kisasa, takriban maili 15 (kilomita 24.1) kaskazini magharibi mwa Amman ya kisasa, Jordan.

Dekapoli imetenganishwa na Perea katika [Mathayo 4:25](#). Imetajwa badala yake mionganoni mwa sehemu mbalimbali za Palestina ambako watu walikuja kumsikiliza Yesu. Perea hapa inaitwa eneo "ng'ambo ya Yordani," na inatajwa hivyo pia katika [Marko 3:8](#). Katika sehemu moja, Mathayo alirejelea Perea kama "eneo la Yudea ng'ambo ya Yordani" ([Mathayo 19:1](#)).

Hii inachanganya kwa sababu kisiasa Perea haikuwa sehemu ya Yudea. Ilikuwa chini ya mamlaka ya Herode Antipa, ambaye pia alidhibiti Galilaya. Sehemu sambamba katika [Marko 10:1](#) inasomeka, "eneo la Yudea na ng'ambo ya Yordani." Inawezekana Mathayo alikuwa akitumia kifungu hicho kurejelea sehemu ya Perea ambayo, ingawa kisiasa si sehemu ya Yudea, ilikuwa na idadi ya Wayahudi.

Katika kitabu chake *Historia ya Asili* (mwaka wa 77 BK), Pliny alizungumza kuhusu Perea kama mahali "palipotengwa na sehemu nyingine za Yudea na Mto Yordani" (5.70). Alieleza kuwa "sehemu nyingine za Yudea" zilikuwa zimegawanywa katika maeneo 10 ya serikali za mitaa (5.70). Marejeleo haya yanaonyesha kuwa Pliny aliona Perea kama sehemu ya Yudea. Hii inaweza kuwa dhana potofu kwani ujuzi wa Pliny kuhusu eneo hilo ni wa kutiliwa shaka. Katika muktadha huo huo, anadai kwamba Bahari ya Chumvi ni "zaidi ya maili 100 kwa urefu na maili 75 kwa upana katika sehemu yake pana zaidi" (*Historia ya Asili* 5.72). Kwa kweli, ni chini ya kilomita 80.5 (maili 50) kwa urefu na ni kilomita 17.7 (maili 11) tu kwa upana.

Kwanini Perea Ilikuwa Eneo Muhimu Katika Nyakati za Biblia?

Eneo linaloitwa Perea lilijulikana sana na mara nyingi lilitajwa katika Agano la Kale kwa kifungu "ng'ambo ya Yordani" ([Hesabu 22:1; Kumbukumbu la Torati 1:1, 5](#)). Eneo la kusini likaliwa na makabila mawili ya Israeli, Gadi na Reuben ([Yoshua 1:12-14](#)). Perea ilienea kutoka kijito cha Kerith kaskazini hadi karibu na Mto Arnoni kusini. Katika Agano la Kale, Gileadi likuwa katika eneo hilo hilo la kijiografia ([Yoshua 22:9; Waamuzi 5:17](#)).

Perea ilionekana kuwa wilaya muhimu katika miaka kadhaa kabla ya kuzaliwa kwa Kristo wakati wa kipindi cha Kigiriki. Viongozi wa Kiyahudi wa Maccabea waliidhibiti baada ya mwaka 124 Kabla ya Kristo (KK). Chini ya utawala wa Kirumi, ilikabidhiwa kwa Herode Mkuu hadi kifo chake mwaka wa 4 KK, ambapo Herode Mkuu alimwachia mwanawewe Herode Antipa, pamoja na Galilaya. Kwa sababu eneo hilo likuwa zuri, lenye rutuba na likuwa na miti iliyojulikana kwa balsamu ya dawa, likuwa na watu wengi kila wakati ([Yeremia 8:22; 46:11](#)).

Perea ilikuwa na miji mingi muhimu, ikiwemo Pella, Yabeshi-Gileadi, Sukothi, Penueli, na Gerash. Herode Antipa alikuwa na ngome iliyoitwa Machaerus kwenye sehemu ya kusini ya Perea. Hapa ndipo Herode alimfunga Yohana Mbatizaji na kumfanya auawe (tazama *Antiquities* ya Josephus 18.5.2).

Wayahudi waliosafiri kati ya Galilaya na Yudea mara nyingi walichagua kuvuka Yordani kuingia Perea ili kuepuka kuwasiliana na Wasamaria. Kabla ya kifo chake, Yohana Mbatizaji alikuwa akibatiza huko Bethania ng'ambo ya Yordani alipomtangaza Yesu kama Mwanakondoo wa Mungu ([Yohana 1:28-29](#)). Yesu alirudi hapa wakati wa huduma yake mara moja alipokuwa akiteswa vikali ([10:40](#)).

Petro, Barua ya Kwanza ya

Waraka wa kwanza kati ya waraka mbili za jumla ulioandikwa na Petro.

Hakikisho

- Mwandishi
- Mahali, Asili, na Tarehe
- Historia
- Madhumuni na Mafundisho ya Teolojia

- Yaliyomo

Mwandishi

Mwandishi anajitambulisha kama mtume Petro ([1 Pt 1:1](#)), shahidi wa mateso ya Kristo ([5:1](#))—kwa hivyo ni mmoja wa mitume wa awali waliochaguliwa na Yesu ([Mk 3:14-19](#)) kama msemaji mwenye mamlaka. Anajulikana pia kama Simoni na Kefa. Petro pengine aliona na kuhisi saa za mwisho za mateso ya Yesu kwa ukali zaidi kuliko mitume wengine ([14:54](#)) kwa sababu alimkana Yesu mara tatu (sura [66-72](#)). Katika 1 Petro, mateso ya Yesu yanatajwa angalau mara nne ([1 Pt 1:11; 2:23; 4:1; 5:1](#)).

Petro alijulikana kama mtume kwa Wayahudi, kama vile Paulo alivyokuwa mtume kwa Mataifa ([Gal 2:7](#)). Kwa kuwa Petro alikuwa mmisionari anayesafiri ([1 Cor 1:12; 9:5](#)), aliweza kutembelea makanisa ya Asia Ndogo ambayo barua hii ilitumwa.

Uwepo wa Petro pamoja na Yesu wakati wa huduma yake duniani unaweza kusaidia kuelezea ushawishi mkubwa wa mafundisho ya Yesu katika 1 Petro. Isipokuwa kwa Yakobo, 1 Petro inaonekana kurudia zaidi maneno ya Yesu kuliko barua nyingine yoyote ya Agano Jipy. Jedwali hapa chini linaonyesha mfanano kati ya maneno ya Petro na maneno ya Yesu katika Injili:

Baadhi ya wasomi wanaamini kwamba Kiyunani cha barua hii ni kizuri sana kiasi kwamba haiwezekani kuandikwa na mvuvi wa zamani ambaye lugha yake ya asili ilikuwa Kiaramu. Wanasema kwamba mafundisho yake yanafanana sana na ya Paulo kiasi kwamba haiwezekani kuandikwa na mtume ambaye msimamo wake ulikuwa tofauti na wa Paulo. Pia, wanasema kwamba mtu aliandika barua hiyo baada ya kifo cha Petro na kutumia jina lake ili kuipa uzito wa kitume.

Wasomi wengine wanajibu kwamba ikiwa mwandishi alitaka kutoa mamlaka kwa barua ambayo mafundisho yake yanafanana na ya Paulo, angekuwa ametumia jina la Paulo, si la Petro; kwamba Wagalilaya wengi labda walijifunza Kigiriki pamoja na Kiaramu mapema maishani; na kwamba hakuna ushahidi kwamba mafundisho ya Petro na Paulo yalitofautiana kimsingi. Wakati Paulo alimkemea Petro ([Gal 2:11-14](#)), ilikuwa kutokana na kupotoka kwa muda katika mwenendo, si kutokubaliana kimsingi katika mafundisho. Zaidi ya hayo, baadhi ya mafundisho muhimu ya Paulo hayapo katika 1 Petro (kwa

mfano, kuhesabiwa haki), na yale yanayofanana na ya Paulo yalikuwa mali ya kawaida ya makanisa yote ya awali. Tunaweza kuhitimisha kwa busara kwamba mtume Petro ndiye aliyeandika barua hii. Hata hivyo, inaonekana wazi kwamba Sila (anayejulikana pia kama Silwano) alimsaidia Petro kuandika waraka huu ([1 Pt 5:12](#)), ambayo inamaanisha (1) alifanya kazi kama mwandishi (katibu) kwa Petro, (2) alitafsiri barua ya Petro (kutoka Kiaramu hadi Kigiriki) kama Petro alivyoidikta, au (3) aliandika barua kulingana na mawazo ya Petro.

Mahali, Asili, na Tarehe

Watu ambao barua ya 1 Petro iliandikiwa waliishi Pontio, Galatia, Kapadokia, Asia, na Bithinia. Mikoa hii ya Kirumi ilijumuisha maeneo yote isipokuwa sehemu ya kusini kabisa ya Asia Ndogo, ambayo ni sehemu kubwa ya Uturuki ya kisasa.

Ukristo huenda ulirejeshwa na Wayahudi mahujaji waliobadili imani huko Yerusalem siku ya Pentekoste (rej. [Matendo 2:9](#)). Inawezekana zaidi kwamba makanisa haya yalijumuisha baadhi yaliyoanzishwa na Paulo katika safari zake za kwanza na za pili za umisionari, na mengine na wamisionari wasiojulikana. Petro hajijumuishi waziwazi kati ya “wale waliowahubiria” ([1 Pt 1:12](#)).

Haijulikani kama wasomaji walikuwa Wayahudi Wakristo au Mataifa waliogeuzwa imani. [Petro wa Kwanza 1:1](#) inasema: “kwa watu waliochaguliwa na Mungu ambao wanaishi kama wageni katika nchi za Pontio, Galatia, Kapadokia, mkoa wa Asia, na Bithinia” (nlt). Kwamba wasomaji ni kwa namna fulani wakimbizi inathibitishwa na [1:17](#) na [2:11](#). Mistari hii inaweza kurejelea uhamisho halisi wa Wayahudi nje ya Palestina au uhamisho wa kiroho wa waumini wote duniani kwa sababu makazi yao ya kweli yako mbinguni. Hakuna anayekataa kwamba kulikuwa (na kuna) usambazaji halisi wa Wayahudi (Diaspora). Petro, akiliona kanisa kama Israeli wa kweli (rej. [Rom 2:29](#); [Gal 6:16](#); [Fil 3:3](#)), anaweza kuwa alihamisha tu lugha ya uhamisho kutoka taifa la Israeli hadi kanisa. Fungu lililotumiwa na Petro katika [1 Petro 2:11](#) ni karibu sawa na lile katika [Waebrania 11:13](#) (rej. [Mwa 23:4](#); [Zab 39:12](#)).

Kinyume na mtazamo unaoelezea usambazaji wa [1 Petro 1:1](#) kama Wakristo (Wayahudi na Mataifa), badala ya Wayahudi pekee, mtu anaweza kusema kwamba Petro alikuwa mtume maalum kwa Wayahudi ([Gal 2:7](#)) na kwamba matumizi mengi ya Agano la Kale katika 1 Petro yanahitaji wasomaji

wa Kiyahudi. Hata hivyo, kuna ushahidi kwamba Petro hakuweka huduma yake kwa Wayahudi pekee ([1 Kor 1:12](#); [Gal 2:12](#)), na matumizi ya Agano la Kale hayashangazi hata kama wasomaji hawakuwa Wayahudi, kwa sababu Mataifa wengi waliomcha Mungu (kama Kornelio, [Matendo 10:2](#)) walikuwa na ufahamu wa Agano la Kale.

Iwapo wasomaji walikuwa Wayahudi au hasa Mataifa inaanialiwa na maandiko kadhaa yanayoakisi asili ya kipagani ya wasomaji. Petro anasema katika [1 Petro 2:10](#) kwamba wasomaji wake walikuwa hapo awali “sio watu,” rejleo kwa [Hosea 2:23](#) (rej. [Rom 9:25](#)). Kisha katika [1 Petro 4:3](#) Petro anaelezea maisha yao ya zamani ya “usherati na tamaa, karamu zao na ulevi na sherehe za porini, na ibada yao mbaya ya sanamu” (nlt). Hii haielezei Wayahudi wasioamini, ambao tatizo lao halikuwa usherati mkubwa bali unafiki na uhalisia wa sheria. Hivyo wapokeaji wa barua hii lazima walijumuisha Wakristo wengi wa Mataifa katika Asia Ndogo, waliotambulika kama wageni na wapitaji katika ulimwengu.

Wasomi wengi wanaamini kwamba 1 Petro iliandikwa kutoka Rumi. Ushahidi unapatikana katika [5:13](#): “Yeye aliye Babuloni, aliyechaguliwa pamoja nanyi, anawatumia salamu zake” (niv). Babuloni (ambayo ilikuwa imekuja kuashiria mji mkubwa, wenye nguvu, na wenye uovu) ilitumika kama aina ya jina la siri kwa Rumi katika fasihi nyingi za Kikristo za awali (mfano, [Rv 14:8](#); [16:19](#); [17:5](#); [18:2](#), [10](#), [21](#); cf. Sibyllene 5:143, 159).

Tarehe ya 1 Petro huenda ni 64 au 65 Baada ya Kristo BK (tazama sehemu inayofuata).

Historia

Ingawa maandiko mengine ya Agano Jipy yanarejelea mara kwa mara mateso ya Kikristo, 1 Petro inajikita sana katika suala hili. Jinsi Wakristo wanavyopaswa kuijendesha wanapokumbana na dhuluma inajadiliwa mara nyingi ([1 Pt 1:3-7](#); [2:12](#), [20-23](#); [3:13-17](#); [4:12-19](#); [5:9-10](#)). Uthibitisho wa utesaji rasmi wa serikali haupo wazi; dhuluma zinaonekana kuwa hali ya kawaida kwa Wakristo wote kila mahali ([5:9](#)). Mabwana wakatili wakati mwingine wanaweza kuwadhlumu watumishi wao Wakristo ([2:18-20](#)); wake Wakristo wanaweza kulazimika kuvumilia waume wakali, wasioamini ([3:1-6](#)); na kwa ujumla, watu wanatafuta kuwashutumu Wakristo kama watenda mabaya ([2:12](#); [3:9](#), [16](#); [4:15-16](#)).

Hata kama hakuna mateso rasmi ya serikali yanayoonekana, barua hiyo inaonyesha kwamba

kuna jambo baya zaidi linakuja ([4:12-19](#)). Petro anaonekana kuhisi kwamba mvutano wa sasa kati ya waumini na jamii yao unaweza kugeuka kuwa kitu kibaya zaidi.

Mapokeo ya awali ya kanisa yanasema kwamba Petro alisulubiwa Roma wakati wa mteso ya Nero, na hakuna sababu nzuri ya kutilia shaka hilo. Zaidi ya hayo, kwa kuwa 1 Petro iliandikwa kutoka Roma, na kwa kuwa [4:12](#) na [17](#) zinaashiria mgogoro unaokaribia kama ule uliowakumba Wakristo Roma mnamo mwaka wa 65 BK, tunaweza kudhani kwamba barua hii iliandikwa si muda mrefu kabla ya Nero kuanza kuwatesa Wakristo Roma. Kulingana na mwanahistoria Tacitus, Nero aliwalaamu Wakristo kwa kuchoma Roma, ili kuzima uvumi kwamba yeche mwenyewe alifanya hivyo (ili aweze kujenga jiji kubwa zaidi). Mteso yake yasiyo na huruma kwa Wakristo hayakuwa yameanza wakati 1 Petro iliandikwa (cf. [2:14](#); [3:13](#)), lakini Petro huenda aliona yanakuja na alitaka kuandaa makanisa nje ya Roma, iwapo maangamizi yangewafikia pia. Mteso ya Nero inaonekana hayakuathiri Wakristo katika majimbo nje ya Roma, lakini hiyo haipunguzi thamani ya barua ya Petro, kwa sababu inahusu zaidi jinsi Wakristo wanavyopaswa kuhusiana na jamii yao na jinsi wanavyopaswa kujibu wanapokumbana na dhuluma na mteso.

Iwapo hii ni picha sahihi ya muktadha wa 1 Petro, tarehe yake ingekuwa mwanzoni hadi katikati ya miaka ya 60, kwani moto wa Roma ulizuka Julai 19, 64 BK, na mteso yalitokea baadaye mwaka huo au katika msimu wa masika wa 65.

Kusudi na Mafundisho ya Teolojia

Kusudi kuu la 1 Petro ni kuwashimiza Wakristo kuishi vizuri miongoni mwa jamii ya waumini ([3:8; 5:1-7](#)), na hasa katika jamii isiyo ya Kikristo ([2:12](#)), wakashuhudia waziwazi matumaini yao katika Kristo ([3:1, 15](#)) kwa utukufu wa Mungu. Barua hii inalenga kusaidia Wakristo kuelewa na kuvumilia manyanyaso yanayotokea mara nyingi kutokana na mahusiano na wasio Wakristo ([1:6-7; 2:12, 18-25; 3:9, 14-17; 4:1-5, 12-19; 5:8-10](#)).

Maagizo ya Petro yanategemea Habari Njema ya wokovu wa Mungu kupitia kifo, ufuluo, na kuja kwa Pili kwa Kristo. Mungu ni mwenye rehema ([1:3; 2:10](#)), "Mungu wa neema zote" ([4:10; 5:12](#)), na kuna tumaini katika onyesho kuu la neema wakati wa kuja kwa Kristo ([1:13](#)). Mungu alijua na kuamua ([1:2, 20; 2:8](#)) mpango wa ukombozi ili kuunda watu watakatifu kwa ajili ya milki yake mwenyewe ([2:9-10](#)). Kwa hivyo, Kristo alitumwa ulimwenguni

kutimiza ukombozi huu kwa ajili ya wateule wa Mungu ([1:20](#)). Ingawa alikuwa "amechaguliwa na wa thamani" kwa Mungu, alikataliwa na wanadamu ([2:4](#)) ambao hawakumwamini (sura [7](#)). Lakini mteso yake ([1:11; 4:1, 13; 5:1](#)) hayakuwa janga lisilo na maana; yalikuwa kwa ajili ya watu wake ([2:21, 24; 3:18](#)), kuwakomboa kwa damu yake ya thamani kutoka kwa maisha yasiyo na maana ([1:18-19](#)).

Alikufa katika mwili, lakini akafanywa "hai kwa Roho" ([3:18](#)), akafuliwa kutoka kwa wafu na kutukuzwa ([1:21; 2:7](#)), na anashikilia nafasi ya mamlaka mkono wa kulia wa Mungu ([3:22](#)). Zaidi ya hayo, tunapaswa kuelewa uhusiano kati ya Habari Njema ya wokovu wa Mungu na mwenendo wetu mzuri. Habari Njema lazima itangazwe ili ibadilishe maisha ya mtu ye yeyote. Tangazo hili linatokea kwa nguvu ya Roho Mtakatifu wa Mungu ([1:12](#)). Sio tu "matangazo ya habari" bali ni "neno la Mungu linaloishi na kudumu" ([1:23](#); rej. [4:11](#)), ambapo Mungu anawaita watu wake na kuwaita "kutoka gizani na kuingia katika nuru yake ya ajabu" ([2:9; rej. 1:15](#)), "kwa utukufu wake wa milele katika Kristo" ([5:10](#)). Mabadiliko haya yanaelezewa katika 1 Petro kama "kuzaliwa upya" ([1:3, 23](#)); kinachomtambulisha mtu aliyezaliwa upya ni "tumaini lililo hai" alilo nalo katika Kristo ([1:3, 13](#)).

Tumaini hili, lenye msingi katika ufuluo wa Kristo na kurudi kwake kwa hakika, hubadilisha tabia ([1:13-15](#)). Hatutahitaji tena kutafuta kuridhika na kutosheka kwa njia mbaya na zisizo na upendo, bali kwa kuamini roho zetu kwa Muumba Mwaminifu ([4:19; 5:7](#)), tunaweza kuvumilia mteso yasiyo ya haki kwa uvumilivu ([2:20](#)), tusirudishe uovu kwa uovu ([3:9](#)), na tutafute kueneza rehema ya Mungu kwa wengine kwa kufanya mema ([2:12, 15; 3:11, 16; 4:19](#)).

Matumaini ya Kikristo yenye uhai hayatupeleki *nje* ya jamii isiyo ya Kikristo bali hubadilisha tabia yetu *ndani* yake. Wakristo wanashauriwa kama raia wa serikali ([2:13-17](#)), kama watumwa wa mabwana wakatili (sura [18-25](#)), na kama wake wa waume wasioamini ([3:1-6](#)). Kwa kuishi kama watu wapya na wenye matumaini *ndani* ya taasisi za jamii, wengine wanaona matendo yetu mema na kumpa utukufu Baba yetu aliye mbinguni ([2:12](#); rej. [Mt 5:16](#)).

Yaliyomo

1:1-2

Sehemu hii inaelezea jinsi Mungu anavyowachagua watu wake, jambo ambalo mara nyingi hufafanuliwa kwa kutumia vishazi vitatu vyatika kihusishi.

Kwanza, ni "kulingana na maarifa ya awali ya Mungu" (niv). Hii inamaanisha zaidi ya Mungu kujua mapema ni nani atakayechagua. Kama ilivyo katika [1:20](#), maarifa ya awali pengine pia yanajumuisha kusudi la Mungu (rej. [Am 3:2](#); [Matendo 2:23](#); [Rom 8:28-30](#); [11:2](#); [1 Cor 8:3](#); [Gal 4:9](#)).

Pili, uchaguzi ni "kwa kazi ya utakaso ya Roho" (nasb). Uchaguzi unahusisha kazi yenye matokeo ya Roho katika kumfanya mtu kuwa mtiifu kwa injili (tazama [Rom 1:5](#)). Katika [Waefeso 1:4](#), uchaguzi umeelezewa kama "kabla ya kuwekwa misingi ya ulimwengu" (kjv).

Tatu, uchaguzi wetu ni "kwa ajili ya utii kwa Yesu Kristo na kunyunyiziwa damu yake" (rsv). Hii ya mwisho inawezekana inahusu athari ya kimaadili ya kifo cha Kristo katika kutakasa dhamiri zetu na tabia zetu tunapomtumaini (tazama [Ebr 9:13-14](#)).

Kwa hiyo, watu wateule wa Mungu wana asili yao katika maarifa ya milele yaliyokusudiwa na Mungu; wanaitwa na kubadilishwa kupitia kazi ya Roho Mtakatifu; na lengo lao maishani ni kumtii Mungu (rej. [1 Pt 1:14](#)).

1:3-12

Sehemu hii inaeleza jinsi wokovu ulivyo wa thamani kubwa sana—urithi mkubwa, mkamilifu kabisa, usiopungua katika uzuri au thamani (sura [4](#)), lengo la imani yetu (sura [9](#)), msingi wa furaha isiyoelezeka (sura [6-8](#)). Ulitafutwa na kutamaniwa na manabii watakatifu wa zamani, na ni wa kushangaza sana kiasi kwamba hata malaika wanatamani kuchungulia ndani yake (sura ya [10-12](#)).

Inatokana na rehema kuu ya Mungu na ilitolewa kwa watu kupitia ufufuo wa Yesu kutoka kwa wafu (sura [3](#)). Ingawa urithi wa *baadaye* uko tayari kufunuliwa wakati wa mwisho (sura [5](#)), unatoa manufaa mengi ya kiroho ya *sasa* kwa wale wanaomwamini Kristo. Moja ya hayo ni ahadi ya nguvu ya Mungu ya sasa ya kumwezesha muumini kuendelea katika imani (sura [5](#)). Hii haimaanishi kwamba Wakristo wanakwepa matatizo; inaweza kuwa muhimu kwamba wapitie mateso (sura ya [6](#)).

Ikiwa ni hivyo, hawapaswi kunung'unika bali waone mateso kama moto wa kusafisha kwa manufaa yao, kwa sababu unachoma utegemezi wa uongo na kuacha tu dhahabu safi ya imani ya kweli (sura [7](#)). Kwa hivyo, mateso yanaweza kuwa maandalizi muhimu kwa ajili ya uzoefu kamili wa wokovu, kwani ni imani pekee itakayobarikiwa mwishoni.

Imani si sawa na kuona, kwa kuwa waumini hawajawahi kumwona Yesu, lakini wanamwamini na kumpenda (sura [8](#)). Kuna sababu nzuri za matumaini ([3:15](#)), zinazotokana hasa na ufufuo wa Yesu ([1:3](#))—tukio halisi la kihistoria.

1:13-25

Petro sasa anatoa amri: tumaini kikamilifu katika neema inayokuja kwenu katika Ufunuo wa Kristo (sura ya [13](#)), na uishi maisha mapya ya utiifu kwa Mungu (sura ya [14-15](#)). Tumaini ni tamaa kali ya kitu na uhakika kwamba kitakuja. Kwa hiyo, Petro alikuwa akiamuru makanisa *kutamani* Kristo kwa nguvu na kuwa na uhakika wa utukufu wake na kuja kwake. Hivyo, waumini lazima watumie akili zao na wabaki na akili timamu (wenye kiasi) kuhusu kile ambacho ni cha thamani kweli maishani (sura ya [13](#)). Tumaini kamili katika Kristo daima huzaa utakatifu wa maisha. Ikiwa tunafurahia kuwa watoto wa Mungu (sura ya [14](#)), hakika tutamwiga Baba yetu (sura ya [15-16](#); rej. [Lv 19:2](#)).

Lakini kuna motisha mwingine wa mwenendo mzuri: hofu ya Mungu, ambaye anawahukumu kila mtu kulingana na matendo yake ([1 Pt 1:17](#)). Wakati Petro anahamasisha kwa hofu, pia anatuhakikishia kwamba tumekombolewa kutoka kwa mwenendo wetu usio na maana kwa damu ya thamani ya Kristo (sura ya [18-19](#)). Tumeokolewa kwa imani, si kwa matendo mema. Huenda Petro anamaanisha tunapaswa kuogopa kutoridhisha Mungu na kutoamini. Wakati barua inasema atahukumu matendo yetu, huenda inamaanisha kwamba atatafuta ushahidi wa mwenendo wa utiifu na upendo, ambao ni ishara ya uhakika ya tumaini na imani. Ikiwa tunakosa haya, hofu ya hukumu yake inapaswa kururudisha kwenye rehema ya Mungu, ambapo tunaweza kuwa na amani na furaha, ambayo nayo inaongoza kwenye upendo.

Upendo huu umeagizwa kwa waumini katika sura ya [22](#). Ingawa tumaini halikutajwa moja kwa moja katika sura ya [22-25](#), linaonekana wazi Petro anaposema tunazaliwa upya kupitia *neno linalodumu* la Mungu. Kwa kuwa “neno la Bwana linadumu milele” (sura ya [25](#) = [Is 40:6-8](#)), wale

ambao maisha yao yanategemea hilo watadumu milele.

2:1-10

Kifungu hiki kimejaa nukuu na taswira za Agano la Kale, kama inavyoonyeshwa kwenye jedwali ifuatayo:

Sura ya [9](#) na [10](#) inaonyesha kwamba Petro aliona kanisa la Kikristo kama Israeli mpya. Huenda aliona uzoefu wa kanisa duniani kama ule wa *uhamishoni* kama Wayahudi walivyokuwa katika uhamisho wa Babeli ([1:1, 17](#); [2:11](#)), na aliona uongofu kama aina ya *Kutoka* kutoka kwenye giza la maisha ya zamani yasiyo na maana kuingia kwenye nuru ya Mungu, kama vile *Kutoka* kwa Wayahudi kutoka Misri.

Sura ya [6-8](#) inaonyesha kwamba Yesu ni lulu ya thamani kwa baadhi, lakini jiwe la kujikwaa kwa wasioamini. Nyuma ya hayo kuna kusudi la Mungu lisiloweza kueleweka (sura ya [8](#)). Wale wanaomwamini wamechaguliwa (sura ya [9](#); tazama [1:1](#)) kama ukuhani wa kifalme (tazama chini kwenye [2:5](#)), kama taifa lenye tabia takatifu ya Mungu mwenyewe (tazama [1:14-15](#)), na kama watu wanaothaminiwa kama mali maalum ya Mungu. Yote haya si kwa sababu ya sifa zetu bali kwa rehema za Mungu (sura ya [10](#)).

Sura ya [1-3](#) ni amri tena—kutamani wema wa Kristo ambao tumeonja kuititia maziwa ya Neno na hivyo kukua imara katika imani au kutumaini kikamilifu katika neema ya Kristo.

Sura ya [4-5](#) inaonyesha sitari changamano, inayowonesha Kristo kama jiwe lililo hai na kanisa kama nyumba ya kiroho ya mawe na pia kama ukuhani. Kanisa ni, kwa upande mmoja, makao ya Mungu (rej. [1 Kor 3:16](#); [Efe 2:21-22](#)), na kwa upande mwengine, kundi la wahudumu katika makao hayo wanaotolea Mungu dhabihu za utii (rej. [Rum 12:1-2](#)).

2:11-12

Hili ndilo jambo kuu la barua hii. Kwa kuwa Wakristo ni wakimbizi katika dunia hii, hawapaswi kushiriki tamaa sawa na wasioamini. Tamaa za mwili kama hizo ni za muda mfupi na huharibu roho inayoziflata. Badala yake, watu wapya wa Mungu wanapaswa kujitolea kwa matendo mema, hata kama watu wanawenza kuwasengizia, kwani hii hatimaye itasababisha watu kumtukuza Mungu. Mlolongo, tena, ni tamaa zilizobadilishwa, tabia iliyobadilishwa, na Mungu ametukuzwa (rej. [Mt 5:16](#)).

2:13-17

Wakristo wanapaswa kuonyesha heshima inayostahili kwa kila mtu (sura [13-14](#)). Kwamba Kristo alikuwa kwa ajili ya wenye dhambi ni ukweli wa unyenyekevu mkubwa ambao unazuia Wakristo kuwa na kiburi au kufikiri kwamba hawana deni la upendo kwa wengine (rej. [Rum 13:8-10](#)). Badala yake, wanahimizwa kuwahesabu wengine kuwa bora kuliko wao wenyewe ([Mk 10:44](#); [Wafil 2:3](#)).

Petro anatangaza kwamba waumini wanapaswa kumtii mfalme na mamlaka za kiraia chini yake. Wanapaswa kujitolea kwa dhati kufanya mema ili wale wanaosema Ukristo haubadilishi chochote maishani wanyamazishwe.

Hata hivyo, utiifu kwa serikali si kamili, kwa kuwa Wakristo ni watumwa wa Mungu kwanza kabisa. Ni kutokana na uhuru wao wanatambua uhalali wa serikali iliyoamriwa na Mungu kuhifadhi maisha yenyе mpangilio. Kwa sababu Wakristo wanamtumikia Mungu kwanza, na mfalme ni kiumbe tu wa Mungu, utiifu wao kwake ni kwa ajili ya Bwana, si kwa ajili ya mfalme.

2:18-25

Watumwa Wakristo wana dhamiri zilizoongozwa na kuumbwa na Mungu (sura ya [19](#)). Pia wamepokea neema yake na wanaambiwa kutegemea hiyo kwa kuvumilia mateso yasiyo ya haki kwa uvumilivu. Hawapaswi kulipiza kisasi: waliitwa kuishi hivi kwa sababu Yesu aliteseka *kwa ajili yao* na kwa sababu aliteseka *kama mfano*. Sura ya [21-23](#) inaelezea mfano huo. Sura ya [24-25](#) inaelezea ukombozi wa Kristo na athari zake. Yaani, Yesu hakuonyesha tu maisha ya kutolipiza kisasi bali pia aliwawezesha wafuasi wake kuishi hivi kwa kufa *kwa ajili yao* ili waweze kuishi kwa uadilifu (sura [24](#)). Ni pale tu Wakristo wanapokuwa na usalama na kuridhika katika tumaini ambalo Kristo alilipata *kwa ajili yao* ndipo wanawenza kuwa na uhuru na mwelekeo wa kufuata mfano wake wa gharama kubwa. Wakati waumini wanapajaribwa kulipiza kisasi kwa mikono yao wenyewe, wanapaswa kukumbuka kwamba hata Yesu alijikabidhi kwa Mungu, ambaye anahukumu kwa haki (sura [23](#); rej. [Rom 12:19-20](#)).

3:1-7

Hapa kuna sura sita kwa wake na mmoja kwa waume. Je, mke anayeaminu atamshinda viyi mume wake asiyeaminu (sura [1](#))? Petro anaonya dhidi ya

kujishughulisha na kufanya mwili kuvutia zaidi (sura 3). Badala yake, anasisitiza mapambo ya moyo kwa roho ya upole na utulivu (sura 4), ikifuatana na mwenendo safi na wa upendo (sura 2), ambayo inaweza kumshinda mume "bila maneno" (sura 1). Hii si wito wa utumwa wa akili bali ni kwa utulivu, kwa huduma huru na yenye kujiamini katika upendo. Mke hatakiwi kuogopa hata mume mkatili (sura 6). Lakini vipi? Kwa kufuata mfano wa Sara wa *kutumaini* katika Mungu (sura 5). Kwa hivyo inasemwa tena kwamba matumaini hubadilisha maisha na kuwawezesha waumini kujisalimisha kwa wengine. Mke anafungwa kwanza kwa Bwana na kisha kwa mume wake. Kama mtumwa, mke Mkristo atatumia dhamiri yake inayolenga Mungu (2:16) kuamua wakati, kwa ajili ya Kristo, hawezi kufuata uongozi wa mume wake.

Waume wanahimizwa katika sura ya 7 kuweka mahusiano yao na wake zao katika uwiano na ukweli wa asili na uliofunuliwa. Ukweli wa *asili* ni kwamba wanawake ni dhaifu kimwili. Hii haimaanishi kwamba wao ni duni kiakili au kihisia. Ni kauli rahisi ya ukweli unaoonekana: miili ya wanawake si imara kama ya wanaume. Katika utamaduni usio na aina zote za vifaa vya kiotomatiki, nguvu za kimwili zilikuwa muhimu zaidi kwa ajili ya kuishi na faraja kuliko ilivyo leo. Kwa hivyo, mwanaume anahimizwa kutumia nguvu zake bora kwa ajili ya mke wake. Ukweli uliofunuliwa ni kwamba mke ni "mshirika sawa katika zawadi ya Mungu ya maisha mapya," anayepaswa kuheshimiwa na kuthaminiwa.

3:8-12

Hii inahitimisha sehemu ya 2:13-3:12 na inahimiza kanisa lote kupenda kwanza undugu (3:8) na kisha kupenda mgeni mwenye uhasama (sura ya 9-12). Sura ya 9 inakumbusha tabia ya Yesu na amri zake (Lk 6:27-36). Wakristo hawapaswi tu kuvumilia mateso kwa subira (1 Pt 2:19-20), bali pia wanapaswa kujibu kwa njia chanya na "kubariki" wale wanaowadhihaki (3:9). Kubariki kunamaanisha kuwatakia mema na kugeuza matakwa hayo kuwa maombi. Tamaa halisi ya waumini kwa maadui zao ni kwamba wabadalishwe na waje kushiriki katika baraka ambayo Mkristo atarithi (sura ya 1, 9). Zaburi 34:12-16 inaleta msaada kwa mantiki ya mstari wa 9. Ikiwa Wakristo wanataka kurithi baraka ya wokovu (1:4-5; 3:9), wanapaswa kubariki wale wanaowadhihaki. Hii haimaanishi kwamba wanapata wokovu wao bali kwamba wokovu ni

lengo la imani (1:9), na imani ya kweli daima humfanya mtu kuwa mwenye upendo.

3:13-17

Kimsingi, Wakristo wanapofanya mema, hawatadhurika kwa hilo (sura 13). Hata hivyo, inaweza kuwa mapenzi ya Mungu kwamba Wakristo wateseke kwa kufanya mema (sura 17), na hilo ni bora zaidi kuliko kuteseka kwa kufanya maovu. Ni bora si tu kwa sababu hawapaswi kamwe kufanya maovu bali pia kwa sababu wanabarikiwa wanapoteseka kwa ajili ya Uadilifu (sura ya 14; rej. 4:14; Mt 5:10-12). Kwa hiyo, badala ya kuwaogopa watu, waumini wanapaswa kuogopa kumkosea Kristo na kuwa na amani katika uaminifu wake (rej. 1 Pt 3:14-15 na Is 8:12-13). Hivyo, dhamiri zao zitakuwa safi na waumini watawekwa huru ili kwamba wanapofafanua sababu ya matumaini yao, hata mwenendo wao utashuhudia ukweli wake (rej. 1 Pt 3:15 na 1:3). Watesi wa Wakristo wanawenza kuaibishwa (sura 16) na kushawishiwa (3:1) na kutoa utukufu kwa Mungu (2:12).

3:18-22

Sawa na 2:21-25 na 1:18-21, sehemu hii inathibitisha wito wa Petro wa kuvumilia mateso kwa subira. Kwa kuwa Kristo alikufa mara moja kwa ajili ya dhambi za wanadamu, akawaweka huru wote kutoka kwa hatia na kufungua njia ya kuingia katika ushirika na Mungu mwenye rehema, waumini wanapaswa kuwa na uwezo wa kuvumilia mateso yasiyo ya haki kwa unyenyekevu. Kukataa kuvumilia mateso yasiyostahili itakuwa ni ishara ya kutoamini katika Muumba Mwaminifu (4:19) ambaye anajali watoto wake na anataka kubeba wasiwaswi wao kwa ajili yao (5:7).

Kama ilivyokuwa katika siku za Noa, ni wachache tu waliokolewa (rej. 3:1, 20; 4:17), vivyo hivyo sasa ni wachache tu wanaookolewa katika kizazi cha Petro chenye uhasama, kuititia ubatizo (3:18-21). Petro alieleza kwa uangalifu sana maana ya ubatizo kuoko—sio kwa kazi ya kusafisha maji, bali kwa uufuo wa Yesu Kristo na ahadi ya dhamiri njema kwa Mungu (sura 21).

4:1-6

Wakristo wanapaswa kuishi kulingana na mapenzi ya Mungu (rej. 1:14; 2:1-2, 11-12, 15). Hii inamaanisha kuvunja tabia za marafiki wao wasioamini na huenda ikasababisha kusemwa vibaya (4:4). Hata hivyo, waumini hawapaswi

kujilipiza kisasi, kwa kuwa Mungu atashughulikia hukumu (sura 5).

Waumini wana amri hii (sura 1): "Kwa hiyo, kwa kuwa Kristo aliteseka kwa maumivu ya mwili, lazima mjihami na mtazamo ule ule aliokuwa nao, na muwe tayari kuteseka pia. Kwa maana ikiwa mko tayari kuteseka kwa ajili ya Kristo, mmeamua kuacha kutenda dhambi" (nlt). Wengine wamechukulia hii kumaanisha kwamba kuitia mchakato wa kuteseka tunatakaswa zaidi; hata hivyo, ikiwa kuteseka hapa kunarejelea kufa (kama inavyopendekezwa na ulinganifu na 3:18 na "kwa hiyo" ya 4:1), basi pengine sura ya 1 inapaswa kueleweka kulingana na [Warumi 6:6, 10-11](#).

[Petro wa Kwanza 4:6](#) ni ngumu kuelewa. Wengine wanafikiri inahusu mahubiri yale yale yaliyotajwa katika 3:19. Tafsiri nyingine, ambayo labda inapendelewa zaidi, ni kwamba hakuna mahubiri kwa wafu hapa bali ni mahubiri ya injili kwa wale ambao baadaye walikufa. Yaani, wale ambao waliskikia injili, wakaamini, na kisha wakafa hawakusikia injili bure. Kwa maana kusudi la mahubiri lilikuwa kwamba, ingawa kwa mtazamo wa kibinadamu hawa waumini wamehukumiwa katika mwili (yaani, wamekufa), kwa mtazamo wa kimungu wanaishi katika Roho. Kusudi la sura ya 6 hivyo ni kutoa faraja kubwa kwa kuishi kwa mapenzi ya Mungu, hata wakati marafiki wa zamani wanadhihaki tumaini la Kikristo kwa kuonyesha kwamba hata Wakristo wanakufa.

[4:7-11](#)

Shughuli miongoni mwa waumini kanisani ni mada tena hapa. Petro aliona matukio ya kisasa kama mwanzo wa mwisho (sura 7, 17). Hii ilimpa uzito katika nasaha yake kwamba waumini waendelee kuwa na akili wazi na utulivu kwa ajili ya maombi.

Kwa kuendelea kumtegemea Mungu katika maombi, Wakristo hupata msaada wanaohitaji kupendana na kupuuza mambo mengi yanayokera (rej. [Efe 4:1-3](#)). Upendo huu unapaswa kujidhihirisha katika ukarimu wa furaha, jambo muhimu hasa wakati wa mateso ([1 Pet 4:9](#)), na unapaswa kuwahamasisha waumini kutumia vipawa na talanta zao mbalimbali ili kujengana katika imani (sura 10). Mifano miwili imetolewa: kuzungumza na kuhudumu (kazi ya mhubiri na kazi ya shemasi). Muhimu zaidi katika kuzungumza na kuhudumu ni kutambua lengo la vipawa hivi na jinsi ya kufikia lengo hilo. Lengo ni "kwamba katika mambo yote Mungu asifiwe" (sura ya 11). Hili linaweza kufanya kwa kutambua kwamba yeye

ndiye anayetoa nguvu kwa ajili ya huduma na maneno kwa ajili ya hotuba ya kujenga.

[4:12-19](#)

Hapa, hali ya kuteseka na kubeba lawama kwa kuwa Wakristo inaangaziwa tena. Matarajio ya "jaribio la uchungu" (sura ya 12) yanakaribia (rej. [1:6-7](#)). Petro aliona mateso haya (pengine kutoka kwa washirika wenye uhasama badala ya mateso rasmi ya serikali) kama hukumu ya Mungu juu ya dunia, ikianza na kanisa (sura ya 17-18; rej. [Prv 11:31](#)). Hata hivyo, hukumu ya Mungu juu ya kanisa si ya adhabu bali ni ya utakaso ([1 Pt 4:14](#); cf. [1:6-7](#)).

Petro anakumbusha kwamba mateso ni sehemu ya kawaida ya uzoefu wa Kikristo (sura 19; rej. [3:14](#); [Matendo 14:22; 1 Thes 3:3](#)) na kwamba Kristo mwenyewe alipitia dhuluma hizo ([1 Pt 2:21-25](#); [Mt 10:25](#)). Wakristo wanahimizwa kuziamini roho zao kwa Muumba Mwaminifu ([1 Pt 4:19](#)), kufurahia (sura 13), na kuendelea kufanya mema (sura 19), hivyo kumtukuza Mungu (sura ya 16). Waumini wanapojobu mateso kwa njia hii, wanabarikiwa (sura ya 14), kwa kuwa Mungu anajidhihirisha kwao kwa njia ya karibu na yenye kutia moyo.

[5:1-7](#)

Tena (kama ilivyo katika [3:8; 4:7-11](#)), Petro anazungumzia mahusiano ndani ya kanisa. Anawaelekeza wazee jinsi ya kuwa wachungaji bora wa kundi ([5:1-4](#)), vijana jinsi ya kuwaheshimu wazee wao (sura ya 5), na kila mtu jinsi ya kuwa mnyenyeketu kwa kila mmoja.

Petro anawakumbusha waumini kwamba Mungu anapinga wenye kiburi lakini anawapa neema wanyenyeketu (sura 5; taz. [Mt 23:12](#); [Yak 4:6](#)), ambao atawainua katika enzi ijayo ([1 Pt 5:6](#); taz. [Lk 14:11; 18:14](#); [Yak 4:10](#)). Muhimu zaidi, Mungu anawaalika watu wake kutupa wasiwasi wao wote kwake kwa sababu anawajali ([1 Pt 5:7](#); taz. [Zab 55:22](#); [Mt 6:25-30](#)).

Vijana ambao wamefundishwa unyenyekevu watawatii na kuwaheshimu wazee wao ([1 Pt 5:5](#)). Wazee ambao wamefundishwa unyenyekevu hawatawatawala kundi kwa mabavu (sura ya 3) au kwa tamaa au kwa kulazimishwa (sura ya 2), bali wataongoza kundi kwa mfano wa unyenyekevu.

[5:8-11](#)

Petro anarudi kwenye wasiwasi wake na mateso. Mateso ni sehemu ya maisha ya waumini duniani (sura ya 9; rej. [4:12](#)). Ingawa kwa namna fulani

yamepangwa na Mungu ([1:6; 3:17; 4:19](#)), yanatumiwa na Shetani kujaribu kuharibu imani yao. Kwa hiyo, Petro anatoa wito kwa kanisa kuwa macho na makini ([5:8](#); rej. [1:13; 4:7](#)) ili waweze kumpinga simba kwa imani.

[5:12-14](#)

Kwa kumalizia, Petro anaelezea maandishi yake "mafupi" kama himizo na ushuhuda kuhusu neema ya kweli ya Mungu. Kwa hivyo, barua hiyo siyo wito wa kazi ngumu kwa Mungu; badala yake, ni wito wa kutambua, kufurahia, na kuishi kwa kazi ngumu ambayo Mungu kwa neema ameifanya na atafanya kwa ajili ya watoto wake. Kama ilivyotajwa hapo juu, barua hiyo iliandikwa na Sila (Silwano wa Kigiriki, pengine ni mtu yule yule kama katika [Matendo 16:25; 1 Thes 1:1; 2 Thes 1:1](#)). Iliandikwa kutoka Rumi, na salamu zilitumwa kutoka kwa Marko (pengine mwandishi wa injili na mwenzi wa zamani wa umishonari wa Paulo—[Matendo 13:13; 15:37; 2 Tm 4:11](#)) na kanisa lote. Neno la mwisho la Petro ni kuomba amani juu ya makanisa na kuwasih iwaendelee kudumisha upendo kati yao.

Tazama pia Mateso; Mtume Petro; Roho katika Gereza.

Petro, Mtume

Mmoja wa wanafunzi 12; alijitokeza kuwa maarufu mionganoni mwa wanafunzi wakati wa huduma ya Yesu na mionganoni mwa mitume baada ya hapo.

Kuna aina nne za jina la Petro katika Agano Jipy: Kiebrania kilichotafsiriwa kwa Kigiriki, "Simeoni" kuwa "Simoni," na Kiaramu kilichotafsiriwa kwa Kigiriki, "Kefa" kuwa "Petro" (maana yake "mwamba"). Jina lake la kuzaliwa lilikuwa Simeoni bar-Yona ([Mathayo 16:17](#); linganisha. [Yohana 1:42](#)), "Simoni mwana wa Yohana," ambalo lilikuwa jina la kawaida la Kisemiti. Inawezekana kwamba "Simoni" halikuwa tu sawa na "Simeoni" kwa Kigiriki lakini, akiwa na makazi yake katika Galilaya yenye lugha mbili, "Simoni" lilikuwa jina mbadala alilotumia katika mawasiliano na Wagiriki. Kwa kweli, ilikuwa kawaida kwa Myahudi wa kimataifa kutumia aina tatu za jina lake kulingana na tukio: Kiaramu, Kilatini, na Kigiriki. Jina mara mbili "Simoni Petro" (au "Simoni anayeyitwa Petro") linaonyesha kwamba jina la pili liliongezwa baadaye, sawa na "Yesu, Kristo." Idadi ya mara ambazo jina la Kiaramu "Kefa" limetumika (mara moja katika Yohana, mara nne kila moja katika Wagalatia na 1 Wakorintho), pamoja na

tafsiri yake kwa Kigiriki (sio kawaida kwa majina sahihi), inaonyesha umuhimu wa jina la pili. Aina zote za Kiaramu na Kigiriki zina maana ya "mwamba," ishara dhahiri ya hadhi ya Petro katika kanisa la awali (tazama chini kwenye [Mathayo 16:18](#)). Ni dhahiri kwamba aliipta "Simoni" wakati wote wa huduma ya Yesu lakini alijulikana kama "Petro" zaidi na zaidi katika enzi ya mitume.

Onyesho la awali

- Historia ya Petro
- Uongofu na Wito wa Petro
- Nafasi ya Petro katika Kumi na Wawili
- Petro Mwamba
- Petro Mtume
- Huduma ya Baadaye ya Petro

Historia ya Petro

Petro alilelewa katika Galilaya yenye lugha mbili. [Yohana 1:44](#) inasema kwamba nyumbani kwa Andrea (ndugu yake) na Petro ilikuwa Bethsaida, mahali ambapo ni vigumu kuweka kihistoria. Eneo pekee tunalojua ni mashariki mwa Yordani katika wilaya inayoitwa Gaulanitis. Hata hivyo, [Yohana 12:21](#) inaweka Bethsaida katika Galilaya; hata hivyo, inawezekana kwamba Yohana anaakisi matumizi maarufu ya neno "Galilaya" badala ya lile sahihi kisheria. Petro na Andrea walikuwa na biashara ya uvuvi iliyokuwa katikati ya Kapernaumu ([Marko 1:21, 29](#)) na pengine walikuwa washirika na Yakobo na Yohana ([Luka 5:10](#)). Pia inawezekana kwamba waliendelea mara kwa mara katika biashara yao wakati wa kuwa wanafunzi, kama inavyoonyeshwa katika tukio la uvuvi katika [Yohana 21:1-8](#).

Mojawapo ya ugumu na hili ni mfululizo wa kauli zinazosema, "Tumeacha yote na kukufuata" ([Mathayo 19:27; Marko 10:28; Luka 18:28](#), toleo la nkj). Wafasiri wengi wameipa hii maana ya kabisa ya "kuuza" au "kuacha" biashara zao. Hata hivyo, [Luka 18:28](#) inatokea katika muktadha wa kuacha nyumba zao lakini waziwazi haimaanishi kwa maana ya kabisa. Inaonekana inawezekana zaidi kwamba wanafunzi waliondoka kwenye mazoezi ya biashara zao za uvuvi ili kumfuata Kristo, lakini walihifadhi zana za biashara yao na walirudi kwenye biashara zao inapohitajika.

Hakika hawakuacha familia zao, kama inavyoonyeshwa na Petro, ambaye alirudi nyumbani mwake mwishoni mwa kila ziara. Agano Jipy linatuambia kwamba Petro alikuwa ameoa.

Katika [Marko 1:29–31](#) Yesu anamponya mama mkwe wake, ambaye labda alikuwa akiishi na Petro. Kwa kweli, inawezekana kwamba nyumba yake ikawa makao makuu ya Yesu huko Galilaya. ([Mathayo 8:14](#) inaweza kuonyesha kwamba Yesu aliishi hapo.) [Wakorintho wa Kwanza 9:5](#) inasema kwamba Petro, pamoja na mitume wengine waliooa, mara nyingi alisafiri na mke wake katika safari zake za umishonari. Mapokeo ya baadaye yanazungumzia watoto wake (Klementi wa Alexandria's *Stromata* 2.6.52) na inasema kwamba Petro alikuwepo wakati wa kuuawa kwa mke wake (Historia ya Kikanisa ya *Historia ya Eusebius Ecclesiastical* 3.30.2).

Uongofu na Wito wa Petro

Ndugu yake Petro, Andrea, alikuwa mwanafunzi wa Yohana Mbatizaji, kulingana na [Yohana 1:35–40](#). Hii inafuata ushuhuda wa Yohana katika [1:29–34](#) na ni hatua ya pili ya drama ya uanafunzi wa Yohana katika sura ya kwanza—yaani, baada ya kutoa ushuhuda sasa anawatuma wafuasi wake kwa Yesu. Andrea na mwanafunzi asiyejulikana (pengine Filipo kama ilivyo katika [Yohana 1:43](#) au "mwanafunzi mpPENDWA," ambaye wengi wanamtambulisha na Yohana mwenyewe) kisha "wanamfuata" Yesu (neno linalotumika mara nyingi katika Yohana kwa uanafunzi). Siku iliyofuata Andrea anafuata mfano wa Mbatizaji na kumtafuta ndugu yake Simoni, akisema, "Tumempata Masihi" ([Yohana 1:41](#), toleo la nkj). Uongofu wa Petero unadhaniwa katika [Yohana 1:42](#), ambapo Simoni analetwa kwa Yesu na Andrea na hapo anapewa jina jipya.

Kuna vipindi vitatu tofauti katika Injili ambavyo Simoni anaitwa, na hivi vinaingiliana na vipindi vitatu ambavyo anapewa jina "Kefa" ("Petro," ambalo linamaanisha "mwamba") na Yesu. Yohana anaweka tukio hilo huko Yudea ambapo Yohana Mbatizaji alikuwa akibatiza. Injili za sinoptiki zina mandhari mawili tofauti. Wito wa kwanza unafanyika kwenye Bahari ya Galilaya ([Marko 1:16–20](#); [Mathayo 4:18–22](#)). Yesu anatembea kando ya uku na kuwaona Petro na Andrea pamoja na Yakobo na Yohana wakitupa nyavu zao baharini. Wakati huu anawaita kuwa "wavuvi wa watu." Luka kisha anapanua hili kuwa tukio la uvuvi ([Luka 5:1–11](#)), ambapo wanafunzi wamevua usiku kucha na hawakupata chochote lakini kwa amri ya Yesu wanashusha nyavu zao na kupata samaki wengi kiasi kwamba mashua inaanza kuzama. Tukio linahitimisha kama fomu fupi ya Marko: Yesu anasema kwamba kuanzia sasa wata "vua watu," na kwa sababu hiyo wanaacha kila kitu na kumfuata.

Kipindi cha pili cha sinoptiki kinachohusisha wito wa Petro (na jina lake jipya) ni uchaguzi rasmi wa Kumi na Wawili mlimani ([Marko 3:13–19](#) na sambamba); katika orodha ya majina tunayo "Simoni aliyepewa jina Petro." Tukio la mwisho linalohusiana na jina jipya la Petro linapatikana katika [Mathayo 16:17–19](#), kuhusiana na ungamo la Petro huko Kaisaria Filipi.

Inakuwa ngumu kidogo kuoanisha matukio haya ipasavyo. Je, kulikuwa na matukio matatu tofauti ambapo Simoni aliitwa ([Yohana 1:42](#); [Marko 1:20](#); [3:16](#)) na matukio matatu tofauti ambapo alipewa jina Kefa/Petro ([Yohana 1:42](#); [Marko 3:16](#); [Mathayo 16:18](#))? Ni jambo linalovutia kwa wigo mpanga wa wasomi kudhani kuwa tukio moja, ambalo lilitokea wakati usiojulikana mwanzoni mwa huduma ya Yesu, lilipanuliwa baadaye kuwa mila hizi tofauti. Hata hivyo, uchunguzi wa karibu wa data za Injili hauhitaji hitimisho kama hilo. [Yohana 1:35–42](#) si tukio la kitaasisi linaloashiria mwito rasmi. Badala yake, inaelezea mkutano wa kwanza na Yesu na utambuzi kuhusu umuhimu wake. "Kubadilisha jina" ni katika wakati ujao na linaangalia tukio la baadaye. Zaidi ya hayo, Yohana kwa makusudi anaacha matukio mengi ya mgogoro katika maisha ya Yesu (ubatizo, kuchagua Kumi na Wawili, Kubadilika, maneno ya taasisi kwenye Karamu ya Mwisho, Gethsemane) na kuyabadilisha na matukio ya kiroho yenye mafundisho ya umuhimu wa kiroho wa matukio hayo. Hivi ndivyo alivyofanya hapa.

Hali ni sawa na ile ya mwito wa kwanza wa sinoptiki, yaani, tukio la uvuvi. Tena, hakuna dalili ya kuwekwa rasmi katika ofisi hapa bali ni dalili ya kinabii ya huduma ya baadaye. Hii ni kweli hasa kwa tukio lenye theolojia ya juu katika Luka, ambalo linaahidi matokeo mengi. Tena katika akaunti zote tatu wakati ujao umetumika: "Nitawafanya wavuvi wa watu" (Mathayo na Marko), "Mtawavua watu" (Luka, toleo la nkj). Mwito katika [Marko 1:20](#) na [Mathayo 4:21](#) na mwitikio wao (kuacha yote nyuma na kumfuata Yesu) ni mwanzo wa mchezo ambao unakamilishwa katika tukio halisi la kitaasisi katika [Marko 3:13–19](#) na sambamba. Maneno hayaonyeshi kwamba vipindi hivi viwili ni marudio, kwani uteuzi halisi wa wanafunzi unafanyika katika kifungu cha pili. Tunapaswa kutofautisha kati ya mwito wa awali kwa sehemu moja (ambao walikuwa kile kinachoitwa "mduara wa ndani" wa Kumi na Wawili) na chaguo la mwisho la wanafunzi wote.

Nafasi ya Petro kati ya Kumi na Wawili

Umuhimu wa Simoni Petro katika Injili na Matendo hauwezi kipingwa. Ingawa baadhi wamejaribu kuhusisha hili na jukumu lake la uongozi katika kanisa la baadaye, hakuna msingi wa hilo katika maandiko ya Agano Jipya. Tangu mwanzo kabisa Simoni alipata ukuu juu ya wengine. Katika orodha za Kumi na Wawili zilizotajwa, jina la Simoni daima linaonekana kwanza, na katika [Mathayo 10:2](#) linaanzisha jina lake kama "wa kwanza." Zaidi ya hayo, Kumi na Wawili mara nyingi wanatajwa kama "Petro na wale walio pamoja naye" ([Marko 1:36; Luka 9:32; 8:45](#), toleo la nkj).

Kupitia simulizi, Petro alitenda na kuzungumza kwa niaba ya wanafunzi wengine. Katika Tukio la Kubadilika Sura, ni Petro ambaye alitaka kujenga mahema ([Marko 9:5](#)), na yeye pekee alikuwa na imani ya kutosha kujaribu kutembea juu ya maji ([Mathayo 14:28-31](#)). Ni Petro ambaye anamwuliza Bwana aeleze mafundisho yake juu ya msamaha ([Mathayo 18:21](#)) na mifano ([Mathayo 15:15; Luka 12:41](#)) na ambaye anazungumza mawazo ya wanafunzi katika [Mathayo 19:27](#), "Tazama, tumeacha kila kitu na kukufuata; kuna nini kwa ajili yetu?" (imefasiriwa). Wakusanya kodi ya hekalu wanamjia Petro kama kiongozi wa kundi ([Mathayo 17:24](#)). Kama mshiriki wa mduara wa ndani (pamoja na Yakobo na Yohana, pengine Andrea katika [Marko 13:3](#)) mara nyingi alikuwa peke yake na Yesu (katika kufufua binti ya Yairo, [Marko 5:37](#) na sambamba; katika Tukio la Kubadilika Sura, [Marko 9:2](#) na sambamba; huko Gethsemane, [Marko 14:33](#) na [Mt 26:37](#)). Yesu anamwomba Petro na Yohana kuanda chakula cha Pasaka katika [Luka 22:8](#), na katika [Marko 14:37](#) (na [Math 26:40](#)) anamwelekeza Petro lawama yake kama mwakilishi wa wengine ("Je, hamkuweza kukesha nami saa moja?"). Hatimaye, ujumbe wa malaika kwenye kaburi kama ulivyreokidiwa katika [Marko 16:7](#) ulisema, "Nendeni zenu, waambiени wanafunzi wake na Petro." Hakika Petro alikuwa na nafasi maalum sana mionganoni mwa Kumi na Wawili.

Hii ilioneckana hasa katika tukio la Kaisaria Filipi ([Mark 8:27-33](#) na sambamba). Ni Petro ambaye ungamo lake likawa kilele cha akaunti za Injili, "Wewe ndiwe Kristo" (Luka anaongeza "wa Mungu"; Mathayo, "Mwana wa Mungu aliye hai"). Baada ya Yesu kuzungumza juu ya mateso ya Mwana wa Adamu, Petro alimkemea, na katika maelezo ya Marko Yesu kisha akageuka, akatazama wanafunzi wote, na kumwambia Petro, "Nenda nyuma yangu, Shetani: kwa maana wewe hupendi

mambo ya Mungu, bali mambo ya wanadamu" (fungu la [33](#), toleo la kj). Hii ilikuwa wazi ilielezwa kwao wote kupitia Petro.

Picha ya Petro inayojitokeza katika akaunti zote nne inamwonyesha kama mtu wa haraka, mara nyingi asiyé na subira; yeye ndiye wa kwanza kuchukua hatua na kusema mawazo yake na alijulikana kwa shauku yake kwa kila kitu ambacho alikuwa sehemu yake. Alipomwona Yesu akitembea juu ya maji, Petro aliomba Bwana amwamuru kufanya vivyo hivyo na kisha mara moja akaruka kutoka kwenye mashua na kuanza kufanya hivyo. Katika Tukio la Kubadilika, wakati wengine walikuwa wamenyamazishwa na kuonekana kwa Mose na Eliya, Petro mtu wa vitendo alisema, "Ikiwa utapenda, na tufanye hapa vibanda vitatu" ([Math 17:4](#), toleo la kj). Marko na Luka wote wanaongeza hapa kwamba Petro hakujua alichokuwa akisema. Tabia ya Petro ya kutokuwa na ulinzi na kufikiri bila kufikiri kipinga kauli za Yesu inaonekana si tu huko Kaisaria Filipi bali pia katika tukio la kunawa miguu katika [Yohana 13:4-11](#) aliposema kwanza, "Kamwe hutariosha miguu yangu"; na kisha baada ya jibu kali la Yesu, "Kama sikunawa, huna sehemu nami," alijibadilisha kabisa, akisema, "Bwana, si miguu yangu tu, bali pia mikono yangu na kichwa" ([13:8-9](#), toleo la nkj). Hatimaye, katika akaunti ya mbio kwenda kaburini ([Yoh 20:2-10](#)), mwanafunzi mpendwa, akifika kaburini kwanza, alisimama wakati Petro mara moja na kwa haraka aliingia ndani. Petro hakika alikuwa mmoja ambaye "alikimbilia mahali ambapo malaika wanaogopa kukanyaga." Hata hivyo, tabia hii inamfanya aungane nasi sote na inaweza kuwa moja ya sababu kuu kwanini anakuwa mwanafunzi mwakilishi katika Injili zote.

Petro Mwamba

Ufunguo wa muhimu wa Simoni Petro ni wazi katika nyongeza yenye utata kwenye tukio la Kaisaria Filipi, linalopatikana tu katika [Mathayo 16:17-19](#), ushuhuda wa Yesu kwa Petro. Kuna vipengele kadhaa muhimu vyá usemi huu. La muhimu zaidi kwa utafiti huu ni mstari wa [18](#), "Nami nakuambia pia, Wewe ndiwe Petro, na juu ya mwamba huu nitalijenga kanisa langu" (toleo la kj). Kumekuwa na tafsiri nyingi za hili katika historia: (1) Inahusu Petro kama "mwamba" au askofu wa kwanza wa kanisa. Hii ilikuwa tafsiri ya Kanisa Katoliki la Kirumi kuanzia karne ya tatu na ilitumika kama maandiko ya kuthibitisha urithi wa kitume, lakini haionyeshwi popote katika muktadha au hata katika nyaraka: haikuwa dhana

ya karne ya kwanza. (2) Waprotestanti wengi tangu Matengenezo wamechukua hii kuwa ni rejeleo kwa tamko la imani la Petro badala ya Petro mwenyewe; lakini hii inapuuzia mchezo wa maneno, ambao ni wazi zaidi katika Kiaramu, ambacho kina fomu moja tu ya "Kefa" (mwamba). (3) Njia mbadala imekuwa kuchukua "mwamba huu" kama rejeleo kwa Yesu mwenyewe, lakini hiyo ni ya kufikirika na haiko katika muktadha. Kwa kumalizia, "mwamba huu" karibu hakika ni rejeleo kwa Petro, lakini lazima ileweke kwa njia mbili. Kwanza, Petro alipaswa kuwa msingi ambao Kristo angejenga kanisa lake, nafasi iliyo wazi katika Matendo. Hii haimaanishi kwamba Petro alikuwa na mamlaka juu ya mitume wengine. Kemeo la Paulo kwa Petro katika [Wagalatia 2:11-14](#) linaonyesha kwamba hakuwa juu yao, na katika baraza la Yerusalemu katika [Matendo 15](#) ni Yakobo ambaye ana nafasi ya uongozi. Pili, Petro anaonekana hapa si kama mtu binafsi tu bali kama mwakilishi wa wanafunzi. Mtazamo huu unapata umaarufu zaidi leo. Inatambua dhana ya Kiyahudi ya "utambulisho wa pamoja" ambapo kiongozi alitambulishwa na mwili wa pamoja (kwa mfano, mfalme au kuhani mkuu akiwakilisha taifa mbele ya Mungu). Dhana hii pia inalingana na [Mathayo 18:18-20](#), ambayo inapitisha mamlaka sawa kwa kanisa kama ilivyopewa Petro hapa. Katika mtazamo huu Petro kama mwamba anakuwa jiwe la kwanza la ujenzi ambalo Kristo, jiwe kuu la pembeni (kuendeleza sitiari), atajenga kanisa lake (angalia [Waef 2:19-20](#)).

Vipengele viwili vingine vinastahili kutajwa hapa. Kwanza, mstari [18](#) unasema, "malango ya kuzimu hayatashinda dhidi yake." "Malango ya kuzimu" ni usemi wa kawaida wa Kiyahudi kwa nguvu isiyoweza kuepukika na isiyoweza kubadilishwa ya kifo. Yesu anasema kwamba Shetani hatashinda kanisa, na eneo lake la utendaji, kifo, litashindwa (rej. [1 Kor 15:26, 54-55](#)). Kanisa lingepitia mateso na kuuawa shahidi, lakini kanisa lingeshinda.

Pili, mstari [19](#) unaahidi, "Nitakupa [umoja] funguo za ufalme," kauli nyingine iliyotumiwa kuhusu urithi wa kitume na kanisa la enzi za kat. Tena, hili lazima lieleweke kwa mtazamo wa utambulisho wa pamoja; Petro, kama kiongozi mkuu katika kanisa la awali, hapa anawakilisha jamii katika uongozi wake. "Funguo za ufalme" zinapingana moja kwa moja na "malango ya kuzimu" (rej. [Ufunuo 1:18](#), "funguo za kuzimu na mauti" na [Ufunuo 3:7](#), "ufunguo wa Daudi"), na hii inafuata taswira ya jengo linaloonekana kwenye mwamba ambao Kristo atajenga kanisa lake. Hapa Petro amepewa funguo zitakazofungua nguvu za ufalme katika

kujenga jamii ya Mungu, kanisa. Wakati ujao ("nitakupa") bila shaka unaashiria kipindi baada ya ufuluo, wakati ambapo nguvu hiyo iliachiliwa na kanisa likajengwa.

Petro Mtume

Matukio mawili yalisababisha Peter mpya ambaye anajaza kurasa za Matendo: kurejeshwa kwake kunakoelezewa katika [Yohana 21:15-17](#) na kuonekana kwa ufuluo wa Bwana, ambayo haielezwi lakini inatajwa katika [Luka 24:34](#) na [1 Wakorintho 15:5](#). Kukana kwake kulikuwa hakika ushahidi kwamba hakuwa bado ameweza kuchukua nafasi yake iliyotabiriwa kama mwamba wa kanisa. Wote Luka na Paulo wanaonekana kusema kwamba Bwana aliyefufuka alimtokea Simoni Petro kabla ya wengine, ambayo ingefaa kwa kuzingatia ukuu wake katika kanisa la mwanzo. Wakati wa enzi ya Palestina, kipindi cha miaka kumi na tano kabla ya misheni ya Mataifa, Petro alikuwa kiongozi mkuu. Wengine walijotajwa katika [Matendo 1-12](#) wote ni wa pili kwa Petro, mkurugenzi mkuu wa sera ya kanisa. Hawa ni pamoja na Yohana, ambaye yuko na Petro hekaluni ([3:1](#)), gerezani ([4:13](#)), na Samaria ([8:14](#)); Stefano, ambaye alikuwa mmoja wa Saba na mahubiri yake ya mapinduzi yalisababisha kuuawa kwake shahidi (sura [6-7](#)); Filipo, mwingine wa Saba ambaye alitangaza injili Samaria na kwa towashi wa Ethiopia (sura [8](#)); Barnaba, ambaye alitoa mfano wa kushiriki kwa pamoja ([4:36-37](#)) na alikuwa mjambe rasmi kwenda Antioquia ([11:20-30](#)); Paulo, mgeuzi wa miujiza na shahidi ([9:1-30](#); [11:25-30](#); [12:25](#)); na Yakobo, ambaye alikua shahidi wa kwanza wa kitume ([12:2](#)). Ni Petro anayependekeza uchaguzi wa wanafunzi wa 12 ([1:15-17](#)), ambaye anatangaza injili katika Pentekoste ([2:14-40](#)), ambaye anatoa neno la uponyaji ([3:6](#)), na ambaye anatetea injili mbele ya Sanhedrini ([4:8-12, 19-20](#); [5:29-32](#)). Tukio kuhusu Anania na Safira ni la kugusa sana, kwa maana hapa Petro anafanya kazi kama mjambe wa Mungu wa kulisipa kisisi; hakuna mahali mamlaka yake yanaonekana zaidi. Tunapaswa pia kutambua mamlaka yake katika tukio huko Samaria kuhusu jaribio la Simoni Mchawi kununua nguvu za karama ([8:18-24](#)). Tena, ni Petro ambaye ushawishi wake unatawala hali hiyo. Katika matukio haya mawili tunaona hakika mamlaka ya "kufunga na kufungua" (rej. [Math 16:19](#)) ikionyeshwa kwa Petro.

Hata hivyo, Petero na kanisa bado walikuwa chini ya vikwazo vyta urithi wao wa Kiyahudi. Ushahidi unaonyesha kujitambua kwa uongofu wa Kiyahudi

kwa upande wa kanisa la mwanzo. Walijiona kama mabaki wenyе haki, wakiishi katika enzi ya utimilifu wa Kimasihі, lakini bado walijitafsiri kwa maana ya Kiyahudi na walifanya uinjilisti wao katika mfumo wa uongofu wa Kiyahudi (yaani, Mataifa wangeweza kubadilishwa tu kupitia Uyahudi). Matukio mawili yalibadilisha hili. Kwanza, tawi la Kiyahudi la Kiyunani la kanisa liliasi dhidi ya Wakristo wa Kiebrania, jambo ambalo lisababisha kuteuliwa kwa mashemasi saba na mabadiliko katika sera ya kiorthodoksi ya kanisa la Palestina. Pili, hili lilipelekea huduma mpya ya mahubiri, kwanza na Stefano, ambaye ufahamu wake ulimalizika kwa kuuawa kwake shahidi na kutawanyika kwa tawi la Kiyunani katika sura [8](#), kisha na Filipo na wengine, ambaо walieneza injili hata zaidi, kwa Wasamaria na watu wanaomcha Mungu. Kama matokeo zaidi, Petro na Yohana walifika Samaria ([8:14](#)), hatua muhimu inayofuata kuelekea misheni ya Mataifa. Hivyo ndivyo umoja wa Yerusalem uulivymalizika katika hadithi inayofunguka.

Mujiza miwili ya Petro, huko Lida (aliyepooza) na Yopa (kufufua mwanamke aliyezufu) katika [Matendo 9:32-42](#), pengine inalenga kufanana na mujiza sawa ya Yesu katika kazi ya kwanza ya Luka ([Luka 5:18-26; 8:49-56](#)). Hii ni sehemu ya mada kuu katika Matendo ambapo maisha na huduma ya Yesu yanafananishwa na kuendelea katika kazi ya Roho kupitia kanisa. Tena Petro anaonekana katika nafasi ya uwakilishi.

Mahusiano mapya yanaongezwa katika mandhari mbili zaidi. Kwanza, Petro anakaa na "Simoni, mtengenezaji ngozi," huko Yopa, biashara isiyo safi; hakuna Myahudi mcha Mungu ambaye angejua kuwa na mawasiliano ya kijamii na mtu kama huyo. Muhimu zaidi, Mungu anamfundisha Petro kupitia ndoto ([10:10-16](#)) kwamba tofauti ya zamani kati ya safi na najisi imevunjwa. Hii inampeleka Petro nyumbani kwa mtu wa Mataifa ambaye hajatahiriwa, mwiko mkubwa zaidi wa kijamii kwa Myahudi, na matukio yaliyofuata yanamlazimisha Petro kuwakubali watu wa Mataifa kanisani bila hitaji la mahitaji ya uongofu wa Kiyahudi. Matokeo makubwa ya hili yanaonekana katika mjadala uliofuata huko Yerusalem ([Matendo 11:2-3](#)) na baadaye kwenye baraza ([Matendo 15:1-21](#)). Umuhimu wa tukio hili unaonyeshwa katika kiwango ambacho Luka anarudia hotuba ya Petro, ambayo inaonekana kuwa ni kurudia sura ya [10](#) lakini inakusudiwa kuangazia tukio hili muhimu. Mara nyngi husahaulika katika umuhimu wa hili kwa kanisa la awali ni ukweli kwamba kwa Luka, misheni ya

Mataifa inaanza na Petro, si Paulo. Yeye ndiye ambaye tendo la wokovu la Mungu linamshukia; na kama kiongozi wa kanisa, alikuwa shahidi muhimu wa kwanza wa hilo.

Utesaji wa Herode Agripa ([Matendo 12:1-4](#)) ulikuwa labda kutokana na hasira iliyosababishwa na mawasiliano haya ya bure na Mataifa; na ulihitimisha kipindi cha uongozi wa Petro huko Yerusalem. Watu wa Kiyahudi walikasirishwa sana na msukumo mpya wa Kikristo; na kulingana na Luka katika Matendo, kipindi cha amani na umaarufu, ambacho watu wa kawaida waliunga mkono kanisa, kilikoma wakati huu. Kuachiliwa kwa Petro kwa miujiza na tukio la kusisimua katika nyumba ya Maria lilionyesha nafasi maalum ya Petro, lakini kasi inabadilika. Petro analazimika kukimbia Yerusalem, na katika kipindi hicho Yakobo anainuka kuwa kiongozi ([Matendo 12:17](#)); katika baraza la Yerusalem ni huyu wa mwisho ambaye ana kiti na anawasilisha uamuzi wa baraza ([Matendo 15:6-29](#)).

Uhusiano halisi kati ya Petro na wanafunzi wengine, hasa na wale wanaoitwa nguzo—Yakobo na Yohana—na mtume Paulo, hauwezi kubainishwa. Ushahidi ni dhaifu sana. Wengi wamefikiria kwamba hakika hakukuwa na viongozi wa kweli wa ulimwengu wote, kwani kanisa la mapema lilikuwa tofauti sana. Hata hivyo, hilo halionekani kuwa kweli, na maeleo ya Luka katika Matendo yanafanana na kauli ya Paulo katika [Wagalatia 2:8](#) kwamba Petro alikuwa mtume bora kwa "waliotahiriwa" na Paulo kwa "Watu wa Mataifa." Walikuwa viongozi wa ulimwengu wote, wakati Yakobo alikuwa kiongozi wa ndani wa wazee wa Yerusalem. Hata hivyo, wala Petro wala Paulo hawakuwa na hadhi ya kidominika kama ile ya mapapa wa baadaye (yaani, hakuna aliyezufu msemaji wa mwisho wa kanisa na juu ya ukosoaji). Wale wanaoitwa wajumbe kutoka kwa Yakobo wangeweza kuwa na ushawishi kwa Petro kiasi kwamba angebadilisha tabia yake kwa unafiki mbele ya Watu wa Mataifa ([Gal 2:12](#)), na Paulo angeweza kumkemea Petro hadharani kwa kufanya hivyo ([Gal 2:11-14](#)). Paulo hakuwahi kudai mamlaka juu ya wanafunzi wengine na hata alitafuta idhini yao na "mikono ya kulia ya ushirika" kwa huduma yake kwa Watu wa Mataifa ([Gal 2:1-10](#)).

Huduma ya Baadaye ya Petro

Tuna ushahidi mdogo sana wa harakati nyingine za Petro. Inaonekana kana kwamba Petro aligeukia kazi ya umisionari kutoka uongozi. Hata hivyo, hii

ni rahisi mno. Inawezekana zaidi kwamba, kufuatia mtindo sawa na wa Paulo, alichanganya hizi mbili. Uwepo wa "kundi la Kefa" huko Korintho ([1 Kor 1:12; 3:22](#)) unaweza kuashiria kwamba Petro alikaa huko kwa muda fulani. Hii inakuwa na uwezekano zaidi wakati Paulo anamtumia Petro kama mfano mkuu wa kumchukua mke kwenye safari za umisionari ([1 Kor 9:5](#)). "Kundi la Kefa" labda lilikuwa na wale waliogeuzwa chini ya huduma yake; inawezekana kwamba walikuwa Wakristo wa Kiyahudi na walipinga "kundi la Paulo" kwenye mijadala ya Kiyahudi na Mataifa inayoakisiwa kwingineko katika 1 Wakorintho.

Waraka wa Kwanza wa Petro ultumwa kwa makanisa ya kaskazini mwa Asia Ndogo—mikoa ya Ponto, Galatia, Kapadokia, Asia, na Bithinia. Tatizo hapa ni kwamba hakuna dalili kwamba Petro alikuwa huko na hakuna maelezo ya kibinasi katika waraka huo kuonyesha ufahamu wake na makanisa haya. Hata hivyo, inaonyesha kwamba alikuwa na nia kubwa kwao. Kwa kweli, baadhi wanaamini kwamba sababu ya Paulo kutoruhusiwa katika eneo hili kulingana na [Matendo 16:7-8](#) ni kwamba Petro tayari alikuwa akihudumu huko. Kwa ufupi, swali la ushiriki wa Petro katika Asia Ndogo lazima libaki wazi.

Hakuna ushahidi wa mwisho wa Agano Jipyu kwamba Petro alikwenda Roma. [Petro wa Kwanza 5:13](#) inasema kwamba waraka ultumwa kutoka "Babeli," na kuna shaka kwamba hii ilikuwa Babeli halisi, kwa sababu hakuna jadi kwamba Petro aliwahi kwenda huko, na Babeli ilikuwa na watu wachache wakati huo. Inawezekana kuwa ni ishara ya fumbo kwa Roma, "Babeli ya Magharibi." Inawezekana zaidi kwamba "Babeli" ya [Ufunuo 14:8](#) na [16:19](#) pia ni ishara ya Roma. Hii ingefaa na jadi yenye nguvu katika kanisa la mwanzo kwamba kweli Petro alihudumu huko.

Kuna mashahidi wanne wa awali wa nje kuhusu kifo cha Petro. [Yohana 21:18](#) inataja tu kuuawa kwa Petro lakini haionyeshi mahali. Clement wa Kwanza aliandikwa mwishoni mwa karne ya kwanza na anaripoti kuuawa kwa Petro na Paulo mionganoni mwa wengine. Ingawa 1 Clement 5:4 inashuhudia tu ukweli na sio mahali pa kuuawa kwa Petro, uchunguzi wa vipengele viwili unafavisha Roma—rejeleo la "umati mkubwa" wa kuuawa, ambalo linafaa zaidi na mateso ya Neronian, na kifungu "mfano wa utukufu mionganoni mwetu," ambacho kinaonyesha kwamba watu wa kanisa la Clement mwenyewe (Roma) walihusika. Barua ya Ignatius kwa Warumi (4:3) pia inashuhudia kwa ujumla kuuawa kwa Petro na

Paulo, na tena muktadha unafavisha Roma kama mahali. Anasema, "Sikukuamrisha kama walivyofanya Petro na Paulo," ambayo inaonyesha kwamba walikuwa na huduma huko Roma. Kupaa kwa Isaya 4:2-3, kazi ya Kiyahudi ya Kikristo ya kipindi hicho hicho, inazungumzia Beliar (pengine Nero) ambaye anaua "mmoja wa Kumi na Wawili," karibu hakika Petro. Kwa hiyo ushahidi wa awali hauonyeshi wazi Rumi kama mahali pa kifo cha Petro, lakini hiyo ndiyo nadharia inayowezekana zaidi.

Taarifa za uhakika kuhusu hilo zinaonekana mwishoni mwa karne ya pili. Dionisio, askofu wa Korintho, katika barua ya takriban mwaka 170 (iliyohifadhiwa katika *Historia ya Kikanisa* ya Eusebius 2.25.8) anasema kwamba Petro na Paulo walifundisha pamoja nchini Italia. Mwishoni mwa karne hiyo Irenaeus anasema (katika *Dhidi ya Uzushi* 2.1-3) kwamba Petro na Paulo walihubiri Roma, na Tertullian katika kipindi hicho hicho anongeza kwamba Petro aliuawa "kama ... Bwana" (*Scorpiae* 15). Klement wa Alexandria na Origeni wote wanarejelea uwepo wa Petro Roma, na wa pili anaongeza imani kwamba alisulubiwa "kichwa chini" (*Historia ya Kikanisa* ya Eusebius 2.15.2; 3.1.2). Mapokeo kwamba Petro alisulubiwa yanaweza kuungwa mkono katika [Yohana 21:18](#): "utakapokuwa mzee, utanyoosha mikono yako, na mwingine atakuchukua ... mahali usipotaka" (toleo la kj).

Kwa kuwa Waraka wa Paulo kwa Warumi (takriban 55-57) haukumtaja Petro, inatuambia kwamba hangeweza kwenda huko mapema kuliko wakati huo. Ikiwa 1 Petro iliandikwa wakati wa mateso ya Nero, kama wale wanaoamini kuwa Petro ndiye mwandishi wanavyodai, lazima alikwenda huko mwishoni mwa miaka ya 50 au mwanzoni mwa miaka ya 60. Bila shaka, kiwango cha huduma yake huko Roma pia hakiwezi kujulikana. Wengine kwa kweli wamependekeza kwamba alikuwa na kukaa kidogo au hakuna kabisa huko Roma. Ukweli, kama unavyoweza kurejeshwa, unaelekeza kwenye hitimisho fulani la muda. Petro alikuwa na aina fulani ya huduma huko Roma, ingawa kiwango chake hakiwezi kujulikana. Hata hivyo, ni shaka, kwa kuzingatia ushuhuda wa mapema wa huduma yake ya kuhubiri huko, kwamba alikuwa anapita tu Roma alipokamatwa katika pogrom ya Nero. Kwa hiyo, kuna uwezekano mkubwa alitumia miaka ya mwisho ya huduma yake huko Roma na huko aliteseka kifo cha shahidi chini ya Nero, labda kwa kusulubiwa.

Simoni Petro, pamoja na Paulo, alikuwa kiongozi mkuu katika kanisa la awali. Athari yake imepunguzwa kwa huzuni na mijadala ya chuki ya duru za Wakatoliki wa Kirumi na Waprotestanti, lakini ushahidi wa kibiblia uko wazi. Alikuwa mwanafunzi mkuu wa Yesu na kwa kweli "mwamba" ambaye alitoa msingi kwa kanisa. Kama mwanafunzi mwakilishi, shauku yake na hata udhaifu wake vimemfanya kuwa mfano mkuu wa mwanafunzi anayekua, ambaye, kupitia nguvu za Bwana aliyefufuka, alishinda makosa yake na kuwa mtu mashuhuri katika eneo la kanisa.

Philistia, Wafilisti

Nchi ndogo iliyoko kusini magharibi mwa Palestina, kando ya pwani ya Mediterania (pia inaitwa "Palestina" katika KJV, [Kut 15:14](#); [Isa 14:29-31](#)); watu wa Aegean ambao waliishi kwenye tambarare ya pwani ya Kanaani.

Hakikisho

- [Mahali](#)
- [Watu](#)
- [Serikali](#)
- [Dini na Vifaa vyta Ibadha](#)
- [Wafilisti na Waisraeli](#)

Mahali

Kimsingi, Filistia ni sehemu ya uwanda wa baharini unaoitwa uwanda wa Filistia, unaoanzia Wadi el-Arish (Mto wa Misri) kusini umbali wa maili 70 (kilomita 112.6) kaskazini hadi Nahr el-Aujah, maili tano (kilomita 8) kaskazini mwa Yafa. Karibu na Gaza, uwanda unafikia upana wake mkubwa zaidi, takriban maili 30 (kilomita 48.3). Kuna matuta ya mchanga karibu na pwani, lakini sehemu kubwa ya eneo hilo ni yenye rutuba sana na huzalisha kwa wingi nafaka (rej. [Jgs 15:1-5](#)) na matunda.

Barabara kuu kati ya mashariki na Misri ilipita kando ya pwani. Hii ilikuwa na faida kibashara kwa Wafilisti, lakini pia iliwayfanya wawe wazi kwa uvamizi wa kigeni. Mungu hakuwaongoza Waisraeli kutoka Misri kwenda Kanaani kwa njia hii fupi kupitia nchi ya Wafilisti, kwa sababu hakutaka wakutane na mapigano makali kutoka kwa Wafilisti (au labda kutoka kwa kikosi cha Wamisri kilichowekwa hapo) mapema ([Kut 13:17](#)). Inaonekana, Wafilisti hawakuwa na cha kuogopa

kutoka kwa Wamisri, kwani baadhi ya wasomi wanafikiri kwamba Wamisri walihusika katika kuwaweka Wafilisti katika Palestina.

Kutoka eneo hili lililozuiliwa, Wafilisti walihisi haraka hitaji la kupanuka. Njia kupitia Shefela ilioa njia ya asili kuelekea nchi ya milima ya Israeli. Walianzisha vituo katika eneo la Waisraeli, na wakati wa vita ambapo Sauli na wanawe waliuawa, Wafilisti walikuwa na udhibiti wa mji wa Beth-sheani ([1 Sm 31:10](#)).

Watu

Biblia inasema kwamba Wafilisti walitoka Kaftori ([Kumb 2:23](#); [Yer 47:4](#); [Am 9:7](#)), ambayo kwa ujumla inachukuliwa kuwa Krete, ingawa baadhi ya wasomi wanaamini ilikuwa katika Asia Ndogo. Mavazi ya Wafilisti, kama yanavyoonyeshwa huko Medinet Habu, yanafanana na ya Wakrete, hasa kofia zao za kichwani. Jina la Wakerethi limehusishwa na Wakrete, kwa kuwa majina haya yana msingi sawa wa konsonanti: *c*, *r*, na *t*. Wakerethi walikuwa dhahiri kundi dogo la Wafilisti waliokuwa wakiishi Negebu karibu na Siklagi, nyumbani kwa Daudi mionganoni mwa Wafilisti (rej. [1 Sam 30:14](#)). Wakerethi na Wapelethi walikuwa mionganoni mwa walinzi wa Daudi, pamoja na Wagititi 600 (wanaume kutoka Gathi) (rej. [2 Sam 15:19; 20:7, 23](#); [1 Nya 18:17](#)).

Jina Wafilisti linatambulika katika lugha kadhaa. Kwa Kiebrania wanajulikana kama Pelishtim, ambayo imetafsiriwa kwa Kiingereza kama Philistines. Katika vyanzo vya Wamisri wanatajwa mionganoni mwa Watu wa Baharini na wanaitwa *Peleset au Pelest*. Wanajulikana zaidi kwa nafasi yao katika uvamizi wa Misri na Watu wa Baharini, ambao walishindwa na Ramses III katika vita vya nchi kavu na baharini katika Delta. Mandhari ya kina ya mapigano haya yanaonyeshwa katika michoro iliyochongwa kwa kina kwenye ukuta wa nje wa kaskazini wa hekalu la Ramses III huko Medinet Habu, kinyume na Luxor. Michoro hii inatoa wazo fulani la mavazi na silaha za Wafilisti, ambao wanatambulika kwa urahisi kwa vazi lao la kichwani, ambalo lilitengenezwa kwa manyoya (au matete?).

Watu hawa walikaa kando ya pwani ya Palestina baada ya kushindwa na Ramses, lakini inawezekana kwamba baadhi yao walibaki Kanaani walipokuwa njiani kuelekea Misri. Inawezekana uhamiaji wa awali kwenda Palestina ultokea, labda kabla ya wakati wa mababu zao.

Serikali

Filistia haikuwa na mtawala mmoja wa kuongoza nchi yao yote; miji ilikuwa huru na ilifanya kazi kama miji-huru. Viongozi wa miji hii hawakuitwa wafalme bali walitajwa katika Biblia kama "mabwana" au "watawala" (mfano, [1 Sam 5:11; 6:12; 29:2](#)), na kulikuwa na watano wao, wakilingana na miji mitano mikubwa iliyounda Mfilisti Pentapolis: Gaza, Ashkeloni, Ashdodi, Gathi, na Ekroni ([1 Sam 6:17](#); cf. [Yer 25:20](#)). Watu walikuwa na sauti katika masuala yaliyowahusu—kwa mfano, kurudishwa kwa Sanduku la Agano ([1 Sam 5:6-12](#))—lakini maamuzi makubwa yalifanywa kwa kura ya wengi ya mabwana watano. Wakati Daudi na watu wake walikuwa wakiishi Siklagi, kwa mfano, Wafilisti walipanga kampeni kubwa ya kijeshi dhidi ya Israeli. Daudi alikuwa chini ya Akishi, mfalme wa Gathi, ambaye alimwomba Daudi kuungana na Wafilisti dhidi ya Israeli. Daudi alikubali hili, lakini wakati mabwana wa Mfilisti walipogundua kuwa Daudi alikuwepo, walilalamika na kumtoa kwa kura (sura ya [29](#)).

Dini na Vifaa vya Ibada

mungu ye yote ambaye Wafilisti walileta pamoja nao inaonekana aliachwa mapema kwa ajili ya miungu ya Wakanaani. mungu mkuu wa Wafilisti anayetajwa katika Biblia ni Dagoni, mungu wa nafaka. Mahekalu ya Dagoni yamepatikana Ras Shamra (Ugariti) na Mari. Biblia inataja hekalu la Dagoni huko Gaza ([Waam 16:23-30](#)) na lingine huko Ashdodi ([1 Sm 5:1-5](#)).

Wafilisti na Waisraeli

Aina mbalimbali za "Mfilisti" na "Filistia" zinatajwa karibu mara 300 katika Agano la Kale, hasa katika vitabu vya Waamuzi na Samweli. Kumbukumbu ya kwanza ni katika [Mwanzo 10:14](#), ambapo inasemekana kwamba Wafilisti walitoka kwa Wakashluhim, watu wasiojulikana wanaohusishwa na Wakafitori (rej. [1 Nya 1:12](#)).

Abrahamu na Isaka wote walikuwa na mawasiliano na Wafilisti huko Gerari, katika matukio yanayofanana yanayohusisha wake zao ([Mwa 20; 26](#)). Hata hivyo, hapa Wafilisti hawako pwani bali wako Gerari na hadi mashariki kama Beer-Sheba ([26:33](#)). Katika marejeleo yote mawili, mfalme wa Gerari anaitwa Abimeleki—jina zuri la Kisemiti. Imependekewza kuwa Wafilisti wa wakati huo walihamia kutoka Krete, lakini hili halijaonyeshwa.

Baada ya Waisraeli kushinda Kanaani, Wafilisti walianza kuwa na nguvu juu ya Waisraeli. Wakiwa

watu wakali na wa kijeshi, Wafilisti walikuwa na faida ya silaha bora, kwani walitumia chuma na walikuwa na ukiritimba wa kutengeneza chuma katika eneo hilo. Udhhibit wao juu ya Israeli uliwaruhusu kuzuia ufundi wa chuma nchini Israeli, na kuwafanya Waisraeli kwenda kwa Wafilisti hata kwa kunoa zana ([1 Sm 13:19-22](#)). Waisraeli walikuwa na silaha duni kiasi kwamba ni Sauli na Yonathani pekee waliokuwa na upanga au mkuki (mstari wa [22](#)). Vifaa vya kuyeyusha chuma vimepatikana Ashdodi, Tell Qasile, Tell Jemmeh, na Tel Mor.

Picha za Medinet Habu zinaonyesha Wafilisti wakiwa na mikuki na panga ndefu, nyooofu, pamoja na ngao kubwa za mviringo kwa ajili ya ulinzi. Walikuwa na magari ya vita yenye magurudumu sita yenye spoki, na walibeba watu kwa njia ya mikokoteni imara ya magurudumu mawili iliyovutwa na maksai wanne. Meli zao zilikuwa na tanga la mraba, kama zile za Wamisri, na zilikuwa na pua yenye umbo la bata, ambayo huenda ilitumika kugonga meli za adui.

Uasi ultokea mapema katika Israeli, na Bwana alitumia Wafilisti kuwaadhibu watu wake. Shamgari aliwakomboa Israeli kwa kuua Wafilisti 600 kwa fimbo ya maksai ([Amu 3:31](#)). Akaanti ya Samsoni ina maelezo mengi ya maisha ya Mfilisti ([13:1-16:31](#)). Rekodi hii inaonyesha kwamba kulikuwa na ndoa kati ya Waisraeli na Wafilisti, kinyume na sheria ya Agano la Kale.

Vita kati ya Israeli na Wafilisti vinaripotiwa katika [1 Samweli 4:1](#), wakati Waisraeli walipokuwa wamepiga kambi huko Ebenezeri na Wafilisti huko Afeki. Wafilisti walishinda vita hivyo na wakateka Sanduku la Agano ([1 Sm 4:17](#)), ambalo walirudisha baada ya miezi saba kwa sababu Bwana alitura tauni juu yao ([5:1-6:21](#)). Baadaye, Samweli alipokuwa kiongozi, Wafilisti walishambulia Israeli huko Mizpa, lakini Mungu alitoa ushindi kwa Israeli. Katika tukio hili, Samweli aliweka jiwe la kumbukumbu na kuliita Ebenezeri ("Jiwe la Msaada," [7:12](#)). Wafilisti hawakuivamia Israeli tena wakati wa maisha ya Samweli, na Israeli ilipata tena miji iliyokuwa imechukuliwa na Wafilisti (mstari wa [14](#)).

Shughuli kubwa zaidi ya Wafilisti katika eneo la Israeli ilitokea wakati wa utawala wa Sauli, mfalme wa kwanza wa Israeli. Zaidi ya marejeleo 80 ya Wafilisti yanahusiana na kipindi hicho. Wafilisti walianzisha vituo au ngome katika sehemu mbalimbali za Israeli (rej. [1 Sm 10:5; 13:3](#)). Yonathani alishinda ngome huko Geba ([13:3](#));

kitendo chake kilichosimuliwa katika [1 Samweli 14:1-15](#) kilisababisha kushindwa kwa Wafiliyi.

Mgongano wa majeshi ya Wafiliyi na Waisraeli ulitokea katika Bonde la Ela, ambapo Wafiliyi waliwataka Waisraeli kumtoa mpinzani kukutana na bingwa wao, Goliathi, katika pambano la ana kwa ana ([1 Sam 17:1-11](#)). Mchungaji kijana Daudi alimuua Goliathi; Daudi akawa shujaa, lakini wivu wa Sauli ulimfanya Daudi kuwa mtu anayewindwa. Katika harakati za kukwepa jeshi la Sauli, watu wa Daudi waliokoa mji wa Keila kutoka kwa Wafiliyi ([23:1-5](#)). Hatimaye, Daudi alitafuta hifadhi ya kisiasa kwa Akishi, mfalme wa Gathi, ambaye alimpa mji wa Siklagi, ambapo Daudi alifanya mashambulizi katika Negebu (sura ya [27](#)).

Wakati Wafiliyi walipokuwa wakijiandaa kwa vita dhidi ya Israeli, Akishi alimwomba Daudi ajiunge na majeshi ya Wafiliyi, na Daudi alikubali. Hata hivyo, wakuu wa Wafiliyi walipiga kura kupinga ushiriki huu, kwa kuwa waliogopa kwamba Daudi angeweza kugeuka dhidi yao ([1 Samweli 28:1-2; 29](#)). Katika vita vilivyofuata, Sauli na wanawe waliuawa kwenye Mlima Gilboa na Wafiliyi ([31:1-7](#)). Wafiliyi walikata kichwa cha Sauli, wakaweka silaha zake katika hekalu la Ashtarothi huko Beth-sheani, na wakatundika mwili wake kwenye ukuta wa mji huo (mstari wa [8-11](#)).

Wafiliyi waliposikia kwamba Daudi amekuwa mfalme, walijaribu kumwangamiza, lakini aliwashinda "kutoka Geba hadi Gezeri" ([2 Sm 5:17-25](#)). Daudi alivunja nguvu za Wafiliyi, na ingawa walijaribu tena kupigana na Israeli, hawakufanikiwa ([21:15-21](#)).

Uzia alipigana na Wafiliyi; alivunja kuta za Gathi, Jabneh, na Ashdodi na akajenga miji katika Filistia ([2 Mambo ya Nyakati 26:6-7](#)). Katika utawala wa Ahazi, Wafiliyi walivamia Shefela na Negebu na wakateka miji kadhaa ([28:18](#)). Hezekia alipigana na Wafiliyi hadi Gaza ([2 Wafalme 18:8](#)).

Marejeleo ya Wafiliyi katika vitabu vya Manabii ni machache, ingawa Yeremia anatoa sura fupi kuhusu Wafiliyi ([Yer 47](#)). Wafiliyi walijumuishwa polepole katika utamaduni wa Wakanaani na hatimaye walitoweka kutoka kwenye kurasa za Biblia na historia ya dunia, wakiacha jina Palestina kama kumbukumbu ya uwepo wao.

Philo, Myahudi

Philo Myahudi, au Philo wa Aleksandria, alikuwa mwanafalsafa Myahudi aliyeishi takriban kutoka

25 Kabla ya Kristo(KK) hadi 40 Baada ya Kristo (BK). Alikuwa mionganoni mwa wa kwanza kujaribu kuchanganya imani za kidini za Kiyahudi na mbinu za kufikiri za Kigiriki.

Philo Alikuwa Nani?

Philo alitoka katika familia yenyenye umuhimu huko Aleksandria. Alijifunza kuhusu imani ya Kiyahudi na mawazo ya Kigiriki wakati wa elimu yake. Hatufahamu mengi kuhusu maisha yake, lakini tunajua kwamba mnamo mwaka wa 40 BK, aliongoza kundi la wawakilishi wa Kiyahudi kwenda Rumi kukutana na Mfalme Kaligula.

Wakati huo, kulikuwa na mvutano unaoongezeka kati ya Wagiriki na Wayahudi huko Aleksandria. Jamii ya Kiyahudi huko ilikuwa inakua na kufanikiwa zaidi katika biashara, hasa katika uuzaji wa ngano. Hali hii iliwayfanya baadhi ya Wagiriki kuwa na hasira na wivu. Mnamo 42 BK, Wagiriki walianzisha ghasia na kuwalazimisha Wayahudi kuondoka katika sehemu fulani za jiji.

Kutokana na matukio haya, Philo aliandika vitabu viwili akitetea watu wa Kiyahudi. Kitabu kimoja kilikuwa *Dhidi ya Flaccus* (kuhusu gavana wa Aleksandria) na kingine kilikuwa *Balozi kwa Kaligula* (kuhusu mkutano wake na mfalme huko Rumi).

Philo Aliunganisha Vipi Mawazo ya Kiyahudi na Kigiriki?

Watu wa Kiyahudi huko Aleksandria walikuwa na ushawishi mkubwa wa utamaduni wa Kigiriki. Hata hivyo, walikuwa wakisoma maandiko yao matakatifu kwa Kigiriki badala ya Kiebrania. Tafsiri hii ya Kigiriki ilijulikana kama Septuaginta.

Ingawa Wayahudi hawa waliishi mionganoni mwa Wagiriki na kufuata baadhi ya desturi za Kigiriki, walidumisha imani zao za jadi za Kiyahudi. Philo alikuwa hivyo pia. Alifuata kwa makini sheria za Mungu (zilizopatikana katika vitabu vitano vya kwanza vya Biblia) na aliamini kuwa ilikuwa ujumbe mkamilifu wa Mungu. Aliona sheria hii kuwa muhimu kwa kila mtu, Wayahudi na wasio Wayahudi.

Wakati huo huo, mtazamo wa kufikiri wa Philo ulikuwa wa Kigiriki sana. Inawezekana hakujuwa sana Kiebrania (lugha ya asili ya maandiko ya Kiyahudi). Badala yake, alijifunza kutoka kwa walimu wa Kigiriki. Philo alipokuwa akisoma Biblia, alijikita zaidi kwenye Agano la Kale, hasa vitabu vyake vitano vya kwanza. Alivisoma hivi kwa Kigiriki badala ya Kiebrania. Philo aliamini

kwamba Mungu alikuwa ameongoza tafsiri ya vitabu hivi kwa Kigiriki, hivyo hakuwa na haja ya kuangalia toleo la Kiebrania.

Ili kuelewa kazi ya Philo, mtu lazima atambue kwamba kuna sababu mbili za kukubali utamaduni wa Kigiriki:

- 1.** Wayahudi wanaoishi katika maeneo ya Kigiriki walihitaji kuelewa mitindo ya maisha ya Kigiriki ili kuendelea kuishi.
- 2.** Imani ya Kiyahudi ilikusudiwa kuwafikia watu wengine. Manabii wa kale wa Kiyahudi walisema kwamba Israeli inapaswa kuwa mwangaza wa kuwafundisha watu wasio Wayahudi kuhusu Mungu.

Kutokana na masomo yake, Philo aligundua mawazo mengi ya kweli katika falsafa ya Kigiriki. Alitaka kuonyesha jinsi mawazo haya ya Kigiriki yanaweza kufanya kazi pamoja na ukweli alioupara katika Biblia. Hii ilikuwa changamoto kubwa kwake. Alihitaji kutafuta njia ya kukubali mawazo mapya huku akibaki mwaminifu kwa imani yake. Hii ni sawa na jinsi baadhi ya Wakristo leo wanavyotafuta kuelewa jinsi sayansi ya kisasa inavyolingana na imani zao za kidini.

Philo Alitafsiri vipi Maandiko?

Philo alikuwa na mbinu maalum ya kusoma Biblia iliyomsaidia kuunganisha mafundisho yake na mawazo ya Kigiriki. Mbinu hii ya kusoma inaitwa tamathali. Wakati wa kutumia tamathali, wasomaji hutafuta maana za ndani zilizofichwa katika hadithi. Watu wengi kabla ya Philo walitumia mbinu hii, na wengine wengi waliendelea kuitumia baada yake.

Kwa kutumia sitiari, Philo aliweza kusoma kitabu cha Mwanzo kwa mtazamo mpya. Badala ya kukiona kama hadithi za kale kuhusu yaliyotokea zamani (kama ambavyo Wagiriki wangeweza kuona), alikiona kama hadithi kuhusu jinsi watu wote wanavyotafuta Mungu na kujaribu kuishi maisha bora.

Philo aliamini kwamba Mose aliandika hadithi hizi kwa njia maalum. Alisema kwamba Mungu alimfundisha Mose, na Mose pia alijifunza mawazo bora kutoka kwa falsafa. Tofauti na walimu wengine ambao walitunga tu hadithi, Mose aliweza kusaidia watu kuelewa mawazo muhimu kuititia maandishi yake.

Philo aliposoma Biblia kwa njia hii, aligundua maana za kiroho za kina katika hadithi na sheria zake. Maana hizi za kina ziliendana na ukweli mwangi alioujifunza kutoka kwa wanafikra wa Kigiriki.

Philo alipofikiria kuhusu Mungu, alijitahidi kulinganisha mawazo ya Kigiriki na mafundisho ya Biblia. Ikiwa mawazo ya Kigiriki hayakulingana na mafundisho ya Biblia, aliyapuuza.

Biblia haisemi mengi kuhusu jinsi Mungu alivyotengeneza ulimwengu au kile ambacho ulimwengu umetengenezwa. Kwa sababu hii, Filoni alihisi huru kutumia mawazo kutoka kwa wanafalsafa wa Kigiriki kusaidia kuelezea mambo haya. Philo aliamini kwamba mafundisho ya Biblia na sehemu za kweli za falsafa ya Kigiriki zilitoka kwa Mungu. Katika falsafa ya kale ya Kigiriki, Logos ilirejelea kanuni ya ulimwengu ya mpangilio, mantiki, na maarifa inayoshikilia ulimwengu pamoja. Akili ya binadamu imeumbwa kwa mfano wa Logos takatifu, na hivyo ina uwezo fulani wa kupokea na kugundua ukweli kuhusu uhalisia zaidi ya yale tunayoweza kujua kwa hisia zetu.

Philo Alifundisha Nini Kuhusu Mungu na Jinsi Ulimwengu Ulivyoumbwa?

Kati ya wanafikra wote wa Kigiriki, Philo aliona mawazo ya Plato kuhusu Mungu kuwa karibu zaidi na ukweli. Alikubaliana na Plato kuhusu mambo kadhaa:

Mungu alikuwepo milele kabla ya kuumba dunia. Hata baada ya kuumba dunia, Mungu alibaki tofauti na mkuu kuliko dunia. Dunia haiwezi kuishi au kusonga yenye - inahitaji Mungu kuipa uhai na kuendelea kuiendesha. Mungu anapofanya hivi, dunia inafanya kazi kikamilifu.

Philo aliamini kwamba Mungu anashughulikia kila kitu alichoumba. Wagiriki waliita huduma hii "utakaso," lakini walidhani inamaanisha tu kwamba Mungu anaweka asili ikifanya kazi kwa njia yake ya kawaida. Philo aliona tofauti. Aliamini kwamba Mungu anajali kila kitu kimoja alichoumba. Alifikiri Mungu anaweza hata kubadilisha jinsi asili inavyofanya kazi kawaida ikiwa anataka.

Mungu ni mmoja, lakini aliumba vitu vingi tofauti. Mungu habadiliki kamwe na hahitaji chochote. Mungu hata hahitaji dunia aliyoiumba. Mungu aliumba kila kitu kwa sababu ni mwema na alitaka kushiriki wema wake.

Mose aliandika kwamba Mungu aliumba dunia katika siku sita. Hata hivyo, Philo aliamini kwamba Mungu aliunda kila kitu kwa mara moja. Aliona hadithi ya siku sita kama njia ya kutusaidia kuelewa kwamba Mungu aliumba kila kitu kwa utaratibu.

Philo alifundisha kwamba Mungu aliumba dunia kutoka kwenye ubatili. Hakukuwa na kitu chochote kabla ya Mungu kuumba. Mungu alitumia nyenzo zote zilizokuwepo alipoumba dunia, ndiyo maana Philo aliamini kuna dunia moja tu. Mungu aliumba dunia kwa sababu alitaka, na Philo alifikiri hii inaweza kumaanisha dunia itadumu milele.

Philo aligundua kwamba mwanafalsafa wa Kigiriki, Plato, alikuwa na mawazo yanayofanana na haya kuhusu Mungu kuumba dunia. Alifikiri kwamba Plato huenda alijifunza mawazo haya kutoka kwa maandiko ya Mose.

Philo Alizungumziaje Kuhusu Logos?

Philo alipoendeleza mawazo yake kuhusu Logos, alitumia na kubadilisha baadhi ya mawazo kutoka kwa wanafalsafa wa Kigiriki. Plato alikuwa amefundisha kwamba kulikuwa na mawazo kamilifu ambayo yamekuwepo daima. Alisema kwamba Mungu alipotengeneza dunia, aliangalia mawazo haya kamilifu kama kielelezo. Hata hivyo, Philo hakukubaliana na sehemu ya mafundisho haya. Aliamini kwamba ni Mungu pekee ndiye aliyekuwepo milele.

Philo alipata njia ya kuunganisha mawazo haya tofauti. Alifundisha kwamba mawazo kamilifu yalikuwepo daima, lakini yalikuwepo tu kama mawazo katika akili ya Mungu. Mawazo haya yalikuja kuwa muundo kamili wakati Mungu alipoamua kuumba ulimwengu wa kimwili tunaoweza kuona. Kwa Philo, mawazo haya kamilifu yalikuwepo tu katika akili ya Mungu, na Mungu aliyatumia kama muundo alipotengeneza ulimwengu wetu.

Philo aliamini kwamba Logos ilikuwa na umuhimu mkubwa. Ilikuwa zaidi ya chombo tu ambacho Mungu alitumia kuumba dunia tunayoiona. Alijaribu kuelezea Logos kwa njia kadhaa muhimu. Philo aliita Logos "wazo la mawazo." Aliona kama Mwana wa kwanza wa Baba asiyebwa na hata aliita "Mungu wa Pili." Aliona kwamba Logos ilikuwa mfano kamili wa jinsi akili za binadamu zinavyopaswa kufanya kazi.

Logos, kulingana na Philo, ilikuwa na jukumu maalum. Ilikuwa kama nguvu inayowezesha kila kitu ambacho Mungu aliumba kufanya kazi pamoja.

Inasaidia watu kuelewa ujumbe wa Mungu, ikifanya kama daraja kati ya Mungu na dunia aliyouumba. Kama kuhani, inabeba maombi ya watu kwa Mungu. Philo aliamini kwamba Logos ilikuwepo wakati Mungu alipoongea na Mose kutoka kwenye kichaka kinachowaka moto, na kwamba iliishi ndani ya Mose kumwongoza.

Wakati baadhi ya watu walijiuliza ikiwa Logos ilikuwa sawa na Mungu, Philo alisema ilikuwa tu picha au mfano wa Mungu. Hakufikiria Logos kama mtu. Hata leo, ni vigumu kuelewa hasa Philo alivyofikiria Logos ilikuwa nini au jinsi ilivyohusiana na Mungu.

Waandishi wengi Wakristo baadaye walitumia baadhi ya mawazo ya Philos kuhusu Logos. Mwandishi wa Injili ya Yohana alikuwa na mchango mkubwa katika hili. Mwanzoni mwa Injili yake, Yohana anamwita Logos "Neno" na anasema Mungu alilitumia kuumba ulimwengu (tazama [Yohana 1:1-4](#)).

Hatujuji mengi kuhusu mahali ambapo mawazo haya kuhusu Logos yalitoka awali. Tunajua kwamba baadhi ya Wayahudi waliokuwa wakiishi katika maeneo ya Kigiriki wakati wa Philo pia walizungumzia kuhusu Logos. Tunapochunguza jinsi Philo alivyotumia wazo hili, inaonekana aliongozwa zaidi na falsafa ya Kigiriki kuliko mafundisho ya Biblia.

Philo Aliamini Nini Kuhusu Jinsi Wanadamu Walivyoubwa?

Philo alikuwa na mawazo mengine ya kuvutia kuhusu jinsi Mungu alivyoubwa vitu. Aliamini kwamba nyota na sayari zilikuwa viumbe hai zenye akili ambazo haziwezi kufanya uovu. Hata hivyo, alifikiri wanadamu walikuwa tofauti. Wanadamu wanaweza kuwa wazuri na wabaya, wenye hekima na wapumbavu.

Philo aliamini kwamba Mungu aliumba vitu vyote vizuri yeche mwenyewe. Hata hivyo, kwa kuwa wanadamu wanaweza kuwa wazuri na wabaya, alifikiri lazima waliumbwaa na viumbe watakatifu kidogo wakimsaidia Mungu. Hii ndiyo sababu tunaambwa na Mose kwamba Mungu alisema, "Na tufanye mtu" ([Mwanzo 1:26](#)). Neno "sisi" lilikuwa muhimu kwa Philo.

Philo aliona hatua mbili tofauti katika jinsi wanadamu walivyoubwa. Katika hatua ya kwanza, Mungu alifanya wazo au mfano wa jinsi wanadamu wanavyopaswa kuwa. Mfano huu haukuwa wa kimwili, haukuwa na mwili na haukuwa wa kiume au wa kike. Hauwezi kamwe

kuharibika au kuangamizwa ([Mwanzo 1:26](#)). Katika hatua ya pili, kama ilivyoelezwa katika [Mwanzo 2:7](#), "Mungu alimfanya mwanadamu kutoka kwenye mavumbi ya ardhi na kupuliza pumzi ya uhai katika mianzi ya pua yake."

Hii iliumba mwanadamu wa kwanza wa kimwili, mwenye mwili na roho, ambaye angeweza kufa. Wanadamu sasa walikuwa wa kiume au wa kike. Philo aliamini kwamba wakati mwanaume wa kwanza na mwanamke walipokutana, walihisi tamaa. Hii ilisababisha raha ya kimwili, ambayo Philo aliiona kama mwanzo wa kufanya mambo mabaya na kuvunja sheria za Mungu.

Philo hakuona ni muhimu kuchukulia hadithi ya Bustani ya Edeni kwa maana halisi. Hakuamini kwamba kulikuwa na miti halisi ya uzima au maarifa, au kwamba miti kama hiyo ingeweza kuwepo. Badala yake, aliitafsiri kama alama:

- Mti wa Uzima unawakilisha heshima na upendo kwa Mungu.
- Mti wa maarifa unawakilisha ufhamu wa mema na mabaya

Philo Alifikiri Jinsi Gani Watu Wanapaswa Kuungana na Mungu?

Mawazo ya Philo yanaonyesha kwamba aliona dunia kama imegawanyika katika sehemu mbili. Aliamini kwamba mambo ya kiroho ni mazuri na mambo ya kimwili ni mabaya. Mawazo haya yanatokana na falsafa ya Plato, inayojulikana kama Platonism. Philo alijaribu kupata mawazo haya katika Agano la Kale. Kutokana na njia hii ya kufikiri, Philo alikubaliana na kundi lingine la wanafikra wa Kigiriki waliipta Stoics, ambao walifundisha kwamba ni kile tu kilicho kizuri kwa roho ndicho kinachojalisha. Philo aliamini kwamba Mungu alitupa dunia kuitumia kwa muda, si kumiliki milele.

Philo alifundisha kwamba ili kukua karibu na Mungu, watu walihitaji kuacha kuzingatia ulimwengu wa kimwili unaowazunguka. Kwa ujumla, aliamini kwamba watu wanapaswa kujinyima raha za kimwili ili kuzingatia mambo ya kiroho.

Hekalu pekee linalomfaa Mungu ni roho safi. Philo aliamini kwamba imani ya kweli inatokana na jinsi tunavyohisi na kufikiri ndani, si kutokana na shughuli za kidini tunazofanya nje. Roho ni kama Abrahamu au kama Waisraeli wakizunguka jangwani. Kupitia nidhamu ya kiroho, roho inakuja

kutambua kwamba mwili ni kikwazo kikubwa kwa ukamilifu.

Lengo la hali hii ya kiroho ni kumkaribia Mungu, ambaye huvuta akili zetu kwake. Mungu anajulikana kupidia akili. Hata hivyo, Mungu hawezi kujulikana katika nafsi yake. Tunaweza tu kujua kwamba yupo, lakini si jinsi alivyo.

Philo aliamini kwamba watu wanapajaribu kuwa bora, hatimaye wanajifunza jambo muhimu: hawawezi kuwa wakamilifu kwa uwezo wao wenyewe. Wanagundua kwamba wema ni zawadi kutoka kwa Mungu. Watu wanapoelewa mipaka yao, wanaanza kumjua Mungu kwa undani na kutambua jinsi wanavyohitaji msaada wa Mungu.

Je, Mawazo ya Philo Yaliwathiri Vipi Walimu wa Dini wa Baadaye?

Mwanahistoria Myahudi Josephus alitumia baadhi ya mawazo ya Philo katika maandiko yake. Hata hivyo, Philo alikuwa na ushawishi mkubwa zaidi kwa waandishi na walimu wa Kikristo wa mapema. Katika kipindi cha miaka 200 iliyofuata, aina ya fikra za Kiyahudi zilizochanganya mawazo ya Kigiriki na Kiyahudi (ambayo Philo aliwakilishi) zilipoteza umuhimu. Badala yake, mafundisho ya marabi wa Kiyahudi yakawa aina kuu ya Uyahudi.

Hata hivyo, Wakristo katika miaka ya 100–300 BK waliona mawazo mengi ya Philo kuwa ya msaada. Maandishi yake yalikuwa muhimu sana kiasi kwamba yalitafsiriwa katika lugha mbalimbali, ikiwa ni pamoja na Kilatini (lugha ya Warumi) na Kiarmenia. Walimu kadhaa muhimu wa Kikristo wa mapema (walioitwa "baba wa kanisa") walitumia mawazo ya Philo katika kazi zao wenyewe. Hawa walijumuisha Klementi na Origen, ambao waliandika kwa Kigiriki, na Ambrose, ambaye aliandika kwa Kilatini.

Pishoni

Ya kwanza kati ya mgawanyiko minne ya Mto uliotoka Bustani ya Edeni ([Mwa 2:11](#)). Mapendekezo ya utambulisho wake ni pamoja na Rion, Indus, Ganges, mfereji unaouunganisha Tigris na Eufrati, na ishara ya Njia ya Maziwa. Hakuna makubaliano kuhusu utambulisho wa Pishoni.

Pontio

Mkoa wa Kirumi katika kaskazini-mashariki mwa Asia Ndogo, uko kando ya pwani ya kusini ya Bahari Nyeusi. Galatia, Kapadokia, na Armenia zilipakana na Pontio. Karibu mwaka wa 1000 KK, Wagiriki wa kwanza walanza kukoloni pwani ya kusini-mashariki ya Bahari Nyeusi, wakianzisha Sinope na Trebizond. Hapa ndipo Xenophon na watu wake walifika baharini baada ya safari yao kubwa ya mashariki. Mwana jiografia maarufu Strabo, ambaye tunamshukuru kwa maarifa ya historia ya kale ya Pontio, alizaliwa katika mji wa ndani wa Amasia. Mithridates Eupator, mfalme wa Amasia, alijulikana na Warumi kama adui mwenye nguvu zaidi aliywahi kukutana na jamhuri hiyo. Alipigana vita vitatu dhidi ya Warumi hadi kushindwa kwake kwa mwisho na Pompey karibu mwaka wa 60 KK.

Akila, mtengenezaji wa hema ambaye, pamoja na mke wake Priskila, alikuwa mfanyakazi mwenza mwenye msaada kwa mtume Paulo, alizaliwa Pontio. Tofauti na Paulo, hata hivyo, hakuwa raia wa Roma; kwa hivyo, alihusika na amri ya Klaudio na kufukuzwa kutoka Rumi kwa sababu alikuwa Myahudi ([Matendo 18:2; 22:25–28](#)).

Wakristo waliokuwa wakaazi huko katika siku za Petro ([1 Pt 1:1](#)) huenda walikuwa wafuasi wa wale waliorejea kutoka Yerusalem baada ya Pentekoste ya kwanza wakati Petro alihutubia ([Matendo 2:9](#)).

Pontio Pilato

Tiberio alimteua Pontio Pilato kama gavana wa tano (au msimamizi) wa Yudea. Pilato alihudumu katika nafasi hiyo kutoka mwaka wa 26–36 BK. Anaonekana kwa umaarufu katika simulizi za majoribio ya Injili kama gavana wa Kirumi aliyeruhusu kusulubiwa kwa Yesu. Pilato pia anatajwa katika vyanzo vingine vya kihistoria kama kiongozi mwenye busara aliyesimamia mamlaka ya Kirumi huko Yudea.

Majukumu ya Pilato kama Gavana wa Yudea

Tacitus (*Annals* 15.44) anamzungumzia Pilato kuhusiana na kusulubiwa kwa Yesu lakini anaongeza kidogo kwenye simulizi la injili. Josephus, kwa upande mwingine, anatoa hadithi tatu.

1. Kwanza, anaelezea kuwasili kwa Pilato kama gavana mpya (*Vita* 2.9.2; *Antiquities* 18.3.1; tazama *Histories* za Eusebius 2.6). Pilato, akivunja sheria ya Kiyahudi, alileta alama za Kirumi katika Yerusalem zilizokuwa na picha ya Kaisari. Mkusanyiko mkubwa wa Wayahudi ulifika Kaisaria kupinga, wakifunga huko kwa siku tano. Wayahudi walionyesha kuwa wangependa kufa kuliko kuruhusu alama za Kirumi. Huu ulikuwa ni uzoefu wa kwanza wa Pilato na jinsi Wayahudi walivyoshikilia imani zao za kidini kwa nguvu. Aliamua kuondoa bendera hizo.
2. Kwenye tukio la pili, Pilato alitumia fedha za hekalu kujenga mfereji wa maji wa maili 35 (kilomita 56.3) kwa Yerusalem (*Vita* 2.9.4; *Antiquities* 18.3.2). Kulikuwa na maandamano makubwa tena. Pilato aliwaamuru askari wake kuваяa kanzu na kuingia kwenye umati kwa siri. Kwa amri yake, wanajeshi walitumia marungu kuwapiga waandamanaji. Wayahudi wengi waliuawa. Josephus anarekodi hofu ambayo Yerusalem ilipata kutokana na tukio hilo.
3. Hatimaye, Josephus anasimulia hadithi ya kufukuzwa kwa Pilato (*Antiquities* 18.4.1–2). Mnamo mwaka wa 36 BK, nabii wa uongo wa Msamaria alijifanya kuwa Taheb, au Masihi wa Wasamaria. Aliahidi kuwaonyesha wafuasi wake vyombo vitakatifu vilivyofichwa na Mose kwenye Mlima Gerizimu. Pilato alituma kikosi chenye silaha nzito cha askari wa miguu na wapanda farasi ambao waliwazuia mahujaji na kuwaua wengi wao. Wasamaria walilalamika kwa Vitellius, gavana wa Siria. Pilato aliamriwa kuripoti kwa mfalme Tiberio. Gavana mwingine, Marcellus, alitumwa na Rumi kama mbadala wa Pilato.

Philo anarekodi hadithi nyingine kuhusu Pilato (*Leg. to Caius* 299–305). Philo anaandika jinsi

Tiberio alivyokuwa mwema kwa Wayahudi kwa ujumla. Kinyume chake, anamuelezea Pontius Pilato kama kiongozi mbaya ambaye hakuhestimu mila za Kiyahudi. Gavana alikuwa ameweke ngao za dhahabu zenyenye jina la mfalme juu yake. Aliziweka katika jumba la zamani la Herode huko Yerusalem. Alipokataa kusikiliza malalamiko ya Wayahudi, wana wa Herode walimwomba Tiberio. Tiberio aliamuru Pilato kuhamisha ngao hizo hadi hekalu la Augusto huko Kaisaria. Ufanano na hadithi sambamba katika Josephus unaonyesha kwamba Philo huenda alikuwa anasimulia tu toleo jingine la tukio hilo hilo.

Luka anataja tukio dogo ambalo linachangia kwenye picha hiyo. Katika [Luka 13:1](#) Wayahudi fulani wanamwambia Yesu kuhusu Wagalilaya ambaodamu yao Pilato aliichanganya na dhabihu zao. Hadithi hii haina ushahidi mwingine wowote. Hata hivyo, inalingana na maoni ya tabia ya Pilato yalijotolewa na Filoni na Yosefu. Kwa kweli, Luka anaongeza maelezo mengine ya kuvutia katika simulizi lake la kesi. Katika [Luka 23:12](#) anasema kwamba kabla ya kusulubiwa kwa Yesu, Herode Antipa (katika Galilaya) na Pilato walikuwa na uadui kati yao. Hii inaweza kuwa ilitokana si tu na uhasama wa kawaida wa Pilato bali hasa kutokana na tukio hilo huko Galilaya.

Majukumu ya Pilato katika Kesi ya Yesu

Jukumu la Pilato katika kifo cha Yesu limeandikwa katika kila injili ([Mathayo 27:2](#); [Marko 15:1](#); [Luka 23:1](#); [Yohana 18:29](#)). Mitume walitaja ushiriki wake kama tukio la kihistoria katika simulizi zao ([Matendo 3:13; 4:27; 13:28](#); [1 Timotheo 6:13](#)). Ili kuhakikisha hukumu na kifo cha Yesu, Kayafa na Baraza (baraza la Wayahudi) walileta mashtaka yao kwa Pilato. Washtaki walifanya madai yao yaonekane ya kisiasa ili kupata umakini wa gavana, lakini bado hakuona sababu ya kumhukumu Yesu. Hatimaye, Pilato bila kutarajia anawapokea viongozi wa Kiyahudi na anamsulubisha Yesu.

Injili zote, hasa Yohana, zinaonyesha mara kwa mara hukumu ya Pilato kuhusu kutokuwa na hatia kwa Yesu. Kulingana na [Mathayo 27:19](#), mke wa Pilato alipata ndoto mbaya kuhusu hukumu ya Yesu na alimwonya mume wake. Pilato alijaribu kumwachilia Yesu, lakini umati ulidai Baraba. Mathayo hata anarekodi kwamba Pilato aliosha mikono yake ([27:24-25](#)), akitangaza kutokuwa na hatia kwake katika jambo hili. Hatimaye, Yohana anasema kwamba Pilato alikataa kubadilisha maandishi juu ya msalaba ([Yohana 19:19-22](#)). Akaunti hizi zinatoa lawama kamili kwa kifo cha

Yesu kutoka kwa Pilato na kuiweka kwa viongozi wa Kiyahudi wa Baraza. Wao ndio wanaowajibika mwishowe.

Lakini kwa nini Pilato alifanya hivyo kwa niaba ya Baraza? Kuna majibu mawili yanayowezekana.

1. Kwanza, kuna uwezekano kwamba kulikuwa na ushirikiano kati ya Kayafa na Pilato kutokana na uhusiano wao wa muda mrefu. Katika miaka kumi kati ya miaka kumi na minane ya Kayafa akiwa madarakani, alikuwa chini ya Pilato, na wakati gavana alipotimuliwa mnamo mwaka wa 36BK, Kayafa pia aliondolewa.
2. Pili, ikiwa kesi ya Yesu ilitokea mwaka wa 33B, Pilato angeweza kuwa na wasiwasi kuhusu kuondolewa kwake madarakani. Alikuwa ameteuliwa awali na Sejanus (gavana wa walanzi waliomlinda mfalme huko Rumi ambaye alikuwa ameteua watu katika ofisi za kikoloni chini ya Tiberio). Sejanus alikufa katika msimu wa vuli wa 31 BK. Hii inaeleza kwa nini ujumbe wa Kiyahudi ungeweza kuripoti moja kwa moja kwa Tiberio wakati wa tukio la ngao ya nadhiri. Kwa hivyo, shtaka lililorekodiwa katika [Yohana 19:12](#) ("Ukimwachilia huyu mtu, wewe si rafiki wa Kaisari") lingekuwa na athari kubwa kwa Pilato. Pilato alitambua hatari hiyo na alikuwa na wasiwasi kutuliza Wayahudi na kumfurahisha mfalme.

Historia ya Pilato baada ya kufutwa kazi mwaka wa 36 BK hajulikani. Eusebius anaripoti kwamba hatimaye Pilato alijiua wakati wa utawala wa Mfalme Caligula kati ya mwaka wa 37 na 41 (*Historia 2.7*).

Power

Uwezo wa kufanya mambo kutokana na nguvu, ustadi, rasilimali, au ruhusa.

Biblia inatumia maneno kadhaa kwa nguvu katika Kiebrania kwenye Agano la Kale na Kigiriki kwenye Agano Jipy. Tunaweza kuainisha kile Biblia

inasema kuhusu nguvu katika maeneo manne makuu:

1. Uwezo usio na mipaka wa Mungu
2. Uwezo mdogo amba Mungu anawapa viumbe wake
3. Nguvu za Mungu zilizoonyeshwa kupitia Yesu Kristo
4. Nguvu za Mungu (kupitia Roho Mtakatifu) katika maisha ya watu wake

Uweza Usio na Mipaka wa Mungu

Mungu ana nguvu zote. Nguvu zote nyingine zinatoka kwake na ziko chini ya udhibiti wake. Mengi ambayo Biblia inasema yamejumlishwa katika maneno ya [1 Mambo ya Nyakati 29:11-12](#), yaliyomwendea Mungu kwa sifa: "Yako, Ee BWANA, ni ukuu na nguvu na utukufu na fahari na enzi, kwa kuwa kila kitu mbinguni na duniani ni mali Yako. Yako, Ee BWANA, ni ufalme, na Wewe umetukuzwa kama mkuu juu ya yote. Utajiri na heshima vyote vinatoka Kwako, na Wewe ndiye mtawala juu ya yote. Mikononi Mwako kuna nguvu na uwezo wa kuinua na kutoa nguvu kwa wote."

Biblia mara nyingi inaelezea nguvu za Mungu kama "mkono wake wenye nguvu" na "mkono ulionyoshwa" ([Kutoka 6:6; 7:4](#); [Zaburi 44:2-3](#)). Tunaona nguvu za Mungu katika:

- uumbaji ([Zaburi 65:6](#); [Isaya 40:26](#); [Yeremia 10:12; 27:5](#))
- Utawala wa Mungu juu ya dunia ([2 Mambo ya Nyakati 20:6](#))
- Matendo ya Mungu ya wokovu na hukumu ([Kutoka 15:6](#); [Kumbukumbu la Torati 26:8](#))
- Akisaidia watu wake ([Zaburi 111:6](#))

Agano Jipyia pia linazungumzia nguvu kuu za Mungu. [Waefeso 1:19](#) inasema kwamba nguvu zake hazina mipaka. Katika [Mathayo 26:64](#), Yesu alitumia "Nguvu" kama jina lingine la Mungu: "Mtaona Mwana wa Adamu ameketi mkono wa kuume wa Nguvu."

Uwezo Mdogo Mungu Anaowapa Viumbe Vyake

Uumbaji wa Mungu una nguvu zake. Kwa mfano:

- wanyama, kama vile ng'ombe wa mwituni, farasi, na simba ([Ayubu 39:11, 19](#); [Mithali 30:30](#))

- upopo, dhoruba, ngurumo, na radi

Mamlaka inatolewa kwa wanadamu katika:

- nguvu za kimwili ([Waamuzi 16:5-6](#))
- nguvu ya kupigana ([Waamuzi 6:12](#))
- uwezo wa kufanya mema na uwezo wa kudhuru ([Mwanzo 31:29](#); [Mithali 3:27](#); [Mika 2:1](#))

Watawala wana nguvu na mamlaka waliyopewa na Mungu ([Warumi 13:1](#)).

Biblia pia inazungumzia nguvu za malaika ([2 Petro 2:11](#)) na viumbe wa kiroho wanaoitwa "falme na mamlaka." Shetani pia ana nguvu (tazama [Ayubu 1:6-12](#); [2:1-6](#)). Dhambi, uovu, na kifo vinaruhusiwa kuwa na nguvu fulani juu ya wanadamu ([Hosea 13:14](#); [Luka 22:53](#); [Warumi 3:9](#)).

Haya yote yana nguvu ndogo, na Mungu huwapa watu wake nguvu ya kushinda nguvu hizi zote. Anaweza kuwalinda kutoka kwa wanyama wa porini ([Danieli 6:27](#); [Luka 10:19](#)) na kutoka kwa udhibiti wa watu wengine. Yesu alimwambia Pilato, "Wewe hungekuwa na mamlaka yoyote juu Yangu kama haingekuwa imepewa kwako kutoka juu" ([Yohana 19:11](#)). Mungu anaweza kuwaokoa watu kutoka kwa dhambi, kifo, Shetani, na nguvu zote za kiroho za uovu ([2 Wakorintho 10:4](#); [Waefeso 6:10-18](#)). "Mtawala wa ulimwengu huu" hana nguvu juu ya Kristo ([Yohana 14:30](#)), kwa hivyo hawezি kuwatawala wale wanaomwamini.

Uweza wa Mungu Unaonekana kwa Yesu Kristo

Injili na kitabu cha Matendo mara nyingi huonyesha nguvu za Kristo. Nguvu zake zinaonyeshwa katika:

- miujiza ([Mathayo 11:20](#); [Matendo 2:22](#))
- uponyaji
- kutolewa pepo ([Luka 4:36](#); [5:17](#); [6:19](#); [Matendo 10:38](#))

Kufufuka kwake kunaonyesha nguvu zake kuu. Yesu alizungumza kuhusu uwezo wake wa kuweka chini maisha yake na kuyachukua tena ([Yohana](#)

[10:18](#)), lakini Agano Jipyä mara nyingi linataja nguvu za Mungu Baba katika kumfufua Mwanawе kutoka kwa wafu ([Warumi 1:4; Waefeso 1:19-20](#)). Hatimaye, atakuja na nguvu na utukufu mkuu ([Mathayo 24:30](#)). Wakati wa maisha yake duniani, alifanya kazi zake zenye nguvu kuptitia Roho Mtakatifu ([Luka 4:14; Matendo 10:38](#)).

Uwezo wa Mungu katika Maisha ya Watu Wake

Kwenye Agano la Kale, Mungu mara nyingi huwafanya wanyonge kuwa na nguvu. Anawapa nguvu wale amba ni wanyonge ([Isaya 40:29](#)) ili waweze kuwa na nguvu zaidi ([Zaburi 84:7](#); tazama pia [Zaburi 68:35; 138:3](#)). Nguvu zake zinapewa manabii ([Mika 3:8](#)) na wafalme ([1 Samwel 2:10; Zaburi 21:1](#)). Nguvu zake zitapewa kwa namna ya pekee kwa Masihi ([Isaya 9:6; 11:2; Mika 5:4](#)). Lakini watu wote wa Mungu hupokea nguvu kuishi na kumtumikia Yeye ([Isaya 49:5](#)).

Kwenye Agano Jipyä, injili inaelezewa kama nguvu ya Mungu ya kuwaokoa wote wanaoamini ([Warumi 1:16](#)). "Lakini kwa wote waliompokea Yeye [Yesu Kristo], kwa wale waliamini katika jina lake, aliwapa haki ya kuwa watoto wa Mungu" ([Yohana 1:12](#)).

Kama watoto wa Mungu, wanapokea nguvu kutoka kwa Roho Mtakatifu ([Matendo 6:8](#)):

- nguvu ya kuishi katika huduma yake ([Waefeso 3:16](#))
- nguvu ya kuwa mashahidi wake ([Luka 24:49; Matendo 1:8](#))
- nguvu ya kuvumilia mateso ([2 Timotheo 1:8](#))
- nguvu kwa huduma ([Waefeso 3:7](#))
- nguvu mbele ya udhaifu ([2 Wakorintho 12:9](#))
- nguvu kupitia maombi ([Yakobo 5:16](#))
- nguvu ya kuwekwa mbali na uovu ([1 Petro 1:5](#))

Wale wanaofanya mambo makubwa kwa ajili ya Kristo hawafanyi hivyo kwa uwezo wao wenywewe ([Matendo 3:12](#)). Wanatoka wakijua kwamba kila kitu kiko chini ya udhibiti Wake na kwamba Yeye atakuwa nao daima ([Mathayo 28:18-20](#)).

Tazama pia Mungu, Uwepo na Sifa za; Falme na Mamlaka.

Presbiteri

Neno la Agano Jipyä linalorejelea mzee kanisani. Katika Agano la Kale, masinagogi yaliongozwa na baraza la wazee. Kufuatia mfano huu, kanisa la Agano Jipyä lilikuwa na maafisa (*presbuteroi*, "watu wazima"). Kazi ya maafisa ilikuwa ni kulichunga kundi la Mungu (kama mchungaji anavyolichunga kundi la kondoo) lililokuwa chini ya uangalizi wao ([1 Petro 5:2](#)). Hivyo, wazee walikuwa na majukumu yafuatayo:

- Wazee waliitwa kufanya kazi ya kuhubiri na kufundisha ([1 Timotheo 5:17](#)).
- Wazee waliitwa kutembelea, kusali juu ya, na kupaka mafuta wagonjwa ([Yakobo 5:14](#)).
- Wazee waliitwa kusimamia msaada wa njaa ([Matendo 11:29-30](#)).
- Wazee waliitwa kusimamia kwa ujumla mambo ya kanisa ([Matendo 15:4; 16:4](#)).

Ushahidi unaonyesha kwamba wazee wote walikuwa na hadhi sawa. Maneno "mzee" na "askofu" mwanzoni yalitumiwa kwa kubadilishana ([Matendo 20:17, 28; Wafilipi 1:1; Tito 1:5-7](#)). Hata hivyo, katika karne ya pili, mzee anayeongoza alijitokeza taratibu kama mtu wa kipekee. Mzee alikuwa na nafasi ya juu zaidi na alikuwa chanzo cha mamlaka. Miaka ilivyopita, jina "mzee" lilifupishwa kuwa "kasisi." Katika makanisa ya mpangilio wa kiaskofu (yanayoongozwa na maaskofu), inabaki hivyo hadi leo.

Hata hivyo, ni muhimu kwamba Agano Jipyä halihusishi kazi za ukuhani na ofisi ya mzee. Pamoja na kuenea na maendeleo ya Ukristo, ukuhani alikua mtu mwenye nguvu. Mambo yasiyo ya kibiblia alijitokeza pamoja na mafundisho kuhusu Meza ya Bwana. Mambo haya yalifichuliwa na kukataliwa wakati Wanamageuzi waliposhinda katika karne ya 16 na kusisitiza ukuhani wa waumini wote. Mafundisho haya yanatangaza kwamba waumini wote wanaweza kumfikia Mungu kupitia Kristo bila kuhitaji ukuhani kuwa mpatanishi wao. Wanamageuzi walikuwa viongozi wa Mageuzi ya Kiprotestanti, harakati ya kidini ya kurekebisha (au kubadilisha) kanisa Katoliki. Katika Uprotestanti, makuhani wakawa wahudumu, wachungaji, au (katika nyakati za

kisasa zaidi) makasisi. Katika makanisa yasiyo ya Kikatoliki ya Kiepiskopali, "kuhanzi" inatumika tena wakati wa sasa. Hata pale inapofasiriwa tofauti na matumizi ya Kirumi, Waanglikana wengi wa kiinjili wanakataa kuitumia. Katika makanisa ya Kipresbiteri na mengine yanayofanana, wazee (iwe kufundisha au kuongoza) bado wanaitwa rasmi wazee, na wote wana hadhi sawa.

Tazama pia Askofu; Shemasi, Shemasi wa Kike; Mzee; Mchungaji; Karama za Kiroho.

Protevangelium

Neno linalomaanisha "injili ya kwanza." Ni mchanganyiko wa maneno mawili ya Kigiriki: *protos* (linalomaanisha "kwanza") na *evangelion* (linalomaanisha "injili" au "habari njema").

Inahusu ujumbe wa kwanza wa ukombozi ambao Mungu alitoa baada ya kuanguka kwa Adamu (wakati wanadamu walipotenda dhambi kwa mara ya kwanza). Akizungumza na Shetani (aliyejivika katika nyoka), Mungu alisema, "Nitaweka uadui kati yako na mwanamke, na kati ya uzao wako na uzao wake. Yeye ataponda kichwa chako, na wewe utamgonga kisigino" ([Mwanzo 3:15](#)).

Kwenye protevangelium hii (au injili ya kwanza), tunapata Ufunuo wa kwanza kuhusu ubinadamu (uzao wake) na uungu (kuponda kichwa cha nyoka) wa Mkombozi mkuu. Mungu anaahidi Mkombozi ambaye atamshinda Shetani lakini atateseka katika mchakato huo. Hii inahusu kifo cha Yesu msalabani. Katika mateso ya kifo hicho, Yesu alimshinda ibilisi aliyejikuwa na nguvu za kifo ([Waebrania 2:14](#)).

Pumziko

Neno pumziko linamaanisha uhuru kutoka kwa kazi au shughuli. Imani ya Kikristo kuhusu pumziko inatokana na pumziko la Mungu mwenyewe. Baada ya kukamilisha kazi ya Uumbaji katika siku sita, Mungu "kwa hiyo siku hiyo alipumzika kutoka kwa kazi zake zote" ([Mwanzo 2:2](#)). Tukio hili linatoa msingi wa sabato ya Kiebrania, siku ya kupumzika ya kila wiki. Neno "sabato" lenyewe linamaanisha pumziko kwa Kiebrania. Wazo la kupumzika siku ya saba linaonekana kama sehemu ya mpangilio wa Uumbaji. Amri ya nne inasema kuweka sabato kwa Mungu. Fanya kazi kwa siku sita tu. Mungu aliumba

kila kitu katika siku sita na alipumzika siku ya saba ([Kutoka 20:8-11](#)).

Wazo la kibiblia la pumziko siyo tu kuhusu zamani (Uumbaji) na sasa (pumziko la kila wiki). Pia linahusu siku zijazo. Pumziko hili la baadaye linaashiriwa na safari ya Waisraeli chini ya Mose kutoka utumwani Misri hadi "pumziko" la Nchi ya Ahadi. Walipata pumziko hili chini ya Yoshua, ambaye aliwaongoza kuingia katika nchi na kuwafanya wakae huko (tazama [Yoshua 23-24](#)).

Miaka 40 ya kutangatanga katika nyika ilimaanisha kwamba watu wazima waliotoka Misri na Mose hawakuingia katika Nchi ya Ahadi. Walijiletea hukumu hii wenyewe kutokana na kutokuwa na shukrani na uasi wao ([Hesabu 14:26-35](#)). Karne nyingi baadaye, Mungu aliwaonya wazao wao. Alisema wasiwe na miyo migumu, la sivo wanaweza kukosa pumziko lake. "Leo, mkisikia sauti yake, msifanye miyo yenu kuwa migumu" ([Zaburi 95:7-11](#)). Mwandishi wa Waebrania ananukuu kifungu hiki ([Waebrania 3:7-8; 4:7](#)) kuonyesha kwamba pumziko la Mungu si sehemu tu ya historia. Ahadi ya kuingia katika pumziko lake bado iko wazi. Neno "leo" linaonyesha kwamba siku ya neema bado ipo: "Kwa maana kama Yoshua angewapa pumziko, Mungu asingesema baadaye juu ya siku nyingine. Kwa hiyo, bado kuna pumziko la sabato kwa watu wa Mungu" ([Waebrania 4:8-9](#)).

Kila mtu amealikwa kuingia katika pumziko la Mungu. Sabato ya kila wiki ni ukumbusho na tafakari ya pumziko hilo. Pumziko ambalo Waisraeli walipata katika Nchi ya Ahadi baada ya kutangatanga ni ishara ya pumziko la milele la Mungu. Watu wake watashiriki ndani yake. Pumziko ambalo Kristo anatoa kwa wale wanaokuja kwake ([Mathayo 11:28](#)) ni mwangaza na ahadi ya pumziko la kimungu linalowangojea. Pumziko baada ya kifo kwa waumini ambao wamelala usingizi katika Kristo" ni usoefu wa kina wa pumziko hili: "Heri wafu—wale wanaokuwa katika Bwana...watapumzika kutoka kwa kazi zao" ([Ufunuo 14:13](#)). Lakini utimilifu kamili wa pumziko hili utatokea Kristo atakaporudi. Wakati huo, wote wanaomilikiwa naye wataakisi kabisa mfano wake ([1 Yohana 3:2](#)). Wokovu utakuwa kamili. Watapata miili isiyoharibika, iliyyotukuzwa ([2 Wakorintho 5](#)). Uumbaji upya ambapo Uadilifu unakaa utaanazishwa ([2 Petro 3:13](#)).

Wakati huu utakuwa mwisho wa historia na wakati ambapo watu wa Mungu wataingia kikamilifu katika pumziko lao la milele. Ukombozi wa Kristo, uliopatikana msalabani, utatimizwa. Hii italeta pumziko na uhuru kutoka kwa dhambi zote. Pia

inamaanisha uhuru kutoka kwa huzuni zote, maumivu, na kifo ([Ufunuo 7:9-17; 21:1-7](#)). Aidha, ubinadamu utaenea kwa uumbaji wote wa Mungu. Itakamilishwa kama ilivyokusudiwa awali (tazama [Warumi 8:19-25](#)).

Pumziko halimaanishi kutokufanya kazi. Mungu alipumzika kutoka kazi ya Uumbaji, lakini bado anaendelea kuwa mwenye shughuli. Anadumisha yote aliyoaumba na kutekeleza hukumu ya haki na wokovu wa neema. Yesu Kristo, kupitia maisha yake, kifo, ufulufu, na utukufu, ni Mungu katika hatua ([2 Wakorintho 5:19](#)). Kama Yesu aliyosema, "Baba yangu anafanya kazi, nami pia ninafanya kazi" ([Yohana 5:17](#)). Wakristo watapumzika kutoka kwenye mapambano dhidi ya uovu na mateso ya maisha haya ya sasa. Hata hivyo, pumziko watakaloingia halitakuwa la kuchosha au lisilo na matukio. Mungu mwenyewe ni mwenye mabadiliko, si wa kudumu, na ndivyo ilivyo pumziko lake.

Kwa hivyo, yote ambayo Mkristo anapumzika kutoka kwayo yatawawezesa kuwa na furaha na kuendelea kuwa hai katika kumtumikia Mungu, Muumba na Mkombozi. Kwa upatanifu mkamilifu na kazi zote za Mungu, Wakristo wataimba sifa na kumtumikia Mungu wa Utatu kwa furaha. Furaha yao itakuwa kamilifu, bila upungufu au hitaji la kuboreshwa (tazama [Ufunuo 4:8-11; 5:8-14; 7:9-12](#)). Hii itakuwa pumziko la sabato la milele ambalo lina mwanzo lakini halina mwisho: "Basi, na tufanye kila jithada kuingia katika pumziko hilo" ([Waebrania 4:11](#)).

Tazama pia Mbingu; Siku ya Bwana; Sabato.

Putu

1. Mwandiko wa KJV kuhusu Putu, mwana wa tatu wa Hamu, katika [Mwanzo 10:6](#). *Rejea* Putu (Mtu).
2. Tahajia ya KJV ya Putu, eneo lililo karibu na Misri kando ya Bahari ya Mediterania, katika [Ezekieli 27:10](#). *Tazama* Putu (Mahali).

Putu (Eneo)

Putu ilikuwa eneo la kale katika Afrika Kaskazini, labda katika eneo la Libya ya kisasa. Baadhi ya wasomi wanaamini Putu huenda ilikuwa nchi ya Punt, eneo lililotajwa katika rekodi za kale za Misri. Punt huenda ilikuwa kando ya pwani ya kaskazini-

mashariki mwa Afrika, labda katika Somalia ya kisasa.

Watu wa Putu walikuwa na uhusiano na Misri, Kushi (jina lingine kwa Afrika ya kaskazini mashariki ya kale), na Kanaani. Hata hivyo, jinsi jina "Putu" linavyotumika katika Agano la Kale inapendekeza kwamba lilikuwa Libya. Watu wa Libya katika Agano la Kale wanaitwa "Lubim," ambalo daima liko katika umbo la wingi.

Putu lilianza kama jina la mtu na baadaye likawa jina la taifa lililotokana na familia yake.

Libya ya Kale

Libya ya Kale ilikuwa magharibi mwa Misri, kando ya Bahari ya Mediterania katika eneo la Walubi ya kisasa. Rekodi za Wamisri zinataja makundi matatu makuu ya watu wa Libya:

- **Tjehenu:** Watu hawa waliishi kando ya pwani na walikuwa hasa wafugaji. Walionyeshwa katika sanaa ya Wamisri wakiwa na nywele ndefu na walivaa mikanda na vitambaa pekee. Waliorodheshwa mionganoni mwa Mishale Tisa, neno ambalo Wamisri walitumia kwa maadui wao wakuu.
- **Tjemehu:** Watu hawa walikuwa wahamaji waliokuwa wakihami kutoka sehemu moja hadi nyingine. Walikuwa na nywele za rangi ya mwangaza na macho ya bluu, jambo lililowafanya waonekane tofauti na makundi mengine ya Kiafrika. Walishirikiana na Misri tangu wakati wa Ufalme wa Kale (takriban 2700-2200 KK). Wakati mwingine walijaribu kuingia katika eneo la Wamisri.
- **Libu:** Kundi hili lilipa Libya jina lake. Wao na kabila la Meshwesh walielezewa kuwa na ngozi ya rangi ya haki, walikuwa na tatoo, na walivaa mavazi ya ngozi.

Misri na Libya walikuwa na mwingiliano mwingi katika historia yao, kupitia biashara na vita. Watu wa Libya mara nyingi walijaribu kuhamia Misri kutoka kaskazini magharibi. Kutoka Ufalme wa Kati, kuna hadithi ya Sinuhe (karibu 2000 KK), ambayo inaanza na kifo cha Amenemhet I wakati

mwanawe, Senusert (Sesostris), alipokuwa akipigana na watu wa Libya katika Delta ya magharibi.

Kadiri muda ulivyopita, watu wa Libya walihamia polepole katika eneo la Delta ya Nile. Wafalme wawili wa Misri, Seti I na Ramses II, walipigania kudhibiti eneo hili. Baadaye, Mfalme Merneptah alirekodi ushindi dhidi ya Walibya kwenye mnara mkubwa wa jiwe uitwao Merneptah Stele (kutoka takriban 1224–1214 KK). Mfalme mwininge wa Misri, Ramses III, baadaye alipigana dhidi ya Walibya na kuwafukuza kutoka eneo la magharibi la Delta. Hii ilitokea wakati ambapo Misri pia ilikuwa ikipigana dhidi ya kundi lililoitwa Watu wa Baharini, ardhini na baharini.

Baadaye, Walibya walipata nguvu zaidi na hatimaye wakachukua udhibiti wa Misri yenyewe. Walitawala Misri kupitia familia mbili za kifalme (au nasaba). Ya kwanza iliitwa nasaba ya Bubastite (karibu mwaka wa 946–720 KK), na ya pili ilikuwa nasaba ya Tanitic (karibu mwaka wa 792–720 KK). Wafalme hawa wa Libya walikuwa na majina tofauti na majina ya jadi ya Wamisri, kama vile Sheshonk, Osorkon, na Takelot. Mmoja wa wafalme hawa, Sheshonk, ametajwa katika Agano la Kale kwa jina Shishaki ([1 Wafalme 11:40; 14:25](#); [2 Mambo ya Nyakati 12:2–9](#)).

Putu katika Biblia

Biblia inaitaja Putu kwa mara ya kwanza katika orodha ya mataifa ([Mwanzo 10](#)). Putu ametajwa kama mwana wa Hamu, pamoja na Kushi (Nubia, Wakushi), Misri, na Kanaani ([Mwanzo 10:6](#); linganisha [1 Mambo ya Nyakati 1:8](#)).

Nabii Yeremia anaelezea wanajeshi kutoka Putu na Kushi (Wakushi wa kale) kama mashujaa wenyewe ujuzi waliobeba ngao katika jeshi la Misri kwenye vita vyta Karkemishi ([Yeremia 46:9](#)). Nabii Ezekiel anatueleza kwamba wanajeshi wa Putu pia walihudumu katika jeshi la mji wa Tiro, pamoja na mashujaa kutoka Uajemi na Ludi ([Ezekiel 27:10](#)). Katika simulizi nyingine, nabii Nahumu anataja kwamba Putu na Walibya walikuwa washirika wa mji wa Misri wa Thebes, lakini hawakuweza kuilinda isishindwe na jeshi la Waashuru ([Nahumu 3:9](#)). Kitabu cha Danieli kinajumuisha unabii unaosema mtawala mwenye nguvu wa baadaye atakayepata udhibiti juu ya Walibya, Misri, Kushi, na nchi nyingine ([Danieli 11:43](#)).

Kitabu cha Isaya kinataja mahali panapoitwa "Pulu" katika maandiko ya Kiebrania, lakini tafsiri ya Kiyunani ya Agano la Kale inatumia "Putu"

badala yake ([Isaya 66:19](#)). Tafsiri nyingi za Kiingereza zinafuata toleo la Kiyunani. Katika kifungu hiki, Putu inaonekana katika orodha ya mataifa kati ya Tarshishi na Ludi. Mataifa haya yatasikia kuhusu utukufu wa Mungu.

Katika kitabu cha Ezekiel, wasomi wana maoni tofauti kuhusu majina yanayorejelea Libya. Wengine wanafikiri neno "Putu" linamaanisha Libya ([Ezekiel 30:5](#)), wakati wengine wanaamini neno lingine katika aya hiyo hiyo, "Cub," linarejelea Libya.

Nyaraka Zingine za Kihistoria

Nyaraka za kihistoria kutoka nje ya Biblia pia zinataja Libya. Nyaraka kutoka kwa Mfalme Xerxes wa Uajemi, ambaye alitawala kuanzia mwaka wa 485 hadi 465 KK, zinataja Libya kama moja ya mataifa yaliyo chini ya udhibiti wake.

Putu (Mtu)

Mwana wa tatu kati ya wana wanne wa Hamu, ambaye huenda alikaa kaskazini mwa Afrika na labda ndiye baba wa watu wa Misri na Walubi ([Mwa 10:6; 1 Nya 1:8](#)).

Tazama pia Putu (Eneo).